

► EDITORIAL

Dan Pavel

► 20 DE ANI DE LA
CĂDEREA
COMUNISMULUI

Adrian Cioroianu

Gary Bruce

Helga Welsh

Cynthia Horne

Lavinia Stan

Emanuel Copilaș

► ESEU

Catherine Durandin

► EVENIMENT

Sabin Drăgulin

► ARHIVA

Lavinia Betea

► RECENZII

Sabin Drăgulin

Alexandru Climescu

► SEMNALE

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE ȘI DE TEORIE POLITICĂ
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

NUMĂRUL 142
ANUL XVII
2009

20 de ani de la
căderea comunismului

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revistă editată de:

Fundația
Societatea Civilă

Apare lunar

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu
Daniel Chirot
Dennis Deletant
Anneli Ute Gabanyi
Gail Kligman
Steven Sampson
Lavinia Stan
Vladimir Tismăneanu
G. M. Tamas
Katherine Verdery

DIRECTOR

Stelian Tănase

REDACTOR ȘEF

Dan Pavel

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Sabin Drăgulin

REDACȚIE

Cecilia Tohăneanu
Alexandru Radu
Aurora Martin
Nicolae Drăgușin
Ioana Paverman
Camelia Runceanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

sferapoliticii@rdslink.ro
redactia@sferapoliticii.ro
<http://www.sferapoliticii.ro>

Sfera Politicii

NUMĂRUL 142, ANUL XVII, decembrie 2009

Editorial

- Două decenii de revoluție. Eseu antirevizionist.....3
Dan Pavel

20 de ani de la căderea comunismului

- Revoluția română, după 20 de ani. Viciile și virtuțile normalității sociale..... 10
Adrian Cioroianu
- A Protestant revolution? The role of the church in East Germany in 1989
at the grassroots17
Gary Bruce
- A Period of Extraordinary Politics. Regime Transitions
in Central and Eastern Europe 24
Helga Welsh
- Lustration and trust in public institutions. A retrospective on the state
of trust building in Central and Eastern Europe.....30
Cynthia Horne
- The Failed Revolution. The Impact of 1989 on the Former Soviet Republics.....45
Lavinia Stan
- From optimism to despair: Gorbachev and the Soviet 'national problem'.
An ideological approach 61
Emanuel Copilaș

Eseu

- 198975
Catherine Durandin

Eveniment..... 81

Sabin Drăgulin

Arhiva

- Arhivele Sfera Politicii - Ultima vizită a lui Nicolae Ceaușescu la Moscova. Stenograma
discuției dintre Nicolae Ceaușescu și M.S. Gorbaciov din 4 decembrie 1989 (I).....82
Lavinia Betea

Recenzii

- „Șobolanii roșii” 89
Sabin Drăgulin
Stelian Tănase, Clienții lui Tanti Varvara
- Despre reinventarea conceptelor politice 91
Alexandru Climescu
Barry Buzan, Richard Little, Sistemele internaționale în istoria lumii

Semnale.....93

Index de autori.....95

Eseu antirevizionist

*„Nu religia este opiumul
popoarelor, ci revoluția”*
Simone Weil

regime change, revolution,
transplacement, ruptforma, extrication,
reforma pactada-ruptura pactada,
pacted transition, "the four-player game
theory model", revisionism

1 Reamintesc, pe 9 noiembrie 1989 „a căzut” Zidul Berlinului, iar pe 22 decembrie 1989 „a căzut” dictatorul comunist Nicolae Ceaușescu, iar la putere a venit Frontul Salvării Naționale, condus de Ion Iliescu.

Alternanța și succesiunea la putere au fost extrem de diferite în țările central-europene și în România. Oricum, liderii comuniști din toate celelalte țări au supraviețuit evenimentelor, unii au emigrat și/sau și-au scris memoriile, în vreme ce liderul comunist autohton a fost executat, după ce a fost supus unui „proces spectacol”, un proces înscenat, sinistru, filmat și difuzat imediat după execuție. În timpul evenimentelor cu impact revoluționar, în toate celelalte țări nu a murit nimeni, pe cîtă vreme în România au murit oameni înainte de prăbușirea regimului, dar mai ales după aceea¹. Factorul cel mai important în toate celelalte țări foste comuniste din categoria „satelit” a fost existența unor elemente „moderate” atît în tabăra comunistă, cît și din tabăra anticomunistă, disidentă. Dacă ar fi existat numai elemente „dure” (*hard-liners*), atît în tabăra celor de la putere, cît și în tabăra celor din opoziție, era imposibilă producerea a ceea ce s-a numit la unii autori *transplacement*, *ruptforma* ori *extrication*, iar la alți autori *reforma pactada-ruptura pactada* ori *pacted transition* sau „*the four-player game theory model*”². Or, analiza riguroasă a „cazului românesc” scoate la iveală imposibilitatea aplicării unor asemenea concepțe, care sînt cruciale nu doar pentru explicarea momentelor cruciale ale pregătirii schimbărilor de regim politic, schimbărilor revoluționare în sine, precum și perioadelor ulterioare, în care se petrece tranziția. Cine încearcă și aici să răspundă la întrebarea „oare de ce?” are parțial ușurată sarcina explicării tranziției din țara noastră.

Teoreticienii „revoluțiilor din 1989” folosesc pentru a le descrie și explica sintagme, simboluri, imagini, termeni care scot la iveală semnificații evidente ori subtile ale evenimentelor de atunci: „the Velvet Revolution” or „the Gentle Revolution”³; „the soft revolution”; revoluția nonviolentă, „autolimitată”, care nu a mai adus după sine ghilotina și Gulagul, ci renumitele „mese rotunde”, la care au negociat reprezentanții regimului totalitar care se prăbușea (în frunte cu generalii care controlau arma și serviciile de poliție politică) și reprezentanții societății civile, din care se naștea viitoarea clasă politică; „anti-teleological, nonutopian, and nonideological forms of social activism”; respingerea experimentelor radicale de inginerie socială; escaladarea și dărîmarea (fizică) a Zidului Berlinului, în particular a unor părți din acesta⁴. La noi, cu greu găsești teoreticieni ai revoluției anticomuniste autohtone ori gînditori capabili să explice apartenența la aceeași categorie istorică a evenimentelor din celelalte

1 În timpul derulării evenimentelor din Cehoslovacia, presa a relatat uciderea de către forțele represive comuniste a unui student, dar ulterior s-a dovedit că „mortul nu era mort”, că nu era „student”, fiind de fapt un agent al poliției politice din Cehoslovacia, StB.

2 Pentru termenii *transplacement*, *ruptforma* ori *extrication*, vezi Samuel P. Huntington, *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century* (Norman and London: University of Oklahoma Press, 1993), 114. Pentru sintagmele *reforma pactada-ruptura pactada* ori *pacted transition* sau „*the four-player game theory model*”, vezi Juan J. Linz & Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 55-65, 111, 233.

3 Cei doi termeni traduc în engleză terminologia din fosta Cehoslovacie: cehii îi spun „*sametová revoluce*” („the Velvet Revolution”), iar slovacii îi spun „*nežná revolúcia*” („the Gentle Revolution”).

4 Din bibliografia accesibilă în limba română, le recomand celor interesați să înceapă cu două repere: numărul special „Revoluțiile est-europene” al revistei *Polis*, Anul I, Nr. 4, 1994, care cuprindea studii semnate de Andrew Arato, S. N. Eisenstadt, Jeffrey C. Isaac, Daniel Friedheim, G. M. Tamas, Vladimir Tismăneanu, Gabriel Andreescu, precum și o recenzie critică la cartea lui Ion Iliescu, *Revoluție și reformă*; volumul editat de Vladimir Tismăneanu (coord.), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina și Dragoș Petrescu (lași: Polirom, 1999). Volumul editat de Tismăneanu a apărut mai întîi în SUA și Marea Britanie, sub forma Vladimir Tismăneanu (ed.), *The Revolutions of 1989* (London, New York: Routledge, 1999) și cuprinde remarcabile studii semnate de Daniel Chirot, Leszek Kolakowski, Katherine Verdery, S. N. Eisenstadt, Timothy Garton Ash, Tony Judt, G. M. Tamas, Jacek Kuron, Bruce Ackerman, Ken Jowitt, Adam Michnik etc. Cei care vor să continue cu lecturile sau chiar cu studiul aprofundat au la îndemînă o bibliografie fabuloasă, mai ales în limba engleză.

țări și a celor din România, dar în schimb abundă teoriile conspiraționiste ori abordările nostalgice, în care istoricii și jurnaliștii se întrec cu politicienii ori pseudoanaliztii pentru a-și exprima îndoielile privind caracterul anticomunist al revoluțiilor, regretul pentru soarta clanului Ceaușescu și executarea dictatorului, resentimentele față de generalul care a pus la cale arestarea fostului dictator, împiedicând planurile sale de reprimare care ar fi dus la un masacru cu mult mai sîngeros decît ceea ce s-a petrecut în realitate, pe care l-au condamnat la pușcărie înainte să o facă și instanțele de judecată. Oare de ce? Generalii comuniști Jaruzelski și Kiszczak în Polonia au avut parte de lungi convorbiri și interviuri cu cel pe care l-au persecutat și întemnițat, Adam Michnik. La noi, generalul Stănculescu este ridiculizat periodic, indiferent că se găsește în închisoare, la cazinou, internat în spitalul penitenciarului ori la premiera unui spectacol în care unul dintre personajele principale este chiar el. Oare de ce? Răspunsurile sînt complicate, nu voi încerca aici să le formulez și oricum nu pe toate, pentru că unele răspunsuri nici nu au fost încă găsite. Însă diferența are de-a face cu modul în care ei/ceilalți/occidentalii¢ral-europenii au sărbătorit cele două decenii care au trecut, prin organizarea „Festivalului Libertății”, la Poarta Brandenburg, avînd ca invitați șefi de state, lideri istorici faimoși din lumea întreagă (de la Walesa la Gorbaciov), în vreme ce noi întîmpinăm aceleași evenimente într-o țară divizată de ură și resentimente, manipulare și dezinformare, după alegeri „libere și corecte”, însă contestate la fel ca primele alegeri „libere și corecte”. De ce oare?

Au trecut două decenii de la prăbușirea regimurilor comuniste din această parte a lumii, iar românii tot nu știu încă adevărul despre cele întîmplate. Reconstituirea faptelor a fost făcută în mare parte, dar încă mai lipsesc anumite piese cheie din „puzzle”. Există numeroase mărturii, reconstituiri, mai ales parțiale, iar istoricii riguroși, nonpartizani, capabili să obțină documente cheie, mărturiile cheie ale unor personaje care au făcut istoria, iar în ultimă instanță să facă lumină asupra tuturor evenimentelor de atunci nu sînt prea mulți². Or, cunoașterea și înțelegerea modului în care s-au prăbușit regimurile totalitare comuniste este la fel de importantă precum cercetarea modului în care s-au instaurat ele, dar mai ales ale modului în care aceste regimuri și-au exercitat puterea, guvernarea, represiunea. Adesea, abordarea regimului comunist din România în mod strict, exclusivist, în particular prin referirea doar la instaurarea, funcționarea și prăbușirea acestuia, fără o perspectivă de tip *comparative politics*, reprezintă un procedeu epistemologic autarhic, care îți limitează chiar înțelegerea propriilor obiective cognitive.

Pentru restul lumii, căderea Zidului Berlinului din 1989 a fost cel mai important eveniment istoric de după 1945, pentru că a marcat sfîrșitul simbolic al regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, sfîrșitul Războiului Rece, provocînd

1 În ciuda faptului că au fost traduse în românește mai multe cărți ale disidentului polonez Adam Michnik, fostul consilier al „Solidarității” și al lui Lech Walesa, fondatorul și directorul publicației *Gazeta Wyborcza*, iar unele lansări au avut parte chiar de prezența autorului, nu s-a transmis mai nimic din etica înțelegerii, reconcilierii, din programul „Forgive, but don't forget” ce caracterizează gîndirea acestui gînditor, militant și ziarist în mentalitățile și comportamentele *intelligentsiei* autohtone.

2 În ciuda faptului că anumiți comentatori strîmbă din nas cînd aud de acest autor, istoricul Alex Mihai Stoenescu are cîteva contribuții remarcabile în reconstituirea evenimentelor istorice din ultima lună, ultimul an și ultimul deceniu de comunism, precum și asupra celor din postcomunism, în reconstituiri ale trecutului apropiat, în care persoane influente și anumite grupuri de interese nu pot fi înțelese decît în contextul succesiunii comunism-revoluție/lovitură de stat/colaborarea cu serviciile secrete de informații - postcomunism. Vezi Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România. „Revoluția din decembrie 1989” – o tragedie românească*, vol. IV, partea I și partea II (București: RAO, 2004) (de fapt, este vorba despre o cercetare care cuprinde patru volume), precum și alte cărți de-ale sale, *Din culisele luptei pentru putere, 1989-1990. Prima guvernare Petre Roman* (București: RAO, 2006), *Cronologia evenimentelor din decembrie 1989* (București: RAO, 2009).

apoi reunificarea Germaniei, prăbușirea Uniunii Sovietice, intrarea în epoca strategică a „unilateralismului”, cu SUA drept putere hegemonică, extinderea NATO și lărgirea Uniunii Europene. Mulți vedeau în Zidul Berlinului întruchiparea materială a ceea ce Winston Churchill numise „*the Iron Courtain*” („Cortina de Fier”). Căderea Zidului Berlinului a fost evenimentul care a declanșat „efectul de domino” incontrollabil care a precipitat evenimentele în toate țările „satelit” ale URSS¹. Or, specialiștii consideră că modul în care au procedat liderii comuniști germani a venit dintr-un calcul tactic transformat într-o eroare de comunicare politică, care a declanșat efecte incontrollabile, de unde și senzația de improvizație pe care au trăit-o atât națiunile oprite de comunism, cât și marii rivali strategici din acea perioadă istorică². Chiar dacă și noi am beneficiat de o bună parte din aceste avantaje, moștenirea comunismului încă marchează mentalitățile, retorica, comportamentul aleșilor, alegătorilor și nonalegătorilor, majorității și minorităților. Dovezile sînt numeroase. Cea mai relevantă dovadă este modul în care feluriți „operatori” încearcă să confişte tema anticomunismului, într-o perioadă istorică în care comunismul nu mai există ca regim politic, iar din punctul de vedere al influenței ideologice și doctrinare a devenit irelevant. Or, la noi se încearcă menținerea în actualitatea politică a comunismului, fără a ține seama de rațiunile de igienă publică ori de motivațiile teologice. Comunismul a murit, dar noi nu l-am îngropat. Bine coafat, machiat, manicurizat, cadavrul acesta a fost îmbrăcat în haine noi și scos pe scenă. Are și un alt nume. Populismul. Iar alegerile prezidențiale din 2009 au marcat triumful populismului.

Românii au trăit patru decenii și jumătate în partea „astalaltă” a „Cortinei de Fier”. Nu prea au știut și nici acum nu știu ce s-a petrecut în partea „cealaltă” a „Cortinei”, a „Zidului”. Și cînd am pierdut legătura cu lumea și cînd am reluat-o, nu am învățat un lucru simplu: noi nu sîntem centrul universului. Or, pentru lumea liberă, dar și pentru Imperiul Sovietic, Berlinul Occidental era „centrul lumii”. În ultimele zile ale celui de-al doilea război mondial, Berlinul a fost ocupat de armatele a patru țări aliate: Franța, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii, Uniunea Sovietică. Deși capitala celui de-al treilea Reich se afla geografic în zona sovietică de ocupație, totuși francezii, americani și britanicii și-au trimis și ei trupele acolo, ca să nu cadă în tregul Berlin sub ocupația Armatei Roșii. Și bine au făcut. Apoi, au fost două Germanii, cea normală și cea totalitară, iar pe teritoriul RDG mai exista un teritoriu controlat de fapt de americani (așa cum există și un teritoriu controlat tot de ei și în Cuba, Guantanamo). La ordinul lui Stalin, sovieticii au instituit o blocadă cruntă împotriva Berlinului, dar americanii și aliații lor ajunseseră să asigure un pod aerian pentru aprovizionarea orașului, care la un moment dat însemna 1.500 de zboruri zilnice. După suspendarea blocadei, Berlinul a rămas cîțiva ani o poartă deschisă între cele două lumi aflate în conflict, fiind o tentație permanentă pentru germanii care trăiau în închisoarea comunistă. Peste două milioane și jumătate de est-germani au devenit vest-germani, între 1949 și 1962, folosind numeroasele oportunități de trecere între Berlinul de Est și Berlinul de Vest. După ce „marele reformist” Nikita Hrușciov i-a ordonat „omologului” său est-german să înceapă construcția zidului, întâi din sîrmă ghimpată, apoi în forma devenită celebră, între 1962 și 1989 doar cinci mii de est-germani au devenit vest-germani folosind acest mijloc.

Berlinul de Vest a fost singurul teritoriu la est de Elba care a beneficiat de Planul Marshall. Prin faptul că erau practic două părți ale aceluiași oraș, care aparțineau însă unor regimuri politice diferite, Berlinul de Vest și Berlinul de Est au devenit încă de la mărturiile vieții tocmai ale acestor diferențe, care cu trecerea timpului au devenit radicale. Chiar dacă sovieticii au înălțat pînă la urmă Zidul, între cele două lumi care se întâlneau în același oraș au rămas numeroase canale de comunicare,

1 Alți autori preferă sintagma „*the snow-balling effect*”.

2 Specialiștii

după cum au continuat să existe familii care trăiau de o parte și de alta, în lumi paralele. Chiar dacă americanilor și britanicilor li s-a tot reproșat faptul că i-au cedat prea ușor lui Stalin țările care aveau să devină „sateliți” ai Moscovei sau poate că tocmai de aceea, occidentalii nu au renunțat niciodată la Berlinul de Vest. Acolo, lângă Zidul Berlinului au rostit președinții americani discursuri memorabile. Pe 26 iunie 1963, la puțină vreme după construirea Zidului de către Hrușciov, John Fitzgerald Kennedy rostea celebrul discurs „*Ich bin ein Berliner*”, un fel de anticipare al lui „*We are all Americans*”:

„Two thousand years ago the proudest boast was «*Civis Romanus sum*». Today, in the world of freedom, the proudest boast is, «*Ich bin ein Berliner!*».

There are many people in the world who really don't understand, or say they don't, what is the great issue between the free world and the Communist world.

Let them come to Berlin!”.

Douăzeci și patru de ani mai târziu, pe 12 iunie 1987, cu ocazia aniversării a 750 de la întemeierea Berlinului, Ronald Reagan rostea un alt celebru discurs, profetic, provocator la adresa liderului comunist Gorbaciov, „*Tear down this wall!*”:

„General Secretary Gorbachev, if you seek peace, if you seek prosperity for the Soviet Union and Eastern Europe, if you seek liberalization: Come here to this gate! Mr. Gorbachev, open this gate! Mr. Gorbachev, tear down this wall!”¹

Un mare istoric american, John Lukacs (de origine din Ungaria, cu tată maghiar, romano-catolic, și mamă evreică), scria că 1989 a marcat sfârșitul secolului XX și al epocii moderne. Chiar așa se și numește una dintre cărțile sale, *The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age*, publicată în 1993. Istoricilor inteligenți și nonconvenționali le place să iasă din chingile cronologiei ori împărțirilor rigide, pentru că urmăresc să facă „quality history”. Unii impart istoria postbelică folosind reperele cronologice 11/9 și 9/11 („before and after 11/9”, „before and after 9/11”). Istoricii abordărilor calitative au puternice motivații când apelează la formule precum cele de mai sus. Pentru noi, românii, în 1989 nu s-a terminat nici secolul XX, nici epoca modernă. Chiar dacă formal sîntem membri NATO și UE, ar fi o minciună dacă am pretinde că facem parte din civilizația lor occidentală, care a produs democrația, liberalismul, capitalismul, „etica muncii”, statul de drept, „vetoul minorităților”, consensualismul, votul liber și corect.

Se spune că regimurile comuniste ar fi căzut atît de ușor în 1989 pentru că liderilor comuniști nu le mai păsa de nimic altceva decît propria supraviețuire și interesul propriu. În acest sens, liderii de acum ai României nu sînt cu nimic diferiți. Spre deosebire de „marile revoluții” care prin caracterul lor „extraordinar” (datorită radicalismului lor moral, ideologic, doctrinar) au schimbat soarta lumii, caracterul „revoluțiilor din 1989” a fost unul „ordinar”, ele au urmărit intrarea oamenilor în nor-

¹ Textul fiecărui discurs poate fi găsit cu ușurință pe Internet, folosind numele celor doi președinți & denumirea discursului: Kennedy – „*Ich bin ein Berliner!*”; Reagan – „*Tear down this wall!*”. Este interesant cum funcționează memoria istorică selectivă: în timp ce liderul lumii libere, Ronald Reagan, își propusese să doboare regimurile comuniste totalitare din URSS și celelalte țări – pe care le-a numit „*The Empire of Evil*”, gest criticat de simpatizanții comuniști și de stînga din America și din toată lumea – și nu s-a lăsat pînă nu a realizat acest obiectiv, unii oameni cred că mai multe merite în doborîrea comunismului ar fi avut Gorbaciov, liderul comunist care de fapt a vrut să salveze acel imperiu, prin reformă.

malitate¹. România este singura țară de la Est de Prut unde „intrarea în normalitatea” democrațiilor liberale consolidate, capitalismului democratic, statului de drept, drepturilor și libertăților individuale întârzie atât de mult încât chiar democratizarea țării este pusă sub semnul întrebării.

Revenind la cauzele prăbușirii regimurilor comuniste totalitare, cea mai mare eroare metodologică și teoretică este de a susține explicația uniccauzală sau explicațiile uniccauzale. Sînt tot felul de comentatori, politicieni sau chiar cercetători care iau în brațe un singur factor, o singură explicație, o singură cauză. Este complet incorect, din toate punctele de vedere. Mai ales dacă – în numele unui factor, explicații sau cauze reale – sînt minimalizate ori negate toate celelalte cauze reale și mai ales contextul în care s-a produs convergența lor. Unideterminismul este cea mai păguboasă abordare a evenimentelor istorico-politice complexe. Prăbușirea comunismului a fost prevestită de foarte puține persoane. Regimurile comuniste erau extrem de puternice din punct de vedere militar, iar în ultimă instanță arsenalul de arme atomice era suficient pentru distrugerea planetei de nenumărate ori. Ideea că regimurile comuniste ar fi căzut de la sine, doar datorită dificultăților economice și sociale interne,

Cînd România a reușit să scape de regimul totalitar comunist și economia de stat centralizată, ineficientă, toată lumea credea că am scăpat de toate problemele politice, sociale și economice, că va urma un fel de eră a prosperității generale, că „va curge laptele și mierea pe pămînt”. Cînd colo, parcă nimic nu ne iese. L-am schimbat pe Iliescu cu Constantinescu, după care a venit din nou Iliescu, iar cînd Iliescu n-a mai avut dreptul la nici un mandat, a venit Băsescu, și tot nu ieșim din criză. Criza prelungită durează de două decenii. Asta înseamnă că adevărata revoluție nu s-a produs. Iar aici folosesc termenul de revoluție într-un sens tocquevilleian, drept un fenomen legat de schimbările pe termen lung, nu doar de schimbările rapide, bruște de regim politic, și nici măcar de înlocuirea unei guvernări cu alta ori a unei administrații prezidențiale cu alta. Revoluțiile sînt tipuri de schimbare socială radicală, ale căror efecte profunde sînt din categoria schimbărilor de „durată lungă”. Un profund gînditor politic francez contemporan, Jean-Francois Revel, a avut această revelație a revoluției ca serie de schimbări profunde, în profunzime, cînd a vizitat Statele Unite ale Americii:

„îndeobște, prin revoluție se înțelege într-un sens restrîns și tehnic, înlocuirea unui regim politic cu altul, în urma unei lovituri de stat violente, urmată de insurecții, epurări, interdicții, arestări, eventual și execuții. Dar asta înseamnă să confundăm substanța cu scenariul. Multe «revoluții» conforme acestei scheme de manual s-au dovedit niște recăderi în dictatură....prin revoluția americană înțeleg mai puțin un epifenomen politic pe culmile vizibile ale puterii cît o serie de transformări provenind spontan din straturile profunde ale societății. Aceste transformări radicale se nasc, cresc, continuă și se dezvoltă independent de alternanțele de majoritate care se produc la etajul federal. Poți schimba regimul fără să schimbi societatea și poți schimba societatea fără să schimbi regimul. Acea *Free Movement* americană a apărut și s-a dezvoltat la fel de bine sub președinți republicani și sub președinți democrați. Și nu a căzut niciodată (ori a căzut foarte rar și ineficient), spre deosebire de replicile ei europene, în plasa ideologiilor arierate din veacul al XIX-lea, ori în mrejele teoriilor pseudorevoluționare ale marxștilor secolului XX. Cum afirmam atunci, cine spune revoluție spune, prin definiție: eveniment care n-a avut loc niciodată, provenit pe cu totul alte căi decît cele istorice cunoscute. Cine spune revoluție se referă la ceva ce nu poate fi conceput sau perceput prin recurgerea la vechile con-

¹ Împotriva posibilelor speculații sau relativizări ale termenului „normalitate”, oamenii care trăiau în comunism voiau să fie liberi (ceea ce nu este puțin lucru, pentru că libertatea individuală normală înseamnă „libertatea cuvîntului”, „libertatea asocierii”, „libertatea de a călători”

cepte. Asta era pentru mine evidența: adevărata revoluție nu s-a produs în Cuba, ci în California”.¹

Revel a avut revelații politologice când a vizitat America, la fel precum ilustrul său predecesor, Alexis de Tocqueville.

Nu mai există altă țară în lume și în istorie în care participanții la o revoluție (căreia altminteri i se contestă caracterul revoluționar) să fi solicitat și să fi primit din partea statului „certificate de revoluționar”, recompense și privilegii materiale. Ar fi fost absurd, de pildă, ca liderii și participanții la Revoluția Franceză să fi solicitat „certificate de revoluționar”, când schimbările petrecute atunci au marcat istoria umanității, iar ei erau conștienți de acest lucru. Iar „recompensa” primită de unii dintrei a fost chiar trimiterea la „eșafod”. Cam la fel a procedat și Stalin cu foștii revoluționari bolșevici din 1917, când în timpul „Terorii Roșii” din anii 1934-1937 au fost executați sute de mii de bolșevici, „revoluționari”, iar represiunea instaurată de el nu i-a cruțat nici măcar de colegii din Politbiuro, organul politic suprem al partidului bolșevic, cum ar fi Zinoviev, Kamenev, Buharin, ori chiar Troțki, exilat, dar asasinat de NKVD în Mexic, în 1940. Excluzînd asemenea procedee revanșarde și criminale, unica recompensă pe care o poate primi un revoluționar este legată chiar de îndeplinirea scopului acțiunii sale revoluționare, schimbarea regimului politic, obținerea libertății individuale pentru sine și semenii săi („eliberarea”), precum și recunoașterea socială, garantarea constituțională a acestei libertăți². Atît. În rest, dacă a scăpat cu viață, revoluționarul trebuie să-și ia viața de la capăt sau să continue ceea ce făcuse și înainte în plan profesional sau al inițiativei economice ori în planul împlinirii culturale și spirituale, unde era îngrădit printr-o multitudine de mijloace.

1 Jean-Francois Revel, *Obsesia antiamericană. Cum funcționează, care îi sînt cauzele și inconsecvențele*, traducere de Dan C. Mihăilescu (București: Humanitas, 2004), 22-23.

2 Aceste principii au stat la baza inițiativei pe care am avut-o, în 2003, împreună cu Ion Caraculacu, Radu Filipescu, Marius Oprea, Victor Rebenciuc Stelian Tănase și alții de a crea Asociația Revoluționarilor fără Privilegii. Vezi <http://arfp.org.ro/>. Cel mai important eveniment politic din viața mea a fost și rămîne participarea la revoluția anticomunistă din zilele de 21 decembrie și 22 decembrie 1989, în București, Piața Universității, iar apoi Piața Sala Palatului, în fața sediului Comitetului Central al Partidului Comunist Român, pînă la aproximativ 12.06 (la amiază), cînd Ceaușescu a fugit cu elicopterul. Pe vremea aceea eram ziarist la revistele *Viața studentescă* și *Amfiteatru*.

Revoluția română, după 20 de ani.

Viciile și virtuțile normalității sociale

■ **ADRIAN CIOROIANU**

In this study the author investigates the "dilemmas" of the Romanian Revolution. He is inquiring into the events taking place during the first half of the 90's, along with Romania's geopolitical evolution. Overall, everything is being examined by taking into consideration the important part played by intelligence and civil society.

Keywords:

Intelligence, revolution, counter-revolution, events

D

iscuțiile despre revoluția din 1989, în România de astăzi, reprezintă în ele însele o acrobație de tip retoric petrecută pe trei coarde foarte întinse: i) una este coarda *ironic-„negaționistă”* – adică un amestec de bancuri și demonstrații nu foarte elaborate potrivit cărora, la final, reiese că în decembrie 1989, la București, nu a fost nici o revoluție, ci mai curând un fel de mascaradă cu morți la final; ii) a doua este cea declarat *investigativă* (și nedeclarat *senzaționalistă*) – având ca rezultat o paletă relativ largă de concluzii, de la opiniile exaltate, conform cărora la Târgoviște nu a fost împușcată familia Ceaușescu (ci altcineva, eventual niște sosii) și până la speculațiile aparent logice despre accidente, morți, dispariții sau apariții care au urmat după ieșirea din scenă a Conducătorului; în fine, ultima – și cea mai anemică deocamdată – este iii) cea *istorică*: în ciuda unei producții bibliografice relativ bogate pe această temă în ultimii 20 de ani, analiza de factură istorică este cu mult depășită de primele două. A spune acest lucru nu înseamnă neapărat a alimenta corul lamentațiilor pe acest subiect. În opinia mea, pe termen mediu relatarea istorică a revoluției din decembrie 1989 va cădea automat în sarcina unei alte generații de istorici ai țării – și, foarte probabil, necesarul exercițiu al distanței va produce rezultate net superioare celor de azi.

1. În căutarea normalității

În opinia mea, *principalul merit al revoluțiilor din 1989 a fost acela de reinstaurare în drepturi a normalității sociale*. Această idee, în sine, poate părea riscantă – pentru că revoluțiile, dimpotrivă, sugerează mai curând o ieșire din normal. Și totuși, revoluțiile anticomuniste se sustrag acestei logici – din motivul (pe care eu îl consider evident) că tocmai regimul comunist reprezenta o excepție de la normalitatea socială.

Dovezile că regăsirea normalității a fost miza majoră a revoluțiilor din Est se înmulțesc considerabil. Într-o carte recentă¹, Michael Meyer – care în toamna lui 1989 era corespondent al revistei *Newsweek* pentru Europa Centrală și de Est, Balcani și țările baltice – povestește cum, la o întâlnire cu premierul maghiar Miklos Nemeth, acesta, ca dovadă a bunei sale credințe (politice) ar fi luat de pe birou un exemplar din Constituția Statelor Unite și i-ar fi spus ziaristului „Rețineți ce vă spun, aceste principii vor fi peste 9 luni și ale noastre”². Ce semnificau aceste asigurări? Nimic altceva decât o reîntoarcere la normalitatea democratică sugerată de una dintre cele mai vechi constituții moderne. Era totodată o declarație de principiu – anume că nu există democrație originală, ci există doar un set de principii obligatorii ale democrației, la care poți adera sau nu.

La fel în Rusia: imediat după victoria sa, în 1991, Boris Elțin anunța că scopul său este de a face din țara sa una „normală”: adică una democratică, capitalistă, angrenată în sistemul occidental³. Ulterior, același președinte a bombardat (în octombrie 1993) Parlamentul din Moscova și, de atunci mai departe, a insistat pe ideea că democrația din Rusia va fi, cel puțin o vreme, una „originală”, adaptată situației, tradiției, realităților rusești.

Nu altfel stăteau lucrurile în România. Dacă-mi este permisă o amintire personală, voi spune cum, într-o zi de octombrie 1989, Dan Marțian mi-a oferit una dintre cele mai mari surprize imaginabile atunci. Ca student în anul II al Facultății de Istorie din București, tocmai începusem (cu profesorul D. Marțian, alături de alți cca. 10 colegi) un fel de cursuri de *Statut al PCR* – motivul fiind acela că noi, studenții care în anul I al facultății avusesem media între 9 și 10, urma să fim făcuți în câteva luni membri de partid⁴. La una dintre discuțiile insipide și pline de clișee pe care le-am avut, săptămânal, în acea toamnă, Marțian a avut o ieșire spectaculoasă. Cum un coleg tocmai îi reda, mașinal, ideile privind *rolul conducător al partidului* [unic, *n.m., AC*] *în societate* – acesta fiind un principiu fundamental al ideologiei comunismului românesc –, Marțian a intervenit calm și a spus că (simplific) nimeni nu poate spune care este normalitatea ideologică din moment ce alte partide frățești din țări vecine deja sunt pe cale să experimenteze sisteme cvasi-pluripartide etc. Peste câteva săptămâni am fost surprins să-l văd pe profesorul Marțian în spatele viitorului lider Ion Iliescu; azi nu mai sunt deloc surprins, ba chiar am convingerea că, în măsura în care a existat un „complot” premergător revoluției din decembrie, Marțian (și Iliescu ș.a.) a fost parte din el. Oricum, în 1990 echipa din care Marțian făcea parte înclina și ea spre ideea unei „democrații originale” – de aici și unele dintre asprele critici cărora le-a fost ținută în acei ani.

1 Michael Meyer, *The year that changed the world. The Untold Story Behind The Fall of the Berlin Wall*, (Scribner. A Division of Simon & Schuster Inc., New York: 2009).

2 Vezi interviul acordat de Michael Meyer postului *Radio Europa liberă* (RFE/RL), 6 noiembrie 2009: http://www.rferl.org/content/Revolutions_Of_89_At_The_Moment_Of_Crisis_Nobody_Was_At_Home/1870433.html

3 Michel Nazet, *La Russie et ses marges: nouvel empire? Perspectives économiques et géopolitiques*, (Ellipses Edition, Paris: 2007), 27.

4 Ceva mai devreme decât restul colegilor (care urmau și ei să fie primiți în partid, pentru că, practic, nu puteai fi profesor de istorie fără a fi și membru PCR).

Bineînțeles, fiecare dintre aceste normalități – a lui Miklos Nemeth, a lui Boris Elțin sau a lui Dan Marțian – arăta inevitabil altfel. Tocmai diferența acestor variante de „normalitate” explică viteza diferită cu care aceste state s-au apropiat de Occident și de standardele acestuia¹.

2. Ce anume trebuie/merită elogiut

Virtutea fundamentală a normalității sociale este aceea că, în mod liber, cetățenii liberi pot elogia² o serie de valori (sau purtători ai acestor valori) în care cred. Revoluția Est-europeană – și, implicit, cea românească – de acum 20 de ani exemplifică în mod categoric acest lucru. În ianuarie 1989, intelectualul ceh Vaclav Havel era arestat pentru ofense aduse regimului comunist din Cehoslovacia; în decembrie același an, el era ales președinte al statului său și era elogiut sincer în țara sa și (aproape) pe întreg mapamondul. În noiembrie 1989, profesoara de franceză româncă Doina Cornea era o persoană damnată (din punct de vedere social); pe 22 decembrie același an, ea deschidea lista noii conduceri politice a României³ și, într-o țară încă extaziată de revoluție și cu deficiență de eroi contemporani în viață⁴, ea era categoric unul dintre românii care primeau elogiuri meritate.

Așadar, una dintre diferențele esențiale dintre dictatură și democrație este că în prima ești *obligat* să elogiezi pe cineva – și, la acest capitol, românii nu au fost scutiți de episoade penibile în istoria lor contemporană; în cea din urmă ești *liber* să elogiezi pe cine vrei – iar acest lucru a devenit repede evident după decembrie 1989, dar a și creat reale probleme.

Pe de altă parte, *viciul* fundamental al normalității sociale este acela că, într-o democrație, elogiul nu este niciodată plenar, niciodată nu pleacă dintr-o reacție uniformă la nivelul societății. În mod normal, nici un personaj/idee/principiu/ nu primește acordul tuturor cetățenilor. Acest adevăr simplu încă surprinde în România. Libertatea de a elogia sau de a contesta naște victime simbolice și conflicte reale. Vreme de 20 de ani și de 5 mandate prezidențiale, nici unul dintre cei trei (până acum) președinți ai României nu au înțeles ușor (și nici acceptat pe de-a-ntregul) acest lucru. Iliescu, Constantinescu & Băsescu, fiecare, a avut momentele sale de stupefacție în fața evidenței că o parte a corpului social nu consideră necesar (sau moral) să-i elogieze.

Acest impas – al posibilității, dar nu și obligației, de a elogia/susține/promova ceva/pe cineva într-o democrație – transcede, cum spuneam, de la personaje la valori și principii.

În acest condiții, pe măsura momentului aniversar de acum, nu voi propune aici decât o scurtă serie de elogiuri – meritate, cred, și destinate nu unor persoane anume, ci unor idei și principii metodologice fără de care povestea revoluției din România-’89 ar rămâne mereu în suferință.

1 A nu se înțelege că „standardul” occidental ar fi ceva imuabil, sustras schimbării/evoluției, dat o dată pentru totdeauna.

2 Prin elogiul, în acest text, înțeleg forma cea mai naturală a *acceptării* și *promovării* unor persoane/principii. Nu am în vedere travaliul de *laudatio*; nici *cultul personalității*, de care, din păcate, în diferite forme și cu nuanțele de rigoare, România nu a dus lipsă în întreg secolul XX.

3 Nu discut aici tema (reală) a sincerității celor care au propulsat-o pe Doina Cornea în această poziție – și care, de fapt, se foloseau de ea într-un scop legitimator.

4 Am convingerea că generația mai dezinhibată de după noi – despre care voi vorbi mai jos – va fi capabilă să analizeze binomul în care s-a plasat de la bun început problema celor morți în decada fatidică 16-25 decembrie 1989: discursul la adresa lor, deseori conjunctural (ca și astăzi) a jonglat cu doi termeni care nu-s deloc sinonimi, fără a se opri la vreunul – *eroi* și *martiri*. Nici astăzi dilema nu e tranșată.

În primul rând, un elogiu **simplității**: în România, s-a vorbit mult despre adevărul aceluia decembrie 1989 și se va mai vorbi cu siguranță, însă fiecare vorbitor/re-memorator are adevărul său în această poveste. Mai mult: pentru fiecare român normalitatea recâștigată în urma revoluției arăta puțin altfel: unii își doreau un lider democratic puternic; alții își doreau un lider democratic fără a fi puternic; unii ar fi vrut ca FSN-ul (gruparea-fanion a primelor zile fără Ceaușescu) să devină partid, alții s-au opus acestui lucru¹; unii și-au imaginat o reformare a PCR-ului, alții au dorit interzicerea lui prin lege; unii priveau cu speranță reparația partidelor „istorice” în România, alții vedeau acest lucru ca pe o amenințare; unii au fost de la bun început convinși de necesitatea instituției parlamentare în stat, alții o tratează și azi cu repulsie² sau, cel puțin, ironie³.

Și totuși, esența momentului fondator al tuturor acestor dileme, esența a ceea ce a fost Revoluție Română de acum 20 de ani, atunci când vom ajunge la ea – dincolo de toate concepțiile, teoriile, adversitățile și construcțiile noastre, mai mult sau mai puțin fundamentate –, vom vedea că este în sine foarte simplă: pentru că adevărul este cu siguranță mai simplu decât imaginarul pe care timp de două decenii nu am ezitat să îl adăugăm peste istoria reală a acestei revoluții din decembrie 1989.

Nu mă refer aici la elucubrațiile flagrante, nu mă refer la oamenii care îi cred pe soții Ceaușescu ascunși prin Paraguay, ca istoric nu mă pot raporta la așa ceva, chiar și „disparația” cadavrelor sau „înlocuirea” lor sunt niște povești de senzație care nu nici o legătură cu istoria, și îi sfătuiesc pe cei cu care intru în contact, în speță studenții de la Facultatea de Istorie din București să evite capcana teoriilor senzationaliste și conspirationiste. Cu atât mai mult i-am felicitat de fiecare dată pe cei care au inițiat diverse conferințe sau mese rotunde, care sub diverse sigle⁴ le permite tuturor, fie că sunt politicieni, profesori sau revoluționari, să își dea partea lor de adevăr sau de interpretare, pe baza căreia istoricii, azi și mâine, vor construi acea narațiune simplă și logică a revoluției române din decembrie 1989. Probabil aceasta nu se va întâmpla foarte curând, dar se va întâmpla cu siguranță.

3. Profesioniștii respectă definirea termenilor?

Al doilea elogiu, pe cale de consecință, este unul adus **profesionalismului**. Eu nu am avut onoarea de a fi revoluționar (mi-ar fi plăcut, dar nu a fost cazul⁵), dar am avut în schimb onoarea de a fi senator de Timiș – județ care trăiește cu o mare demnitate și cu o certă încăpățănare⁶ (în sens bun) legenda, istoria și memoria revoluției. Nu aș vrea ca aceste rânduri să deranjeze susceptibilitățile unora, nici revoluționarii, nici oamenii politici, nu vreau să stârnesc neapărat nici reacții polemice, *dar cred că*

1 Vezi amintirile despre primele zile ale CFSN-ului din volumul lui Mircea Morariu, *Cu Ion Caramitru de la Hamlet la Hamlet și mai departe*, Fundația culturală „Camil Petrescu” & Revista „Teatrul azi”, București, 2009.

2 În 2009, președintele (reales) T. Băsescu și-a construit întreaga campanie (de la afișele *outdoor* până la declarațiile programatice) pe ideea că luptă (și) împotriva parlamentarilor și uni Parlament prea numeros.

3 Chiar și azi, la 20 de ani distanță, unii par a-și dori un parlament unicameral, în timp ce alții vor respectarea tradiției românești ante-comuniste, aceea a unui parlament bicameral.

4 O parte a acestui text se bazează pe intervenția mea la o masă rotundă „Revoluția română din decembrie 1989 – certitudini și controverse”, organizată de *Institutul pentru Istoria Revoluției române din decembrie 1989*, pe 13 mai 2009, la care au participat, printre alții, președinții Ion Iliescu și Emil Constantinescu, revoluționari, politicieni și istorici.

5 Vezi rememorarea mea a acelor zile în „1989 al meu. De ce este bine să ai doar o singură revoluție în viață”, în *Lettre Internationale – ediția română*, nr. 72, iarna 2009/2010.

6 Vezi recentele avatari ale reacției unei părți a populației Timișoarei în contextul unor manifestări ale campaniei prezidențiale – inclusiv „pactul” PNL-PSD-PNȚcd din 1 decembrie 2009.

cei care vor desluși revoluția nu vor fi nici politicienii și nici revoluționarii. Ci sunt/ vor fi istoricii. În anii '90 s-au organizat comisii parlamentare pentru elucidarea revoluției; am avut ocazia de a colabora sau măcar discuta (și uneori polemiza) cu unii dintre membrii sau responsabili acestor comisii; mi-a devenit clar că efortul lor va rămâne futil tocmai pentru că amprenta politicului nu oferă credibilitate în România.

Iar istoricii trebuie să se bazeze pe toate sursele veridice și să-i consulte pe toți, indiferent de partizanatul lor politic (dacă îl au sau nu – cu mențiunea că în România el este, încă, foarte prezent²) și din acest motiv reiau un apel pe care l-am făcut cu ocazia unei reuniuni³ a revoluționarilor & politicienilor: toți cei care mai au încă amintiri din revoluție, care au participat la ea, trebuie să-și lase mărturia. Cred că este nevoie și de adevărul lor, al revoluționarilor, de mărturiile lor. Cu o ocazie anume⁴, dl Dumitru Dincă vorbea despre „exaltați” sau despre „inconștienți”... Ei bine, să ne înțelegem: sigur îți trebuia o doză de inconștiență și de exaltare ca să fi mers la baricadă în seara de 21 decembrie 1989, îți trebuia o doză de nebunie – o nebunie frumoasă și eroică, pentru că revoluțiile nu se fac cu oameni reci și raționali. Iar eu, ca istoric, pe acești oameni deosebiți și curajoși care au fost în punctele fierbinți ale revoluției îi invit să lase ceva în urmă, să povestească, să scrie; pentru că indiferent ce vor da jurnalele televizate de seară despre întâlnirile lor, adevărul istoric al revoluției se va cerne și va rămâne, iar polemicile lor din fața camerelor de vederi sunt inutile. De aceea i-am rugat să lase în urma lor mărturii pe care studenții studenților noștri le vor folosi cu succes.

Totodată, în legătură cu necesarul profesionalism necesar atunci când analizăm revoluția din decembrie, e obligatoriu să amintesc importanța extraordinară a momentului politic și geopolitic reprezentat de revoluția română.

Această revoluție a avut implicații geopolitice foarte mari în Europa de Sud-Est, și mai ales în aria vestică a Mării Negre. Am convingerea – și am scris-o într-o carte despre Rusia post-sovietică recent apărută⁵ – că atunci, în decembrie '89, după fuga lui Ceaușescu (nu după *demisia* lui, cum se mai spune uneori – pentru că el nu și-a dat niciodată demisia), deci după plecarea *Conducătorului*, Rusia/URSS de atunci a crezut că-și (va) reface pârghiile de control asupra României. Uniunea Sovietică a considerat că, după dispariția lui Ceaușescu (și asta se va dovedi în timp), România urma să reentre în sfera sa de influență. La Craiova, Lugoj, Timișoara, toți cetățenii entuziasmați de revoluție își imaginau că odată cu revoluția dispărea din România comunismul și influența sovietică! Dar, în fapt, lucrurile nu stăteau deloc astfel⁶. Într-o perspectivă puțin mai cuprinzătoare în acest *puzzle*, vom vedea că astfel se explică multe dintre evenimentele din anii 1990 – 1991 – 1992.

Revoluția din decembrie a înscris România pe harta geopolitică a zonei noastre într-o poziție foarte importantă – dar și riscantă, atunci. S-a discutat și se discută mereu despre problema serviciilor secrete și a participării lor la revoluția din decem-

1 Mă refer aici la senatorul PNȚcd Valentin Gabrielescu și la senatorul PSD Sergiu Nicolaescu.

2 Un semn, el însuși, al *normalității* sociale, dar și al unei *imaturități* inerente societății ca atare.

3 O simplă constatare: la data intervenției mele din iunie 2009, revista Institutului (vechi de câțiva ani) ajunsese deja la numărul 21, ceea ce înseamnă 21 de numere x 60 de pagini, adică peste 1200 de pagini de amintiri/analize. Nu se poate, statistic, ca măcar unele dintre ele să nu fie valide din punctul de vedere al metodologiei istoriei. De fapt, prin revistele de istorie, volume de memorii, pagini de ziare, anchete parlamentare etc., estimez că despre revoluția din decembrie 1989 trebuie să se fi scris, în România, zeci de mii de pagini standard.

4 Masa rotundă amintită, din 13 mai 2009.

5 Vezi cartea mea *Geopolitica Matroșkăi. Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, Ed. Curtea Veche, București, 2009.

6 Ca martor direct, pot certifica faptul că pe 22 decembrie 1989, în piața actualei prefecturi din Craiova s-a strigat repetat „Gorbaciov - Gorbaciov”, la o oră la care singura certitudine era fuga lui N. Ceaușescu din clădirea C.C. al P.C.R.

brie 1989: sper că nu este nimeni atât de naiv încât să-și închipuie că la un eveniment de o asemenea amploare cum a fost cea revoluție nu erau prezente serviciile secrete de (aproape) peste tot! Pentru că aceasta este, tehnic vorbind, datoria lor: să fie acolo unde ceva important se petrece. Desigur, nici revoluționarii, nici oamenii politici nu pot spune cu exactitate care este doza lor de implicare și cât li se datorează¹. Mă refer și la serviciile secrete sovietice sau rusești, și la cele occidentale, dar și la cele românești, pentru că inutil aducem în discuție numai partea străină, din moment ce serviciile noastre au jucat în aceeași horă cu ele, împotriva aceluiași „inamic” – care atunci devenise, pentru toți, Nicolae Ceaușescu.

În fine, elogiul final vreau să îl aduc preciziei în **definirea termenilor**.

Pentru că în anii 1990, pe fondul unor adversități politice și al partizanatelor de tot felul, noi am desacralizat o revoluție care ar fi fost un prilej excepțional pentru transformarea noastră la nivel de mentalitate. Tot ce s-a întâmplat atunci, toată graba noastră de a caricaturiza cea revoluție s-a întors până la urmă împotriva noastră. De ce am numit-o „contrarevoluție”, „loviluție”, „evenimente”, de ce am numit-o în fel și chip? De remarcat, aici, un binom: în opinia mea, termenul cel mai „injurios” la adresa revoluției din decembrie 1989 este acela de „loviluție”. Este acesta strict o compilație între „lovitură de stat” și „revoluție”? Este acesta o parafrază după sintagma „*refolution*” a istoricului britanic Timothy Garton Ash – care contopea într-un singur cuvânt ideile de *revoluție* și de *reformă din interior* a partidelor comuniste? Oricare ar fi răspunsul, un lucru este – cred – cert: „*refolution*” rămâne pe mai departe respectabil și cuprinzător; în schimb, „*loviluție*” este în continuare un peiorativ minimalizator, care aruncă asupra revoluției române multe umbre de dubiu și semne de întrebare.

Rămân la convingerea că reținerea de a numi acel decembrie 1989 o autentică *revoluție* – în ciuda partizanatului politic, firesc poate la începutul anilor 1990 – rămâne una dintre marile *minusuri* ale discursului public din societatea românească. Am avut cu toții ezitarea de a numi-o *revoluție* dintr-un impuls ce nega minima echidistanță, plecat dintr-o luptă politică – repet – firească atunci, în 1990, după decenii de încătușare a manifestărilor publice și de despotism. Intelectualul româno-maghiar G.M. Tamás avea, cred, perfectă dreptate² atunci când reproșa acest lucru „prietenilor săi români”: anume faptul că au ezitat să facă din cea revoluție din 1989 actul de naștere al propriei lor legitimități. Spre exemplu, nici astăzi nu este tocmai clar în ce măsură Moscova a fost amestecată în revoluția „de catifea” din Cehoslovacia; și totuși, cehii nu neagă faptul că ar fi avut o autentică revoluție în 1989. E trist, dar adevărat: într-un secol cu câteva false revoluții (vezi mai jos), în decembrie 1989 românii au avut o revoluție (e drept, cu probleme, dileme, & mistere), dar nu au știut să profite de ea.

4. De fapt, când s-a terminat revoluția?

Cred că ar fi timpul să cădem cu toții de acord că în decembrie 1989, în România, a avut loc o revoluție. Acest aparent „verdict” nu afectează enigmaticele din acele zece zile. Nici diferitele roluri jucate de personajele de prim-plan ale acelor momente încinse. Nu a fost o contrarevoluție, nu a fost o lovitură de stat, și, în același timp, îmi doresc sincer ca peste 200 de ani să se spună că a fost și ultima revoluție a poporului român.

¹ Michael Meyer, citat mai sus, spune că în România, ca și în alte țări estice, a fost mai curînd o revoltă internă a *nomenklaturii* de partid însoțită de un sprijin al Moscovei.

² Mircea Vasilescu (coord.), Intelectualul român față cu inacțiunea (în jurul unei scrisori de G.M. Tamás), (Ed. Curtea Veche, București: 2002).

Pentru că românii au, raportat la unitatea de timp, suspect de multe revoluții. De la 1784 și până în 1989, noi am avut șapte revoluții (mai mult sau mai puțin reale, dar fiecare a avut partizanii ei) și cel puțin patru lovituri de stat. O scurtă recapitulare: 1784 – „revoluția”, spuneau unii, lui Horea, Cloșca și Crișan; 1821 – revoluția lui Tudor Vladimirescu; 1848 – revoluția pașoptiștilor; 1866 – „revoluția” detronării lui Cuza; 1940 – „revoluția” legionară; 1944 – începutul „revoluției naționale antifasciste și antiimperialiste”; 1989 – revoluția anticeaușistă/anticomunistă din decembrie.

În ceea ce privește loviturile de stat, gândiți-vă la Cuza (1866), Antonescu (1944), Regele Mihai (1947) sau Ceaușescu (1989). Cum se vede, la noi deseori loviturile de stat par a se suprapune peste revoluții; nu este tocmai măgulitoare această concluzie (sau, mai bine spus, confuzie). Personal, mi-aș dori ca măcar 200 de ani de acum încolo să avem răgazul să ne explicăm revoluțiile de până acum și să nu mai facem altele noi în stradă. Se pare că noi am avut atât de multe revoluții încât nu prea avem timp să învățăm ceva din ele!

Nu am fost niciodată un partizan al președintelui Iliescu, dar am convingerea fermă că ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 are directă legătură cu evoluțiile din anul 1990. Ca unul care am fost în Piața Universității – și nu mă voi dezice niciodată de prezența mea acolo –, și în calitate de profesor de istorie îmi pun azi problema dacă acel moment numit Piața Universității a fost continuarea revoluției din decembrie sau dacă nu cumva a fost primul episod al *revoluțiilor colorate*, al revoluțiilor zise „portocalii” din Estul Europei. Merită să medităm la aceste lucruri.

Închei prin a spune așadar că în decembrie 1989, în opinia mea, a fost o reală revoluție și că în anul următor, 1990, România a trecut foarte aproape de o posibilă catastrofă (geo)politică. Ne amintim tulburările etnice de la Târgu Mureș, din martie acel an. România putea atunci prefața i) drumul pe care a luat-o ulterior Iugoslavia sau, de ce nu, ii) puteam să ne alegem cu un „conflict înghețat” pe teritoriul României, între români și maghiari, acolo în Transilvania.

Fac aceste evoluții parte din revoluția din 1989? Iată o nouă sursă de reînnoite speculații.

A Protestant revolution?

The role of the church in East Germany in 1989 at the grassroots

■ GARY BRUCE

Based on research in regional Stasi archives, this paper argues for the importance of the Lutheran church in the revolution of 1989 in East Germany. In the rural districts of Gransee and Perleberg, opponents made use of the critical infrastructure afforded by the Lutheran church, not the least of which was the church's oppositional leadership. The branches of the Stasi in these districts frankly admitted that almost all of the oppositional forces ranged against them were connected with the church in some fashion.

Keywords:

East German Revolution, Stasi, Protestant church, Gransee, Perleberg

The ponderous St. Jacob's church in the heart of Perleberg sat quietly through most of the years of the German Democratic Republic (GDR), its spacious interior sparsely populated during church services with perhaps forty to fifty die-hard church goers, almost all of them over the age of fifty. In 1989, however, the mammoth edifice would not be large enough to hold the 2,000 demonstrators who gathered for an evening service. With pews filled beyond comfort, 600 demonstrators were forced to listen from the market square.

Ehrhart Neubert, the one-time East German pastor and now noted historian of opposition in the GDR, caused a stir when he called the revolution of 1989 in East Germany a 'Protestant revolution.'¹ He was referring in large part to the fact that opponents of the regime found a home, both figuratively and literally, in East German Lutheran churches in the mid to late 1980s. The Catholic Church did not play the same role in fostering opposition, but this was perhaps to be expected in an area of Germany that in the immediate post-war period had 15 million Protestants out of a population of 17 million.² East Germany's

1 Ehrhart Neubert, *Eine protestantische Revolution* (Osnabrück: Kontext, 1990)

2 Marilyn Thomas, „The Evangelical Church

most powerful weapon against the opposition was its Ministry for State Security, known in common parlance as the Stasi. Out in the countryside, one is tempted to say the more 'ordinary' parts of Germany, the Stasi worked tirelessly against members of the Lutheran churches and opponents who sought out these churches. Stasi conduct toward the end of the regime in two small East German districts, Gransee and Perleberg, illuminates the prominence of the Lutheran church in the revolution of 1989.

Although it may be tempting to focus on the principal Stasi actors in Berlin during the fall of 1989, a complete picture of the Stasi requires analysis of the district level, for it was here that the bulk of the internal surveillance took place. The 217 Stasi district offices, the smallest territorial unit of the Stasi, ran 51% of all informants, although these offices only employed 13% of the full-time workers.¹ In a lengthy speech to his subordinates, Erich Mielke, the Minister of State Security from 1957 until 1989, spoke of the importance of the district (*Kreis*) in securing the regime. He called the „basic duty“ of the district the protection of state and society.²

The Stasi and the Opposition in District Perleberg

Werner Ryll, the heavy-handed leader of the Stasi in District Perleberg, spent much of the last year of the regime dealing with the Lutheran church in his district. In April 1989 he authored a report to his superiors in Schwerin outlining recent dealings with the church: Church officials had requested that the government introduce into the high-school curriculum a course on 'peace studies.' Predictably, this did not occur.³ Ryll also informed his superiors that, after careful review of the church proposal for ceremonies celebrating the 450th anniversary of the Reformation, he had determined that the planned activities „would be of a religious character.“⁴ It is, of course, laughable that Ryll would think otherwise, yet his mention of this fact reveals his disappointment that religion still played a role in East German life. However, Ryll's greatest fear from the churches in 1989 was the increasing networks that church officials were developing with like-minded opponents, particularly around an environmental theme. Both pastor Gottfried de Haas in Perleberg and pastor Hans-Georg Furian in Glöwen had organized a public session on environmental issues facing East Germany. Much more of a concern was the establishment of the „Arche-grün-ökologisches Netzwerk“ (Ark Green Ecological Network), an environmental group in Perleberg headed by the son of Gottfried de Haas with contact to the Berlin group of the same name.

in the German Democratic Republic,” in Patrick Major and Jonathan Osmond, ed., *The Workers' and Peasants' State: Communism and Society under Ulbricht, 1945-1971* (Manchester: Manchester University Press, 2002), 211, 224

1 Walter Süß, „Die Durchdringung der Gesellschaft mittels des MfS – Fallbeispiel Jena im Jahre 1989,” in Eberhard Kuhrt ed., *Die SED-Herrschaft und ihr Zusammenbruch* (Opladen: Leske & Budrich, 1996), 117.

2 Süß, 117.

3 Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR (hereafter BStU), Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG, 06b, pp. 34-36. 10.4.1989 report from Ryll „Zum Stand der Beziehungen Staat-Kirche im Kreis Perleberg.“

4 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG, 06b, pp. 34-36. 10.4.1989 report from Ryll „Zum Stand der Beziehungen Staat-Kirche im Kreis Perleberg.“

It was a stroke of good fortune for the Stasi that one of its informants, who had been monitoring the church for five years, had earned the trust of church members and was brought in on the secret founding of the Ark environmental group. Informant „Robert“ provided details to the Stasi on the group's membership, its actions, and its finances. The group was not only involved in systematically documenting environmental degradation in East Germany, but had brought into question the leading role of the Communist party. Group members also criticized compulsory military service and opposed Communist youth organizations.¹ Given this information, the Stasi launched its highest level operation, an Operational Case, against the group.

The Stasi immediately prescribed measures aimed at eliminating these small citizen steps toward a more pluralistic society, an obvious danger to a communist regime. Ryll ordered his officials to meet with church leaders and instruct them on the clear delineation between church and state. Furthermore, in order to remove the carpet from under the environmental movement, Ryll ordered an increase in the work of the Nature and Environment Society of the district Department of Culture.² Added to these initial steps a few weeks later were more direct measures to confront the burgeoning opposition. In order to monitor the evening meetings on environmental issues sponsored by the church, Ryll ordered the placing of „positive“ individuals at meetings to balance out the opponents and to support „the security organs when the necessary dispersal of the gathering takes place.“ He also called for regime-friendly experts at these meetings to counter opponents' arguments about the environment, and for the removal of the copy permit from churches if they continued to engage in oppositional activity.³ Given the rapid pace of events in the fall of 1989, the Stasi was scarcely able to implement its strategy before the revolution was upon it. *Neues Forum*, the first genuine non-Communist political movement in East German history, held its first meeting in Perleberg in St. Jacob's church on 23 October 1989. The thousands of demonstrators overwhelmed the Stasi officers and their informants.

The Church and Exodus

When Hungary began rolling up the barbed wire that formed the Iron Curtain between Hungary and Austria on 17 July 1989,⁴ East Germans vacationing in Hungary used the opportunity to flee to the West. Scarcely a month later, roughly 1600 East Germans had fled East Germany in this manner. Alone on 19 August, 661 East Germans fled to the West through Hungary.⁵ Although a few days later an East German would be shot in a scuffle with a Hungarian border guard, the whole scene was taking place remarkably peacefully.

1 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG 03a, p. 168, 180. 15.6.1989. Unsigned. „Information über einige Aspekte des aktuellen Wirksamwerdens innerer feindlicher, oppositioneller und anderer negativer Kräfte in personellen Zusammenschlüsse im Bezirk Schwerin.“

2 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG, 06b, pp. 37-38. 10.4.1989 report from Ryll „Zum Stand der Beziehungen Staat-Kirche im Kreis Perleberg.“

3 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG 03a, p. 182, 180. 15.6.1989. Unsigned. „Information über einige Aspekte des aktuellen Wirksamwerdens innerer feindlicher, oppositioneller und anderer negativer Kräfte in personellen Zusammenschlüsse im Bezirk Schwerin.“

4 Eckhard Jesse, Armin Mitter eds., *Die Gestaltung der deutschen Einheit* (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1992), 434.

5 Ilse Spittmann and Gisela Helwig, *Chronik der Ereignisse in der DDR* (Cologne: Verlag Wissenschaft und Politik, 1989), 2, 3.

The permeated Iron Curtain between Hungary and Austria was having major consequences thousands of kilometres to the north. The leader of the Stasi in *Bezirk* Schwerin sent out an urgent memorandum to all district Stasi leaders. He reminded his subordinates that all those who were applying to leave East Germany – even for a holiday – must be reported to the Communist party, and he advised them to be ever vigilant of increased attempts to leave East Germany directly.¹ Furthermore, all those who were applying to emigrate from East Germany were to be monitored for more public oppositional acts.²

During the week of 18 to 27 August 1989, Perleberg celebrated the 750th anniversary of its founding, a month that coincided with increased numbers of East Germans leaving for West Germany through the now-open border between Hungary and Austria. Festivities which included parades, rock concerts and buskers were expected to attract as many as 30,000 visitors to town. An elaborate police plan to secure the festivities, including parking control and general crowd security was coordinated with the local Stasi branch.³ Fearful of the celebrations turning into public demonstrations against the regime, the head of the Perleberg Stasi office launched „Operation City Jubilee 89,” to be under his direct supervision. A high ranking subordinate, Oberstleutnant Fluch, put in place a special committee of 7, including himself, to coordinate the efforts.

Individuals who had been denied the right to emigrate (71 in total) occupied much of the Stasi’s attention, perhaps spurred on by one individual’s claim that he was going to burn himself publicly for having been denied exit to the West.⁴ Stasi informants tailed the individual incessantly during the week of celebrations. In addition, the Stasi used informants against anyone who threatened violence during the festivities, former criminals, and members of the church and/or other „hostile-negative” elements.⁵ Informants were also to monitor tourists in the area, journalists, key installations of the people’s economy including the sewing machine factory and the major rayon factory, both in Wittenberge. Informants in the post office were to be trained to respond to anonymous calls threatening violence. Individuals suspected of wanting to escape over the border were also to be monitored.⁶ Informant „Alex” was to monitor youth dances, informants „Albert” „Max Krause,” „Beate” and others were to cover the parade.⁷ Four informants were assigned to cover the farmers’ market, four to the rock concert on a town square, and two to an evening indoor concert.⁸ In total, 65 informants were employed in operations prior to and on the date of the festivities.

1 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, Leiter, 16, pp. 198-199. 25.8.1989 Memorandum from Korth to all KD leaders.

2 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG46b, p. 116. 5.9.1989 „Information über weitere Reaktionene der Bevölkerung auf erpresserische Botschaftsbesetzungen sowie das ungesetzliche Verlassen der DDR über die Ungarische Volksrepublik.”

3 BStU, Schwerin, KD Perleberg, 10441, p. 240. 3.7.1989 „Entschluss des Leiters der VPKA Perleberg.” Signed by Laskewitz.

4 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG, 27b, p. 5-13. 28.8.1989. „Abschlussbericht zur Aktion „Stadtjubiläum 89.” Signed by Ryll.

5 BStU, Schwerin, KD Perleberg 10441, p. 17. 7.7.1989 „Massnahmeplan zur politisch-perativen Sicherung der Vorbereitung und Durchführung der Veranstaltungen anlässlich der 750-Jahrfeier der Stadt Perleberg.” Signed by Fluch.

6 BStU, Schwerin, KD Perleberg 10441, pp. 6-9. 7.7.1989 „Massnahmeplan zur politisch-perativen Sicherung der Vorbereitung und Durchführung der Veranstaltungen anlässlich der 750-Jahrfeier der Stadt Perleberg.” Signed by Fluch

7 BStU, Schwerin, KD Perleberg 10441, p. 83. 4.8.1989 „IM-Einsatz Stadtjubiläum 89”

8 BStU Schwerin, KD Perleberg 10441, p. 85. 10.8.1989 „Einsatz der IM zum Stadtjubiläum 89”

Overall, the 80 celebrations took place largely without incident, although Werner Ryll was aghast that the band „Rockhaus“ from Berlin came on stage to the music of the West German evening news.¹ Operations designed to monitor those who had been rejected an exit visa, and those who planned to visit the West, were by and large successful. Close informant monitoring meant that these individuals did not undertake actions against the regime. Those affiliated with the church were also quiet during the celebrations. Gottfried de Haas, the pastor who provided a haven for environmental opponents, arranged two public visits to his church, both of which, the Stasi noted with dismay, were relatively well attended.² In general, however, Ryll gushed over the performance of informants, who conducted their work with „energy, discipline and personal devotion“³

The church's support of those who wished to emigrate from East Germany was most visible in the Superintendent of the Church District of Havelberg-Wilsnack, Dr. Ulrich Woronowicz, a forthright, determined, and thoughtful individual who engaged in a range of resistance behavior that was just shy of being illegal. He helped would-be emigrants with their applications, visited political prisoners, and delivered barely disguised criticisms of the regime in his sermons.⁴ Throughout most of the 1980s the Stasi monitored Woronowicz in Operation „Brille“ (Glasses) an operation that ran to more than 1,000 pages of reports and employed 27 informants. After years of the Stasi pressuring Woronowicz's superiors to remove the oppositional pastor, the council that oversaw his church was to meet on 9 November 1989 to pressure Woronowicz to resign from his position. On that day, of course, the Wall fell, and the seven-year operation collapsed.

The Stasi and the Church in District Gransee

In 1989 in District Gransee, there were two key operations against the Protestant church, Operation Vertreter (Representative) and Operation Kaplan (Chaplain), the former against a local minister who was hosting youth nights, the latter against a parish priest who supported Gorbachev's reforms in the Soviet Union. The aim of Operation Vertreter was to gently encourage the children, primarily through the use of an informant, to become more involved in state-controlled activities rather than in church groups. Given the importance of this operation, the Stasi assigned one of its top-notch informants, one who had infiltrated the church in the district shortly after her recruitment in December 1986, Informant „Cordula Peters.“ The 25 year-old „Cordula Peters“ (whose real name was Karola Meinke), received 250 marks a year (including a 25 Mark bonus on International Womens' day in March), to spy on the churches in the district. Among her assignments were a „ranking“ of pastors and priests in terms of loyalty in 1986. Of ten pastors, three received a „loyal“ rating, while all three Catholic priests received a poor three out of four. „Cordula Peters“ continued to report on the church milieu until her final report, just days before the fall of the Berlin Wall.

From the Stasi's perspective, one particularly disturbing aspect of the pastor's work was his association with environmental movements, and his increasingly

1 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG, 27b, p. 8 28.8.1989. „Abschlussbericht zur Aktion „Stadtjubiläum 89.“ Signed by Ryll.

2 BStU, Schwerin, MfS-BV Schwerin, AKG, 27b, p. 82. 31.8.1989 memorandum from Ryll.

3 BStU, Schwerin, KD Perleberg, 10441, p. 8. „Abschlussbericht zur Aktion „Stadtjubiläum 89.“ Signed by Ryll.“

4 BStU-Schwerin, KD Perleberg, 10521, unpaginated. 23.5.1977 report by „Robert.“

extra-regional contacts. Informants reported that he regularly spoke about the GDR's horrendously scarred landscape. As one Stasi officer wrote: „It has become clear through unofficial sources, that the accused opposes [our] society. Particularly through his efforts in the environmental movement, he has attempted to influence youths against the GDR. This is punishable by paragraphs 218 and 220 of the penal code. Moreover, he partakes in pan-regional activities that are intended to create a GDR-wide environmental movement. He is particularly dangerous because he pretends to support the GDR in public.”¹ The Stasi set as its goals 1) determining his contacts with other groups, and 2) limiting the „damage” already done by positively influencing those members of his group. In addition to „Cordula Peters” who was to monitor the pastor, two other informants monitored his friends and relatives, his mail was opened and telephone tapped. Shortly thereafter, the Stasi spotted that the pastor had written to an environmental group in West Berlin. By October 1989, the pastor grew bolder – suggesting to his congregation that the newly founded opposition movement *Neues Forum* had an important role to play in society. Alarmed, the Stasi proceeded to take more serious action but the collapse of the GDR occurred and brought an end to the operation.

Operation Kaplan, a less robust operation, aimed to isolate a minister who supported the policy of Glasnost in the Soviet Union. He was to be encouraged to spend more time researching his hobby topic of the former female concentration camp at Ravensbrück, so as to reduce the time available for oppositional activities.² These efforts, too, would be thwarted by the fall of the Berlin Wall.

Conclusion

This brief overview of the Stasi's conduct against the Lutheran church in two grassroots districts allows for a number of observations and tentative conclusions. First, the Stasi paid little attention to theology as such, demonstrating a cavalier disregard for the existence of a world view fundamentally hostile, and opposite, to the one expoused by Communism. Instead, the Stasi was predominantly concerned with the political threat posed by the Church, and in particular its organizational advantages such as public meeting spaces and photocopy machines which allowed it to develop a network of pan-regional contacts. In these out of the way places, churches were one of the few physical structures where opponents could safely gather, and church leaders among the few in East Germany who enjoyed a popular belief of distance from the regime. And the Stasi at the grassroots recognized that fact. The Stasi itself observed that it was the Lutheran church, in one form or another, that was occupying the lion's share of major Stasi operations. As far back as 1977, the Stasi called for monitoring operations against *everyone* occupying an official church function.³ A report from the regional leadership in Schwerin in the spring of 1988 could not be more clear on the Stasi's main opponent: „Based on the knowledge that we have accumulated over the years during our fight against political underground activity, we have determined that all critical [operations] are bound with the church in concrete ways.”⁴ And just a few months before the fall of the Wall, the Stasi frankly ac-

1 BStU, Potsdam, KD Gransee, pp. 11-16. 26.1.1989 „Eröffnungsbericht des OV „Vertreter”

2 BStU, Potsdam, AKG 1998/2., pp. 154-156. 24.08.1989 report from head of KD Gransee.

3 BStU-Schwerin, KD Perleberg, ZMA 600-1, p. 100. 17.1.1977 Letter from Schwarz to leader of District Perleberg

4 BStU-Schwerin, KD Perleberg 10597. 6 April 1988 Ergänzungsschreiben zur VVS 0008-34/88

knowledge that „enemy elements“ were „misusing“ the Church to organize opposition.¹

It would be an exaggeration to say that the Lutheran church caused the collapse of East German communism, but it is difficult to imagine how the revolution would have taken place without it. The St. Nicholas church in Leipzig, home to the Monday demonstrations from which those huge demonstrations sprang, will assuredly take its place alongside other European buildings of revolutionary import – the Bastille, the Winter Palace, the Frankfurt Paulskirche. In Districts Grasse and Perleberg, churches provided leadership, infrastructure (public space, photocopiers, candles), organizational skills, and the perception of distance from the regime to manage and guide the demonstrators. More than the open border between Hungary and Austria, more than material concerns, more than failing regime legitimacy, more than popular anger toward the Stasi, the Protestant church was the regime's most vexing problem in 1989.

der BV Schwerin, Abt. VII

¹ BStU, Potsdam, AKG 1054, p. 361. „Referat Leiter der BV zur DV in der KD GSE am 30.08.1989“

A Period of Extraordinary Politics

Regime Transitions in Central and Eastern Europe

■ HELGA WELSH

This article seeks to add to our understanding of democratic regime transitions by introducing a taxonomy that juxtaposes extraordinary with normal politics. Normal politics relies on established institutional frameworks and conflict-solving patterns. In contrast, regime transitions are periods of extraordinary politics, when anything seems possible, and nothing is guaranteed. Still, extraordinary politics is an analytical construct; its features vary in relative significance with time and place but share certain commonalities. Drawing on the regime transitions in Central and Eastern Europe as examples, I focus on three major characteristics of extraordinary politics: a) the topography of uncertainty; b) the (re) configuration of elite and mass behavior; and c) the power of symbolic politics.

Keywords:

Central and Eastern Europe, extraordinary politics, normal politics, regime transitions, symbolic politics, topography of uncertainty

The twenty-year commemoration of the collapse of communism in Europe encourages stocktaking. Starting in 1989, rightly referred to as the *annus mirabilis*, for a short period of time history was both condensed and accelerated.¹ The scholarly literature acknowledges the extraordinary character of regime transitions, when new political opportunities open and others close, but not as the center of analysis; they merely set a marker for the exploration of subsequent political, social, and economic developments. I want to recall this time-out-of-time as a period of extraordinary politics when the „ordinary rhythms of politics” were suspended.² However, extraordinary politics cannot be defined solely with regard to one event or characteristic. It varies with setting, and al-

1 This characterization of the acceleration and condensation of history is taken from Jens Petersen’s description of Italy in 1943. He speaks of the „topography of uncertainty”, often best described by poets, not historians. „Sommer 1943,” in Hans Woller, ed., *Italien und die Großmächte 1943-1949* (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 1988), 24.

2 Robert E. Goodwin, „Keeping Political Time: The Rhythms of Democracy,” *International Political Science Review*, 19, 1 (1998): 47. Victor W. Turner’s term *liminality*, used to describe transitional periods, points to a „moment in and out of time.” Cited in Laura Desfor Edles, *Symbol and ritual in the new Spain. The transition to democracy after Franco* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 41.

though exact temporal delineation is difficult, it reaches its zenith when the old regime has to acknowledge defeat, and procedures for installing a new regime begin. Extraordinary politics ends when some degree of normality returns to political life; that is, institutional frameworks and conflict-solving patterns settle into a new routine.

I use the regime transitions in Central and Eastern Europe – here, limited to Bulgaria, Czechoslovakia, the German Democratic Republic, Hungary, Poland, and Romania – to illustrate common features of extraordinary politics. As with any analytical construct that defines an ideal, variations in detail and relative significance must be expected; yet the regime transitions from communism to democracy were also a shared experience. I focus on three dimensions to highlight the departure from normal politics: the topography of uncertainty; the (re)configuration of mass and elite behavior, and the heightened significance of symbolic politics.

The Topography of Uncertainty

Normal politics relies on established institutional frameworks and conflict-solving patterns, and its process and outcome are, within limits, predictable. Extraordinary politics, in contrast, has a high level of uncertainty. It emphasizes frightening as well as exciting possibilities, and no regime change proceeds without moments of crisis. Only in retrospect is the process of transformation safely packaged as a transition to a new political order. In Central and Eastern Europe, some anticipated developments were still startling when they occurred; others took the public completely by surprise.¹ In the past, repressive tactics had rendered democratizing tendencies null and void, so even those who expected an opening were caught off guard by the totality of the demise of the communist regimes. Since communist rule had penetrated all aspects of life, expectations for substantial change in many areas, not just political life, were enhanced. Thus, in Central and Eastern Europe the level of uncertainty was particularly high compared with other transitions, like those in Latin America.²

A significant alteration of political circumstances was close at hand, but, first, the crisis had to be weathered. Hope and fear entered close alliance. No one knew who would lose and who would win.³ Crucial sectors associated with the old regime recognized the futility of openly opposing reform. Some joined the forces for change; others remained on the sidelines; few resisted. Uncertainty regarding the outcome spread; the need to „settle down” and bring order led to novel problem-solving strategies and fostered transitory structures, including umbrella parties that united opposition groups and roundtable negotiations. Elite formal and informal arrangements were negotiated behind closed doors, and although the outcomes were meant to be intermediate, their impact was often lasting.⁴

1 Timur Kuran, „Now out of Never. The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989,” *World Politics*, 44 (October 1991): 7-48; Konrad H. Jarausch, Martin Sabrow, eds., *Weg in den Untergang. Der innere Zerfall der DDR* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999).

2 Valerie Bunce, Mária Csanádi, „Uncertainty in the Transition: Post-Communism in Hungary,” *East European Politics and Societies*, 7 (Spring 1993): 267.

3 The terminology of *losers* and *winners* of the transition entered the discourse in postcommunist countries early on. For a critical assessment, see Andrej Rychard, „Beyond Gains and Losses: In Search of ‘Winning Losers’,” *Social Research*, 63 (Summer 1996): 465-84.

4 See, in particular, Yossi Shain, Juan J. Linz, et al., *Between States. Interim Governments and Democratic Transitions* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1995).

The results of the first democratic elections were fraught with tension and uncertainty. In all cases, the reformed communist parties and the newly established parties entered negotiations making assumptions about the consequences of electoral rules for their survival. The new parties frequently did not have enough time to settle internal differences, decide on a program, and run the country during these difficult times. Lech Wałęsa commented on the outcome of the summer 1989 Polish elections, still conducted under rules that favored and protected the Polish United Workers' Party: „I wanted to stop at the conquests of the round table, make a pause and occupy ourselves with the economy and the society. But, by a stroke of bad luck, we won the elections.”¹

The (Re)Configuration of Mass and Elite Behavior

Extraordinary politics involves high levels of political activity; the established political patterns are suspended, and new ones are not yet in place. This fluidity and opposition fears that political gains may be reversed encourage a flurry of activities. Particularly before the founding elections, the widespread atrophy of political participation yielded to mass demonstrations, strikes, and the creation of parties and political associations. Conventional means of political participation were dismissed in favor of more unusual actions; mass mobilization gave democracy a popular mandate.² Pictures of joyous citizens celebrating on top of the Berlin Wall went around the world. Protest activities became an accepted and widely used instrument of political participation.³ However, numbers do not tell the whole story. At least initially, the fact that protests could take place without repercussions was extraordinary in its own right. Not surprisingly, participation levels declined, sometimes precipitously, in the 1990s.⁴

The need to act quickly was both real and imagined; that is, political actors were confronted with „structural” as well as „psychological overloading.”⁵ Anxieties that the wheel of history might turn back propelled the swift scheduling and implementation of the first democratic elections. New institutional settings and rules had to be defined: among many tasks, politicians had to amend or rewrite constitutions, establish electoral laws and parliamentary procedures, and address far-reaching economic reforms.

Was this period of extraordinary politics distinguished by extraordinary elections? Were they unique for turnout, number of participating parties, and electoral outcomes? The fact that free elections were scheduled was important in itself and often a significant source of jubilation; if we include the Polish elections in the summer of 1989, in all countries voter turnout was highest in the founding elections. Political parties mushroomed as soon as the restraints on political activity were lifted. In-

1 Cited in Adam Przeworski, *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 79.

2 Valerie Bunce, „Rethinking Recent Democratization: Lessons from the Postcommunist Experience,” *World Politics*, 55 (January 2003): 172-73.

3 Grzegorz Ekiert, Jan Kubik, „Contentious Politics in New Democracies: East Germany, Hungary, Poland, and Slovakia, 1989-93,” *World Politics*, 50 (1998): 547-81; Máté Szabo, „Repertoires of Contention in Post-Communist Protest Cultures: An East Central European Comparative Survey,” *Social Research*, 63 (Winter 1996): 1155-82.

4 Patrick Bernhagen and Michael Marsh, „Voting and Protesting: Explaining Citizen Participation in Old and New European Democracies,” *Democratization*, 14 (February 2007): 44-72.

5 See Irena Pańków, „A Self-Portrait of the Polish Political Elite,” *Sisyphus*, 10 (1993): 162.

deed, Attila Ágh referred to the first stage of party formation in Central Europe as a „hundred-party-system.”¹ Inevitably, the „mortality rate” was high; many parties ran out of breath but still showed „the joyous sense of regained political freedom.”² With the exception of Bulgaria and Romania, center-right parties did better in founding elections than leftist parties.

Nevertheless, victory in the founding elections was no guarantee of continued success; in fact, just the opposite was true. The electorates’ lack of identification with the new parties and the significant costs involved in the transition contributed to a high degree of electoral volatility, confirming a trend in other post-authoritarian regimes.³ Even those who represented the new political class at times changed their party loyalty and dogma. In Poland, 28.5 percent of members of Parliament changed party affiliations during the first legislative period. In Hungary, the percentage was lower (12.4 percent) but still significant.⁴ New and old elites had to learn the new rules of the game quickly and find ways to adapt to their proper role. Numbers convey the widespread feeling of urgency: during the brief legislative term of the X. Sejm in Poland (4 June 1989 to 31 October 1991), 248 laws were passed; this level of activity was unsurpassed in the following terms.⁵ During the first legislative period (1990 to 1994), the state parliaments in the former East Germany mastered an equally impressive legislative agenda. In terms of enacted laws, their output was in some cases twice as high as in the established West German states.⁶ Inevitably, the haste with which many decisions were made led to imperfect choices and forced later amendments and revisions of laws, including electoral laws.⁷ The Vice-President of the Hungarian national parliament referred to the „conglomeration of overworked and sleepy deputies”⁸ who occupied the seats of the parliament in the first legislative period.

The Power of Symbolic Politics

As soon as liberation gave way to democratic transition, symbolic politics assumed its greatest power. Battles about historical memory were fought; the old order was questioned; old myths were buried, and new ones born. In contrast to the past, the

1 Attila Ágh, *The Politics of Central Europe* (London: Sage Publications, 1988), 102.

2 Geoffrey Pridham, „Political Parties and Their Strategies in the Transition from Authoritarian Rule: the Comparative Perspective,” in Gordon Wightman, ed., *Party Formation in East-Central Europe. Post-communist politics in Czechoslovakia, Hungary, Poland and Bulgaria* (Aldershot: Edward Elgar, 1995), 21.

3 See Gary Reich, „The Evolution of new party systems: are early elections exceptional?” *Electoral Studies*, 23 (2004): 235-50.

4 Claudia-Yvette Matthes, *Polen und Ungarn – Parlamente im Systemwechsel. Zur Bedeutung einer politischen Institution für die Konsolidierung neuer Demokratien* (Opladen: Leske + Budrich, 1999), 141. The impact of weak parties on parliamentary work is a recurring theme in David M. Olson, Philip Norton, eds., *The New Parliaments of Central and Eastern Europe* (London and Portland, OR: Frank Cass, 1996).

5 Matthes, *Polen und Ungarn*, 227-28. See also Maurice D. Simon, „Institutional Development of Poland’s Post-Communist Sejm: A Comparative Analysis,” in Olson, Norton, eds., *New Parliaments*, 74-77.

6 Helga A. Welsh, „Parliamentary Elites in Times of Political Transition: The Case of Eastern Germany,” *West European Politics*, 19, 3 (July 1996): 515-16.

7 For example, Attila Ágh reports that „about half of the laws passed by the first Hungarian Parliament had to be amended because of their collision with other laws or with reality (that is, they could not be implemented at all, or only partly and even then they ended up creating new contradictions).” „Democratic Parliamentarism in Hungary: The First Parliament (1990- 94) and the Entry of the Second Parliament,” in Olson, Norton, eds., *New Parliaments*, 34.

8 Cited in Bunce, Csanádi, „Uncertainty,” 268.

elite no longer dominated symbol creation alone; it was open to public discourse. Symbolic politics was of particular importance and often took priority over other policy issues.¹ From the Gdansk shipyard strikes to the opening of the Berlin Wall and the bloody demonstrations in the streets of Bucharest, some events became identified with particular regime transitions. Many other actions—the introduction of new national holidays, the naming and renaming of political parties and streets, the creation and/or destruction of statues, even the design of postage stamps and bank notes—were used to gain legitimacy and (re)create collective identities. A new era began; new national identities were shaped by symbols and identities that had been buried during the communist period.²

Other symbolic actions highlighted the new freedom and independence. Václav Havel, dissident, playwright, then President of Czechoslovakia (later Czech Republic), is himself a symbol of the „velvet revolution“. He used symbolism as an important part of his diplomacy, including the appointment of ambassadors. Who could escape the history lesson when Rudolf Slánský, son and namesake of one of the most prominent victims of the Stalinist show trials in Czechoslovakia, was appointed ambassador to the Soviet Union in 1990?³ Other actions aimed at remembrance and reparation: Imre Nagy, hero and martyr of the failed Hungarian revolution of 1956, became once again a lasting symbol for reckoning with the past when he was re-buried in Budapest in 1989.⁴ Certain interlocking themes focused on a new beginning, dealing with the past, establishing a sense of historical continuity, and envisioning a future.⁵ Symbolism also infiltrated political language, elevating particular expressions to new significance. For example, reformers rallied around the phrase „return to Europe“ after the fall of communism.

Twenty Years Later

The revolutionary changes of 1989 not only attracted admiration throughout the world but profoundly affected it. They inspired democracy movements beyond the region, revamped party politics in Western Europe by throwing some parties of the Left into an identity crisis, and required a renegotiation of the post-Cold War order.⁶ As in most regime transitions, for some, the changes were exciting and frightening; for others, the apparent resumption of many familiar features was either reassuring or depressing. I highlighted elements of political change, but the openness and potential disruptiveness of transitions were tempered by elements of continuity, asserted in the (re)negotiation of functions and structures that incorporated elites and bureaucrats from the past communist regime and the lasting power of customary

1 Victor W. Turner, *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure* (Chicago: Aldine Publishing Company, 1969).

2 See, for example, Duncan Light, „Street Names in Bucharest, 1990-97: Exploring the modern historical geographies of post-socialist change,” *Journal of Historical Geography*, 30 (2004): 154-72.

3 Rick Fawn, „Symbolism in the Diplomacy of Czech President Václav Havel,” *East European Quarterly*, 33 (March 1999): 9.

4 Máté Szabó, „Kriterien des Gedenkens. Die Bestattung von Imre Nagy als politisches Symbolereignis,” *Osteuropa*, 10 (1991): 985-96.

5 András Bozóki, „Rhetoric of Action: The Language of the Regime Change in Hungary,” in Bozóki, ed., *Intellectuals and Politics in Central Europe* (Budapest: Central European University Press, 1999), 264; 270.

6 Timothy Garton Ash, „Ten Years After,” *New York Review of Books*, 46, 18 (November 18, 1999); Mary Elise Sarotte, 1989. *The Struggle to Create Post-Cold War Europe* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009).

values and orientations that shaped the new order. The tension between innovation and continuity and openness and determination was there from the beginning and had staying power; 1989 was not a zero-hour.

The regime transitions in Central and Eastern Europe were not only a matter of high politics; among citizens, their anticipated outcomes were dramatic and bound to be disappointed.¹ „In the beginning,” wrote Iwona Irwin-Zarecka, „it all looked quite simple,” but she concludes that „[t]he initial euphoria was not to last.”² The „honeymoon of indeterminate length” that granted politicians greater levels of flexibility and often higher levels of mass support than other periods soon ended;³ the individual struggles of the transition quickly took center stage.

I analyzed the extraordinary character of the regime change with indicators that are part and parcel of the social sciences and not the repertoire of playwrights or authors, even journalists. This approach has its shortcomings. The drama, exhilaration, fears, and anxieties are not adequately represented. However, systematically spelling out important aspects of the transition that are often taken for granted can inform more prescience in recalling and understanding times characterized by openings and closures.

¹ See, for example, Ivan T. Berend, „Social shock in transforming Central and Eastern Europe,” *Communist and Post-Communist Studies* 40 (2007): 269-80; Aleksander Smolar, „History and Memory: The Revolutions of 1989-1991,” *Journal of Democracy* 12 (July 2001): 5-19.

² Iwona Irwin-Zarecka, „In Search of Usable Pasts,” *Society*, 30 (January/February 1993): 33.

³ Leszek Balcerowicz, *Socialism, Capitalism, Transformation* (Budapest: Central European Press, 1995); Amanda Rose, „Extraordinary politics in the Polish transition,” *Communist and Post-Communist Studies* 32 (1999): 195-210; Richard I. Hofferbert and Hans-Dieter Klingemann, „Remembering the bad old days: Human rights, economic conditions, and democratic performance in transitional regimes,” *European Journal of Political Research*, 36 (1999): 155-74.

Lustration and trust in public institutions

A retrospective on the state of trust building
in Central and Eastern Europe

■ CYNTHIA HORNE

In light of the post-1989 regime transitions, this paper reviews the state of trust in public institutions in Central and Eastern Europe and the impact that lustration policies have had. First, this paper examines the theoretical relationship between vetting and trust in public institutions. In theory, lustration is designed to improve the trustworthiness of public institutions through a combination of both symbolic and bureaucratic changes. Second, this paper presents preliminary empirical evidence of the relationship between trust in public institutions and lustration. It presents both comparative trends across the region, and evidence of strong correlations between trust and lustration measures. Finally, this paper outlines how late lustration programs are being used to widen and deepen the vetting of persons in "positions of public trust," as part of the on-going regional reform process.

Keywords:

lustration, vetting, transitional justice, trust building, democratic transitions, trustworthy public institutions

Introduction

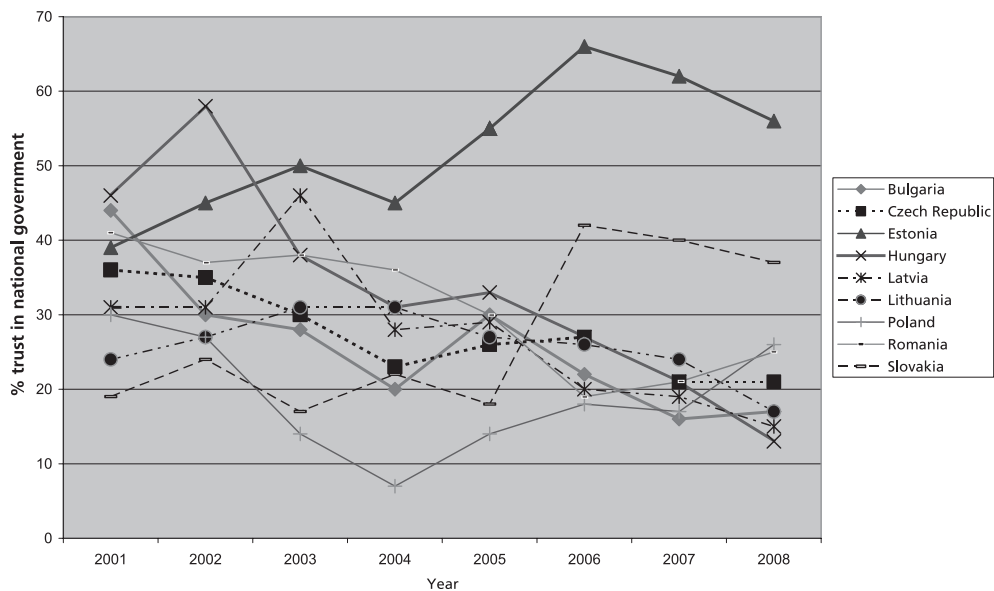
It is the twenty year anniversary of the start of the transitions in Central and Eastern Europe (CEE). Over the past two decades much has been accomplished politically, socially, and economically, however there is widespread acknowledgement that more work is required in the process of democratic consolidation. Emblematic of this, there remain low levels of trust in government across the region. Chart 1 compares cross-national measures of trust in government from 2001-2008.¹ Hungary has seen a substantial decline in trust over this period. Slovakia has experienced sharp fluctuations with dramatic peaks and troughs. Lithuania, Latvia, Estonia, and Romania have all had declining trust in government. Only Poland has shown consistent improvement in trust levels, and the gains have been modest. Trust in government is a proxy for capturing citizen attitudes of the degree to which

¹ Note: Parts of this article, in particular the late lustration and the corruption sections, are drawn from Cynthia M. Horne, „Late Lustration Programs in Romania and Poland: Supporting or Undermining Democratic Transitions?“, *Democratization*, 16, 2 (2009): 344-376.

European Commission. *Eurobarometer, Candidate Countries and Member States*, (2001-2008). http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm. Accessed 25/10/2009.

their government is fair and consistent, makes and enforces credible policies, and observes rule of law practices.¹ As such, pervasively low levels or worsening assessments of trust in government signal underlying social, economic, and political problems that still impede democratic consolidation in CEE.

Chart 1: CEE Countries: Trust in National Government

Much is said about the elixir properties of trust to correct enduring regional problems.² In a 2007 speech in Budapest, Fukuyama stressed the importance of social trust to post-communist regime building. He highlighted the communist legacy of government distrust, and restated that „the primary task of the political elite in Hungary is to restore public trust.”³ Most countries in the region have adopted reform efforts specifically designed to improve citizen trust in public institutions and government. Lustration laws are one such regionally dominant reform policy intended to increase the trustworthiness and effectiveness of public institutions and by extension government. Lustration laws, at their most basic, are transitional justice measures to remove from office or prevent from taking office those people who collaborated with the former secret police. All of the countries in Central and Eastern Europe, excluding post-conflict Yugoslavia, have passed lustration measures by 2000.⁴ As Stan explains, „The experience of new democracies suggests that the proc-

1 Margaret Levi, „A State of Trust”, in *Trust and Governance*, Margaret Levi and Valerie Brathwaite, eds. (New York: Russell Sage Foundation, 1998): 87-92.

2 Janos Kornai and Susan Rose Ackerman, eds. *Building a Trustworthy State in Post-Socialist Transition* (New York: Palgrave Macmillan, 2004). The empirical evidence is mixed however, see William Mishler and Richard Rose, „What are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-Communist Societies”, *Comparative Political Studies*, 34, 1 (2001): 30-62.

3 Francis Fukuyama, „Fukuyama on need for public trust”, *Nepszabadsag*. Budapest (20 June 2007), 1 and 9.

4 Lavinia Stan, „Introduction: Post-communist transition, justice, and transitional justice”, in *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the communist past*, Lavinia Stan, ed. (London and New York: Routledge, 2009), 2.

ess of assuming the dictatorial past represents the key to building a stable, legitimate democracy.”¹

The occasion of the twenty year anniversary of the fall of the Berlin Wall encourages a review of the theoretical and empirical relationship between lustration policies and trust building in CEE. First, the paper explores the theoretical relationship between lustration and trust building, explicating the symbolic and bureaucratic change components of the policies. Second, the paper examines the empirical evidence regarding the relationship between lustration and trust in public institutions and democratic consolidation. While there is cross-regional evidence of high levels of distrust in public institutions, there are also strong, positive correlations between lustration measures and trust in public institutions. Finally, the paper looks at the expansion of lustration policies over time in the region, examining why low levels of trust in public institutions and high levels of perceived corruption have encouraged governments to continue with expansive late lustration efforts. In sum, looking at the relationship between trust building and lustration in post-1989 CEE, lustration appears to be having a positive, albeit a muted, impact on building trust and on the process of democratic consolidation. Governments are continuing to turn to lustration in their toolbox of reform options to further the process of post-communist, democratic reform.

Theoretical Relationship between Lustration and Trust Building

Defining lustration: structure and intent

Lustration can be narrowly defined as „special public employment laws [to] regulate the process of examining whether a person holding certain higher public positions worked or collaborated with the repressive apparatus of the communist regime.”² This could mean screening of individuals to ascertain if there is a need for them to be removed based on their competencies, previous actions, memberships or positions.³ Exclusion could be based on actual involvement or lying about that involvement with the communist secret services.⁴ A more expansive definition even groups lustration with broader decommunization policies.⁵ There is substantial debate regarding the definition of lustration, because it is often defined in terms of its constitutive elements: who is vetted, how they are vetted, the information used in the vetting, the duration of the vetting policies, or the policy goals.⁶

With respect to the question of trust building, one of the key unresolved debates regarding lustration is who should be vetted. The scope of positions to be vetted directly affects the impact of lustration on trust in public institutions and govern-

1 Stan, „Introduction”, 8.

2 Roman David, „Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in the Czech Republic and Poland (1989-2001)”, *Law and Social Inquiry*, 28, 2 (Spring 2003): 388.

3 Luc Huyse, „Justice After Transition: On the Choices Successor Elites Make in Dealing with the Past”, *Law and Social Inquiry*, 20, 1 (Winter 1995): 51-78; and Martha Minnow, *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence* (Boston: Beacon Press 1998).

4 László Sólyom, „The Role of Constitutional Courts in the Transition to Democracy: With Special Reference to Hungary”, *International Sociology* 18, 1 (2003): 133-161.

5 Natalia Letki, „Lustration and Democratisation in East-Central Europe”, *Europe-Asia Studies* 54, 4 (2002): 529-552; and Mark Gibney, „Prosecuting Human Rights Violations From a Previous Regime: The East European Experience”, *East European Quarterly*, 31, 1 (March 1997): 93-110.

6 For a nice exposition regarding the problems involved in defining the term see Letki, „Lustration and Democratisation”, 531.

ment. The focus of the initial lustration programs that started in 1991 was on top government office holders, such as the president, parliamentarians, judges, and state public administration positions. The army, security forces and the police were included in some but not all early lustration efforts. In practice, „the [Czech Screening] Act concerns only a very limited circle of people in the power, administration, and economic apparatus, possibly in licensed trades, which are or could be a source of certain risks, from the viewpoint of the protection of the democratic system and its principles, state security or the protection of State secrets.”¹

The scope of positions eligible for lustration is more flexible than this suggests, with the early Czech and Hungarian lustration laws including clauses for the screening of officials in lesser ranked public and semi-public positions, including the media, banking, and presidents of universities.² As will be explored later in this paper, the scope of positions targeted for lustration has changed over time. While early lustration programs targeted top office holders, defined somewhat differently across the region, the scope of positions has expanded under late lustration policies to include public and quasi-public positions or „persons in positions of public trust.”³ This can include cultural directors, the clergy, private sector lawyers, teachers, and bank tellers. As such, to define lustration in terms of who is targeted for vetting is to chase a moving target, since lustration laws have remained dynamic policies changing as the perceived needs of the transition have changed.

Irrespective of the exact definition chosen to describe the process of lustration or the positions targeted for lustration, the alleged goal of lustration has remained more consistent—trust building. As the United Nations explained, lustration policies, like other vetting policies, „aim at excluding from public service persons with serious integrity deficits in order to (re)establish civic trust and (re)legitimize public institutions.”⁴ If trust building is the goal, what exactly does this mean? As Levi explains, „trust is, in fact, a holding word for a variety of phenomena that enable individuals to take risks in dealing with others.”⁵ In this context, the goal of lustration is to enable individuals to take risks when dealing with public institutions primarily, and persons in positions of public trust more generally. The mechanism by which lustration policies encourage citizens to ‘take risks’ involves a tandem process of bureaucratic change and moral cleansing.

Bureaucratic Change and Moral Cleansing as Catalysts for Trust Building

Boed explains the two pronged meaning and use of lustration in CEE as, „the purification of state organizations from their sins under the communist regimes”, as well as „administrative measure[s] aimed at minimizing the public influence of former officials or collaborators of the communist regimes.”⁶ It is the dual function

1 Neil Kritz, trans., „Czech and Slovak Federal Republic: Constitutional Court Decision on the Screening Law (November 26, 1992)”, in *Transitional Justice Vol. III* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1995), 351.

2 Neil Kritz, trans., „Czech and Slovak Federal Republic: Screening („Lustration”) Law, Act No. 451/1991 (October 4, 1991)”, in *Transitional Justice Vol. III* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1995), 312-321; and „Law on Background Checks to be Conducted on Individuals Holding Certain Important Positions, Law No. 23 (March 8, 1994)”, in *Transitional Justice Vol. III* (Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1995), 418-425.

3 Tom Hundley, ‘Poland looks back in anger’, *Chicago Tribune*, 28 November 2006.

4 United Nations. *Rule of Law Tools for Post-Conflict States: Vetting: An Operational Framework* (Office of the UN High Commission on Human Rights, New York, United Nations HR/PUB/06/5, 2006): 4.

5 Levi, „A State of Trust”, 78.

6 Roman Boed, „An Evaluation of the Legality and Efficacy of Lustration as a Tool of Transitional

of lustration - bureaucratic change and symbolic change - that in combination are theorized to change citizen perceptions of the trustworthiness of public institutions.

First, bureaucratic change required by employment vetting removes from positions of power individuals who cannot be trusted to implement new economic policies and political principles. Bureaucratic turnover changes the competency of the public institutions, removing people trained to administer communist, centrally planned economies and replacing them with people committed to implementing market based, rule of law principles. It signals a change in the interests of those institutions to citizen, demonstrating the government's commitment to the new political and economic principles. By removing the former *nomenklatura* patronage networks, it also changes the incentive structure of bureaucrats; their rewards are based less on pleasing social networks and more on fulfilling job responsibilities. Citizen trust in the new regime is low when there appears to be little real change in positions or the material benefits from them. If former regime complicity is the primary indicator of economic success in the new system, the new regime will appear unfair and untrustworthy.

Second, there is a well documented symbolic or moral component to lustration. Vojtech Cepl, a justice on the Constitutional Court of the Czech Republic and a principal drafter of the Constitution, explained the role of lustration as „ritual purification”, or as a way to change the „moral culture of society.”¹ Symbolically, lustration policies signal a break with the past and a change in thought patterns and perspective. The Council of Europe affirmed this interpretation in its 1996 resolution *On Measures to Dismantle the Heritage of Former Communist Totalitarian System*, highlighting how „old structures and thought patterns have to be dismantled and overcome” through lustration and vetting policies.²

This symbolic break is designed to change the way citizens perceive their government, especially in the case of negotiated settlements or regime changes in which there is substantial continuity of persons in position of power.³ The peaceful CEE „Velvet Revolutions” are largely examples of negotiated settlements, in which forgiving and forgetting former regime wrongs, and allowing individuals to remain in positions of power were constitutive elements of the regional transitions. For example, in the Polish case an intentional „thick line” was drawn between the past and the present, with no clear organizational or bureaucratic changes to demarcate the change.⁴ As one Deputy Prime Minister of the Czech Republic commented, „the fact that members of the secret police avoided a full vetting after 1989 was I would say a minimal price for the Czechoslovak people to pay for the revolution to be gentle.”⁵ Even Romania, the only country in CEE to violently overthrow their leadership, did not experience real bureaucratic change. After the execution of Ceaușescu, the Ro-

Justice”, *Columbia Journal of Transitional Law*, 37, 2 (1999): 358 and 364.

1 Vojtech Cepl, „The Transformation of Hearts and Minds in Eastern Europe”, *The Cato Journal*, 17, 2 (1997); and Vojtech Cepl and Mark Gillis, „Making Amends After Communism”, *Journal of Democracy*, 7, 4 (1996): 118-124.

2 Council of Europe, *Measures to Dismantle the Heritage of Former Communist Totalitarian Systems*. Resolution 1096. Parliamentary Assembly, (Strasbourg, France: The Council of Europe, 1996). <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/tag96/ERES1096.HTM>.

3 Samuel Huntington, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (University of Oklahoma Press, 1991), 151-161.

4 Adam Michnik and Václav Havel, „Justice or Revenge”, *Journal of Democracy* 4, 1 (1993): 23.
5 Lucia Kubosova, „Slovakia: Pandora's Box Online”, *Transitions Online: Policy Briefs*, (16-22 November 2004), http://www.ciaonet.org/pbei-2/tol-1/tol_2004/nov16-nov22/nov16-nov22e.html.

manian political elite remained in positions of power. As such, the political continuity of the transitions in CEE has made it especially challenging to demonstrate a palpable break with the previous regime at times.

Symbolic change is insufficient to change citizens' perceptions of the trustworthiness of public institutions. Without an actual vetting policy, real personnel changes will not necessarily happen. In the Czech Republic lustration did not at first require the removal of personnel. People assumed that once secret police collaboration was revealed, officials would resign of their own accord. However, this was not the case. „We gave them the opportunity [to leave], there was more or less a silence about these things within the first year after November [1989] and the results are catastrophic and we can see them everywhere around us.”¹ As such, bureaucratic change and symbolic or moral change are complements; neither can substitute for the other.

Analyzing lustration policies through the lens of the trust literature helps to situate the policies within the larger process of democratic consolidation. There is some agreement that trust is relational, conditional, and involves judgments about the 'other.'² Starting with those fundamentals and using an encapsulated interest account of trust, this paper assumes that agent A decides to trust (or not) agent B with respect to issue X (something), as a function of assessments of the interests, incentives and capabilities of agent B.³ Applying this definition, lustration policies are designed to change citizen perceptions of the interests, incentives, and capabilities of the public institutions that govern them both through moral cleansing procedures and bureaucratic change policies. This encapsulated interest account of trust building can also shed light on continued levels of citizen distrust in public institutions. Absent real changes in the interests, incentives, or capabilities of public institutions, trust building is not predicted, and as the following section will demonstrate, not observed in CEE.

Empirical Relationship between Lustration and Trust Building

Corruption and incomplete bureaucratic turnover

Lustration policies in practice have not effected the scope of bureaucratic or symbolic change that was originally envisioned at the start of the transition. At the start of the Czech lustration program, approximately 5% of all lustration submissions resulted in positive certificates that could result in job loss. Over time, this has dropped to a cumulated total of approximately 3% of all applications received since the enactment in 1991.⁴ The Czech Republic has had the most extensive lustration program to date, yet both the nominal lustration figures and the percentage of applications remain below expectations. In Poland, of the 23,598 lustration declarations from

1 David, „Lustration Laws in Action”, 397, n. 25.

2 Margaret Levi and Laura Stoker, „Political Trust and Trustworthiness”, *Annual Review of Political Science*, 3 (2000), 476.

3 While there is some disagreement in the literature about whether individuals can trust abstract institutions like government, this piece builds on the work of Levi and Hardin and others on political trust and trust in government. Russell Hardin, „Trust in Government”, in *Trust and Governance*, Margaret Levi and Valerie Brathwaite, eds. (New York: Russell Sage Foundation, 1998): 9-27; Russell Hardin, *Trust and Trustworthiness* (New York: Russell Sage Foundation, 2002), 9; and Levi, „A State of Trust”, 80.

4 Jiri Priban, „Oppressors and Their Victims: The Czech Lustration Law and the Rule of Law”, in A. Mayer-Riechkh and P. De Geiff (eds.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York: Social Science Research Council, 2007): 315.

1999-2004, 103 cases were brought before the Lustration Court. Of these 103 cases, only 20 verdicts were confirmed and lead to grounds for dismissal.¹ In Romania, approximately 20-30 security personnel were tried in court.²

Moreover, the „thick line” policy between the past and the present perpetuated the continuation of corrupt political and business networks, and fueled a sense of continued injustice in the new system.³ There is a strong correlation between current positions of economic and political power and previous positions in the communist regimes.⁴ In Romania, it has been demonstrated that the most significant factor predicting membership in the new business elite was past membership in the communist elite.⁵ By 2002, 63% of current leaders in Romania were also political leaders before 1989.⁶ There is „almost total economic control over society and politics” by former Securitate members who have managed to transfer their prestige into the present system.⁷ The presence of Securitate in politics and positions of importance has remained an impediment to the development of trust in public institutions and government.

There is even a growing debate about whether the price of peace was too high in negotiated settlements. For example, questions are arising about whether the concessions made at the Polish Round Table talks might have overly minimized retroactive justice concerns.⁸ Corruption levels have risen in Poland as economic growth has advanced, and popular dissatisfaction with public institutions has grown with increases in economic inequality.⁹ The economic inequalities and continued aggrandizing tendencies of the Polish elites were two important motivations cited by the Polish government for the enactment of the 2007 lustration law.¹⁰ Polish and Romanian academics have emphasized how informal understandings and unwritten agreements between current political elites and former elites in positions of economic power have created widespread perceptions that the transitions were unfair and incomplete.¹¹

1 Adam Czarnota, „The Politics of the Lustration Law in Poland” in A. Mayer-Riechkh and P. De Geiff (eds.), *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York: Social Science Research Council, 2007): 241.

2 Helga Welsh, „Dealing with the Communist Past: Central and East European Experiences after 1990”, *Europe-Asia Studies* 48, 3 (1996): 416.

3 Marian Tupy, „The Rise of Populist Parties in Central Europe: Big Government, Corruption, and the Threat to Liberalism.” *Development Policy Analysis* (Washington, D.C., Cato Institute: Center for Global Liberty & Prosperity, 2006), 12-13.

4 Tupy, „The Rise of Populist Parties”, 13.

5 David, „Lustration Laws in Action”, 414, n. 63.

6 Adrian Cioflanca, „Politics of Oblivion in Postcommunist Romania”, *Romanian Journal of Political Science* 2 (September 2002): 85-93.

7 Suzanne Travers and Edward Kanterian, „Casting light on the long shadow of Romania's Securitate”, (2001), <http://lett.ubbcluj.ro/~echinox/caietel/18.html>, accessed February 23, 2005.

8 Wojciech Kosci, „Poland: Wildstein's List”, *Transitions Online: Policy Briefs*, (1-7 February 2005), http://www.ciaonet.org/pbei-2/tol-1/tol_2005/feb1-feb7/feb1-feb7g.html.

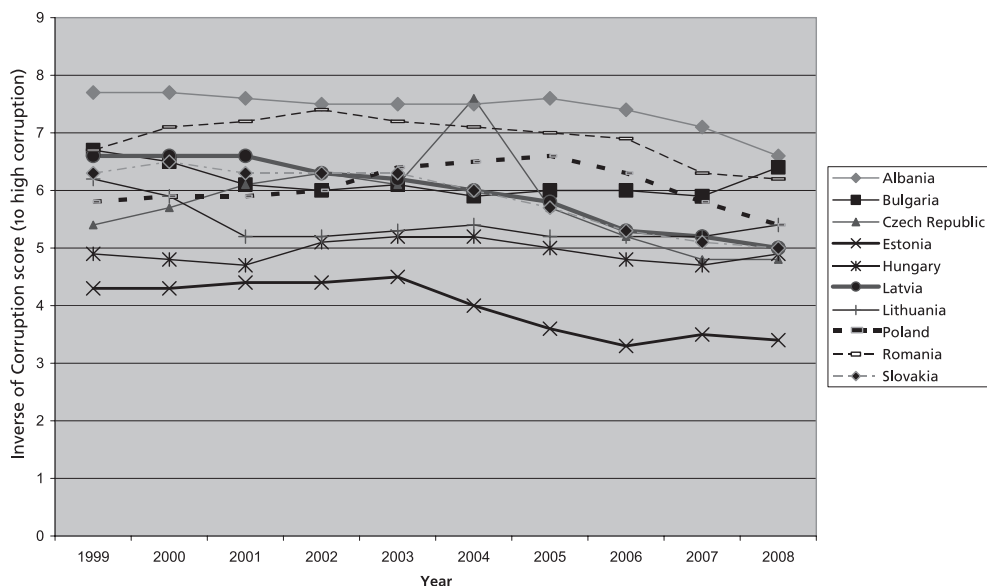
9 Alexandru Grigorescu, „The Corruption Eruption in East-Central Europe: The Increased Salience of Corruption and the Role of Intergovernmental Organizations”, *East European Politics and Societies* 20, no. 3 (2006): 517; and Agnieszka Paczynska, „Inequality, Political Participation, and Democratic Deepening in Poland”, *East European Politics and Societies* 19, 4 (2005): 603-604.

10 „Heavy Vetting: Poland and its past”, *The Economist* (7 April 2007): 41.

11 Lavinia Stan, „The Politics of Memory in Poland: Lustration, File Access and Court Proceedings”, *Studies in Post-Communism Occasional Paper*. No. 10 (2006); Vladimir Tismaneanu quoted in Claudia Ciobanu, „Court Suspends Council's Inquiries into Secret Service”, *Inter Press Service*, 11 February 2008. Bucharest, Romania; and A Wolek, „Lustration as a Struggle for a New Rules of Politics and a Legitimacy Enhancement in the New Democracies”, *Studia Polityczne*, 15 (2004):

There remain high levels of perceived corruption across the region. As Chart 2 shows, levels of perceived corruption between 1999-2008 in Hungary and Poland have remained stagnant, and worsened in Bulgaria.¹ There are slight improvements in perceived levels of corruption in Latvia, Slovakia, and Albania, but the gains are modest. Because former communist elites hold many privileged positions in the new government, and because former secret service networks have transformed into economic and business networks, many people are questioning the efficacy of the transitions.

Chart 2: CEE Countries: Perceptions of Corruption (Transparency International CPI)

Trust in public institutions

Levels of trust in public institutions remain low across the region, and have remained stagnant or declined in many cases over time. Charts 3, 4, 5, and 6 compare levels of trust in the judiciary, the press, and the police in Bulgaria, the Czech Republic, Poland, and Lithuania from 2001-2008.² All of these public institutions have been targeted for lustration in the region, with the Czech Republic and Poland explicitly citing each of these public institutions for vetting. These three trust measures are compared against trust in a composite of European Union institutions.³ It is possible the citizens could simply be untrusting, and therefore trust in both national and international institutions would be low.

147-201.

¹ Transparency International. *Corruption Perceptions Index*, (1999-2008). http://www.transparency.org/policy_research/surveys_indices/cpi. Accessed 25/10/2009.

² European Commission. *Eurobarometer, Candidate Countries and Member States*, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm. Accessed 20/10/2009.

³ Trust in the European Union is a composite of citizen trust in the European Parliament, the European Commission, the European Council, and the European Central Bank. Author calculations from *Eurobarometer, Candidate Countries and Member States*.

Chart 3: Bulgaria: Trust in Public Institutions

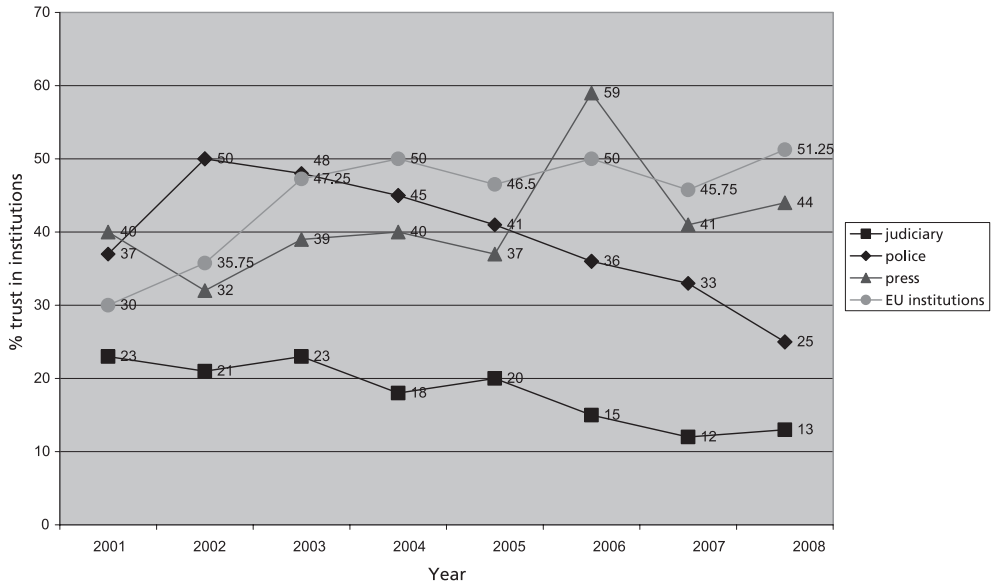

Chart 4: Czech Republic: Trust in Public Institutions

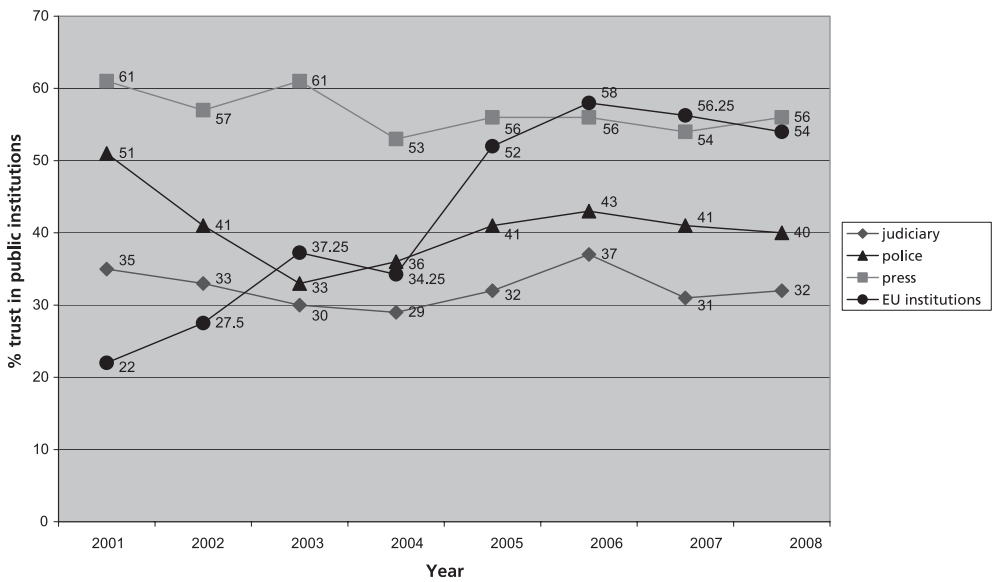

Chart 5: Poland: Trust in Public Institutions

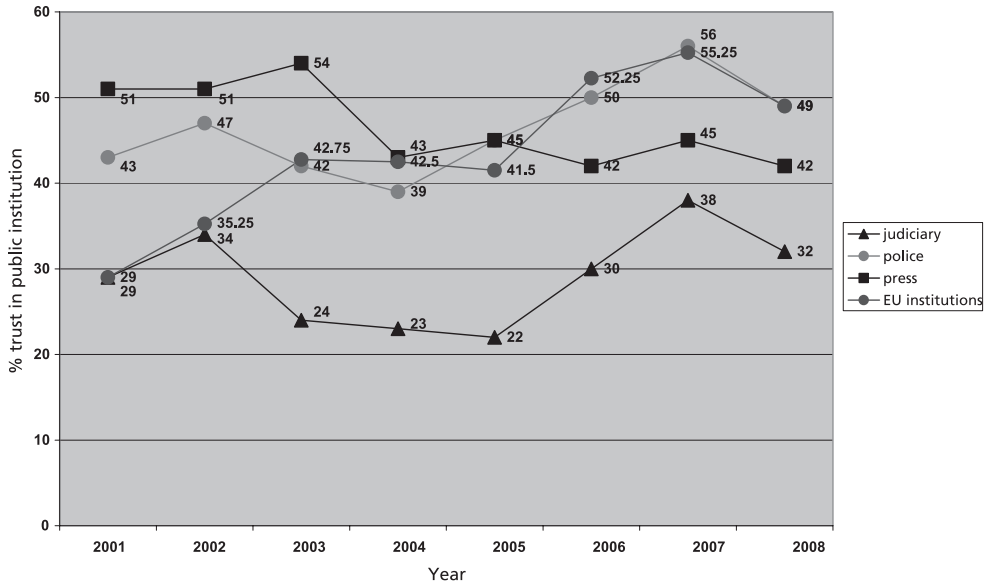
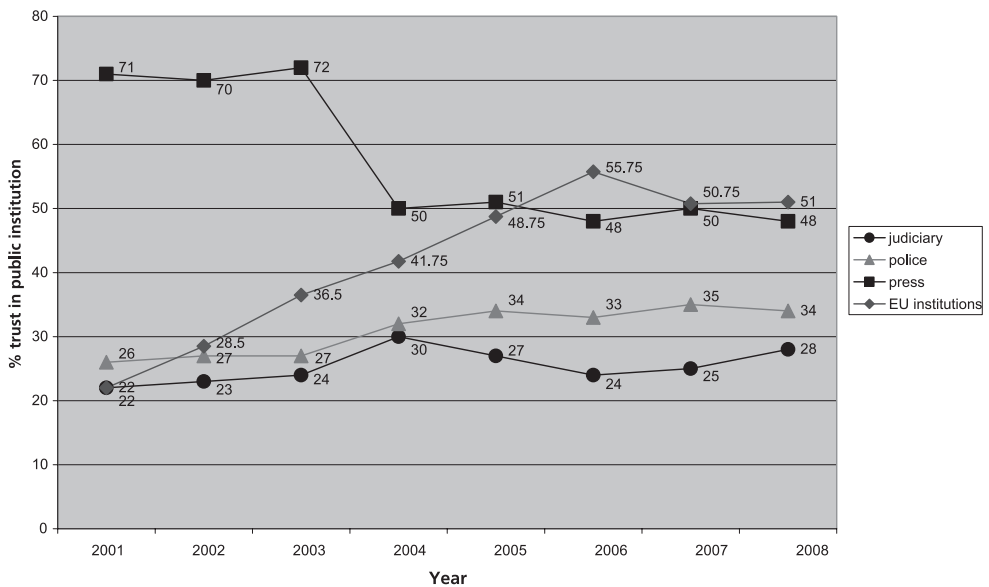

Chart 6: Lithuania: Trust in Public Institutions

Trust in the police has improved substantially in Poland. Trust in the press has declined over time in the Czech Republic, Poland, and Lithuania. Trust in the judiciary is uniformly the lowest across the countries. Citizens trust the European Union institutions more than domestic public institutions in Poland, Lithuania, and Bulgaria. Only in the Czech Republic, where there has been the most extensive lustration to date, is trust in one national public institution - the press - higher than the EU institution composite.

The charts illustrate several trends in the region regarding trust in public institutions. First, there is variation within countries and between countries in citizen assessments of the trustworthiness of public institutions. Citizens are able to differentiate levels of trust across the institutions and assess their trustworthiness. Second, citizens update their assessments about the interests and competency of the institutions. Levels of trust change over time, suggesting citizens are responding to new information about the institutions. Third, citizens distrust domestic institutions more than international institutions. Since citizens rarely have more information about international institutions than their own domestic institutions, this suggests a legacy of distrust of public institutions from the former communist regime. The variation in institutional trust within countries, the information updating regarding the institutions over time within countries, and the propensity of CEE citizens to trust international institutions all suggests a rational assessment of trusting (or untrusting) behavior in the region. When institutions change, citizen assessments of their trustworthiness change.

Evidence for Trust Building Properties of Lustration

While trust in public institutions remains low and assessments of the trustworthiness of institutions has even declined over time in some cases, the question of lustration's impact on trust in public institutions remains unclear. Low levels of institutional trust do not mean that lustration has been unhelpful or counterproductive. In order to test the impact of lustration on trust, a relationship between lustration measures and trust measures is required.

To start a preliminary assessment, a categorization of lustration measures in CEE is needed. Starting with Natalia Letki's 2002 rubric of levels of lustration, Table 1 presents a modification and updating of lustration measures through 2009.¹ All of the countries have passed lustration legislation, however the implementation, scope, duration, and credibility of the process has varied across the region. Table 1 tries to capture the actual implementation of the policies, categorizing countries as sufficiently lustrated, insufficiently lustrated, and not lustrated.

Table 1: Lustration Measures: assessment of degree country lustrated

Sufficiently lustrated (2)	Insufficiently lustrated (1)	Non-lustrated (de facto) (0)
<ul style="list-style-type: none"> • Lustration laws implemented • Some screening of individuals (either public or private sector or both) • Some removal from office or positions • Citizen fatigue – symbolically done with process 	<ul style="list-style-type: none"> • Failure to implement laws on the books • False starts and stops to lustration • Lustration stalled for political reasons • Constitutional court blocking implementation, but not ruling lustration process unconstitutional • New rounds of expanded lustration demonstrate population not done with measures 	<ul style="list-style-type: none"> • Laws in place no real implementation • No removal from office • Targeting non-political positions and office holders

¹ Letki, „Lustration and Democratisation”, 549.

Czech Republic	Poland	Albania
Hungary	Romania	Bulgaria
Latvia	Slovakia	
Lithuania		
Estonia		

First, correlations are run between lustration measures and measures of trust in public institutions in order to ascertain if there is a relationship between the variables. Table 2 presents a narrow composite of trust in public institutions, averaging citizen trust in the judiciary, the police, and the press from 2001-2008.¹ As Table 2 shows, there is a significant and positive relationship between lustration measures and trust in public institutions ($r=.56^{**}$, $N=72$). Second, correlations are run between lustration and democracy. There is an even stronger correlation between lustration measures and democratic consolidation ($r=-.74^{**}$, $N=126$). The size of the sample is much larger for democratic consolidation, because Albania is included in this measure. In both cases the correlations suggest that more lustration is strongly linked with both more trust in public institutions, and more democratic consolidation.

Table 2: Correlations with Trust in Narrow Range of Public Institutions

		Democracy	Lustration	Trust in Narrow Range of public inst
Democracy Freedom House	Pearson Correlation	1.000	-.739**	-.332**
	Sig. (2-tailed)		.000	.004
	N	126.000	126	72
Lustration	Pearson Correlation	-.739**	1.000	.555**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000
	N	126	190.000	72
Trust in Narrow range of public inst	Pearson Correlation	-.332**	.555**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.004	.000	
	N	72	72	72.000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Table 3 expands the composite of trust in a wider range of public institutions, averaging public trust in the judiciary, police, unions, press, religious institutions, national government, and political parties. These are all public institutions and quasi-public institutions considered „positions of public trust.” While not all countries have vetted all positions, all of these positions have been included in the regional lustration debates. This wider array of public institutions yields results similar to the narrowly defined subset of public institutions. There is a significant and positive correlation between trust in public institutions and lustration measures ($r=.47^{**}$, $N=63$).

¹ Trust is measured as the percentage of citizens who say they trust an institution. Measures for Albania are unavailable, so it has been removed from the sample. See European Commission. *Eurobarometer, Candidate Countries and Member States*, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm.

Democracy scores are from Freedom House's 1-7 democracy scale, with 1 indicating the highest level of democracy. See Freedom House, *Nations in Transit*, <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=17&year=2008>.

Table 3: Correlations with Trust in Wider Range of Public Institutions

		Democracy	Trust in Wide Range Public institutions	Lustration
Democracy Freedom House	Pearson Correlation	1.000	-.079	-.739**
	Sig. (2-tailed)		.537	.000
	N	126.000	63	126
Trust in Wide Range of Public Institutions	Pearson Correlation	-.079	1.000	.466**
	Sig. (2-tailed)	.537		.000
	N	63	63.000	63
Lustration	Pearson Correlation	-.739**	.466**	1.000
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	
	N	126	63	190.000

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

However, the relationship between trust in public institutions and democratic consolidation changes in the two models. In Table 2, there was a small, but significant correlation between trust in narrowly defined public institutions and democratic consolidation ($r = -.33^{**}$). This relationship is no longer robust when examining a wider range of public institutions. The wider range of public and quasi-public institutions does not appear to have a relationship with measures of democracy, something predicted in a consolidated democracy. This is not unexpected, given the work that remains on economic and political reforms in the region.

In sum, there appears to be a strong, positive relationship between trust building and lustration in CEE. More lustration is strongly and significantly correlated with more trust in public institutions, whether defined narrowly or broadly. Additionally, more lustration is strongly correlated with more democratic consolidation. While the results of a series of correlations are only illustrative, future research should build on this exploratory relationship both to control for other possible intervening factors, including but not limited to economic growth and the distribution of that growth, and to examine possible causal relationships.

Late Lustration Programs

Given the work that remains in the process of democratic consolidation and the signs that lustration has helped further that process, governments are continuing to rework their lustration laws in order to try to elicit an even greater response. A wave of countries in CEE has recently opted for late or renewed lustration policies, arguing there is a need for continued moral cleansing and bureaucratic change in order to address the on-going problems.¹ Both Poland and Romania embarked on new or renewed lustration policies in 2006.² In 2004, Slovakia reengaged with its previously

1 The section, with modification, is from Cynthia M. Horne, „Late Lustration Programs in Romania and Poland: Supporting or Undermining Democratic Transitions?“, *Democratization*, 16, 2 (2009): 344-376.

2 Polish Constitutional Court, *Judgement of 11th May 2007, file Ref. No. K2/07 LUSTRATION* (Fundamental arguments), English translation. Marek Łukasik. Judicial Decisions, <http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm>; and Konrad-Adenauer-Stiftung, „Status quo of „Lustration“ in South East Europe As of 31 January 2008“, *Rule of Law Program South East Europe*, http://www.kas.de/wf/doc/kas_13092-544-2-30.pdf, (accessed 9 May 2008).

truncated lustration program.¹ In 2004, Slovenia started lustration 12 years after independence, and Latvia renewed its lustration program 13 years after independence.² In 2007, Macedonia instituted lustration laws 15 years after independence.³ Even the Czech Republic elongated and expanded the scope of its lustration policies in 2007, screening police officers and civil employees at police headquarters for former communist secret service ties.⁴

Late lustration has extended the scope and transparency levels of the early lustration programs in a way which fundamentally changes their implementation and intent. First, the scope of positions requiring screening has broadened. Where early lustration programs focused on political elites and political office holders in top positions of power, late lustration programs target lesser positions also. Supporting positions in the civil service, and even positions of confidence in the public sector with links to political offices, such as academic positions, journalists, lawyers, school principals, the clergy, and bureaucratic postings are included in late lustration.⁵ Restricting private sector employment opportunities to former secret service agents or collaborators expands the scope and scale of retroactive justice beyond ensuring the security of public institutions.⁶ Late lustration is designed to address a larger swath of society and a different range of institutions, not simply the political elites.

Second, there is more transparency and systemization in late lustration programs than in the original lustration programs. More public access to information is built into the programs, with formalized agencies to safeguard and publicize the names of individuals. Some of the initial lustration programs have been sullied because of the unofficial publicizing of names of „collaborators“ on the internet, or the instrumental leaking of information about targeted people. Lustration was designed to be a legal process with due process safeguards and rights to appeal. When the process takes on an extralegal component, or spins outside the control of the agencies designed to safeguard the information and the process itself, lustration starts to look more like the media hyped „witch hunts“ than a transparent rule of law process. The new laws aim to redress some of the previous problems by increasing transparency and mechanisms of accountability.

Late lustration laws are explicitly linked to anti-corruption programs. Late lustration proposals have been debated concurrent with and sometimes in conjunction with anti-corruption measures in parliament.⁷ The late lustration policies are explicitly

1 Lucia Kubosova, „Slovakia: Pandora’s Box Online“, *Transitions Online: Policy Briefs*, 16-22 November 2004, http://www.ciaonet.org/pbei-2/tol-1/tol_2004/nov16-nov22/nov16-nov22e.html.

2 Ales Gaube, „Slovenia: A Sorry Spy Hunt“, *Transitions Online: Policy Briefs*, 23-28 April 2003, http://www.ciaonet.org/pbei-2/tol-1/tol_2003/apr23-28/apr23-28_d.html; and Aris Jansons, „Latvia: Spy Games“, *Transitions Online: Policy Briefs*, 18-24 May 2004, http://www.ciaonet.org/pbei-2/tol-1/tol_2004/may18-24/may18-24_e.html.

3 „Macedonian Assembly legal committee approves lustration bill“, *BBC Monitoring European*, 23 January 2007, Makfax new agency, Skopje.

4 Roman Boed, „An Evaluation of the Legality and Efficacy of Lustration as a Tool of Transitional Justice“, *Columbia Journal of Transitional Law* 37, 2 (1999): 357-402; and „Czech Interior Ministry to start checking police for Communist security ties“, *BBC Monitoring European*, 19 February 2007.

5 „Poland’s witch hunt“, *Irish Times*, 30 April 2007, Dublin.

6 European Court of Human Rights, *Case of Sidabras and Dziautas v. Lithuania*, Council of Europe. 55480/00 and 59330/00 (Strasbourg: ECHR, 2004); and European Court of Human Rights, *Case of Rainys and Gasparavičius v. Lithuania*, Council of Europe. 70665/01 and 74345/01 (Strasbourg: ECHR, 2005).

7 Lavinia Stan, „The Romanian Anticorruption Bill“, *Studies in Post-Communism*, Centre for

characterized as vehicles of „moral cleansing“ to address continued perceived injustices. They are also intended to be agents of bureaucratic change, breaking up the *nomenklatura* patronage networks. As such, the lustration measures are explicitly targeting the underlying causes of the enduring distrust of public institutions. Distrust in post-communist societies is partially perpetuated by the continued high levels of corruption and inequality. Late lustration policies capture social equity issues, economic inequality, differential economic access, and justice considerations. In this way the late lustration policies are intentionally framed as more expansive programs of building public trust in institutions and government.

Conclusion

In conclusion, a retrospective on the relationship between lustration and trust building in CEE twenty years after the fall of the Berlin Wall yields mixed conclusions. Despite lustration laws being adopted by all the countries in the region, there remain high levels of perceived corruption, a lack of trust in public institutions, and pervasive levels of distrust in national government. In theory, lustration is designed to facilitate a change in citizen assessments of the trustworthiness of public institutions and government through a combination of bureaucratic change and moral cleansing. In practice, there has been less bureaucratic change than originally anticipated, and continued high levels of political and economic corruption. As such, it is not surprising that there remain high levels of citizen distrust of public institutions.

However, the theoretical predictions are borne out by the correlations. When one compares the actual implementation of the laws against trust in public institutions, narrowly or broadly defined, there is a robust direct positive correlation. Moreover, there is also a strong relationship between lustration measures and democratic consolidation. While not having the impact that was desired at the start of the transitions, lustration appears to be having a direct and positive impact.

A cautionary message might be drawn from this retrospective. Lustration laws are only one type of possible reform in the toolbox of reform options for CEE governments. While governments continue to rework, expand, and alter the implementation of their lustration policies in an effort to rebuild citizen trust in government and public institutions, at some point, citizen fatigue will delegitimize lustration policies and undermine any trust building propensities they might have. Governments in the region might need to focus more on the underlying causes of lingering distrust, namely governments that are perceived to be unfair, or inconsistent, or corrupt, or not cleaving to rule of law practices. Trust is a function of citizen perceptions of the interests, incentives, and capabilities of their government. Lustration is only one possible way to catalyze change, and certainly not one without its own costs and tradeoffs.

The Failed Revolution

The Impact of 1989 on the Former Soviet Republics

■ LAVINIA STAN

Year 1989 marked the collapse of the communist regime in Eastern Europe, and the launch – at least in some of those countries – of resolute programs of coming to terms with the crimes of the former regime, including lustration, access to secret files, and court trials against party officials and secret agents. But the impact of 1989 on the former Soviet Union was rather limited. Only two years later, when the Soviet Union dismantled and the communist regime collapsed in that part of the world, the political changes occasioned reexaminations of the recent part only in the three Baltic states. All other successor republics opted to “forgive and forget,” when not to glorify the gruesome human rights violations perpetrated by successive Soviet regimes.

Keywords:

de-communization, democratization, lustration, secret services, transitional justice, vetting

Compared to its Eastern European satellites, the former Soviet Union had an early start at transitional justice. In 1987, Mikhail Gorbachev’s *glasnost* helped to remove the blank spots of history by allowing Soviet citizens to call for a reevaluation of the darkest moments of the communist past before citizens in Eastern Europe could even hope to do so. By 1991, Soviet citizens had become aware of Stalin’s terror and willing to openly recount their own harrowing personal accounts of life under the hammer and sickle.¹

Early start did not guarantee long-term commitment to confront the memory of communist human rights abuses, sort the torturers from the tortured, hold communist decision-makers accountable for their actions, or allow citizens to know the secret political police operations directed against them. With the notable exception of the Baltic states the other former Soviet republics maintained a disappointing transitional justice record. The wave of social enthusi-

¹ K. Smith, *Remembering Stalin’s Victims: Popular Memory and the End of the USSR* (Ithaca: Cornell University Press, 1996), K. Smith, *Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory during the Yeltsin Era* (Ithaca: Cornell University Press, 2002), and A. Hochschild, *The Unquiet Ghost. Russians Remember Stalin* (Boston: Houghton Mifflin, 2003).

asm for reckoning with the past dissipated in the 1990s, as these countries faced economic hardship and political instability, and the Soviet Union disintegrated. None of these republics brought party leaders and secret agents to justice, allowing them instead to control post-communist politics. None publicly opened the collections of secret documents left at their disposal by KGB agents withdrawing to Moscow. And none saw it necessary to ban former communist decision-makers from post-communist politics. Parliaments in Russia, Ukraine, Georgia and Moldova registered lustration proposals only to set them aside without any rigorous examination or to defeat them on moral, political or technical grounds.

Several factors account for the wide disparity between former Soviet republics, the uniqueness of the Baltic experience in the Soviet space, and the handicap of other republics relative to Eastern Europe. Gorbachev's controlled politics of history placed transitional justice on the shoulders of the society, not of the state, privileged truth telling, not justice and redress, and disconnected political reforms from the need to reassess the past, break with it, and reign in intelligence services. It was for the mass media and the civic groups to uncover instances of past abuse, document Stalinist repression, map the geography of the Gulag, and identify victims and victimizers. These efforts were conducted under the tolerating but watchful eye of communist authorities of a reformist persuasion, who encouraged self-expression and public debate, while believing that glasnost should "function like a high-octane social fuel; it would rev up the existing institutions and enable them to perform better."¹ Revisiting the past was not meant to destroy the communist system, but to make it more viable relative to its rival, democracy, and more legitimate in the eyes of the Soviet people. Probing the past was to be done only to the extent that it helped Gorbachev achieve such goals, without compelling him to change the system at its core, discard it in favor of democracy, or refashion the very institution that had been responsible for instilling fear, quashing dissent, and preventing citizens from speaking their mind. Indeed, the structure of the feared secret police was left untouched by Gorbachev, as was its special relationship with the dominant Communist Party. Truth telling never went so far as to encompass the very real and direct connection between Stalin's and Gorbachev's secret political police structures.

Most states employing transitional justice methods have been new democracies. Eastern European countries had to wait for the 1989 regime change to revisit their past. The Soviet Union is a rare instance of a non-democracy seeking redress. True, Gorbachev's rule was more reformist and milder than that of Idi Amin, the dictator who, at the pressure of the international community, set up in 1974 the first truth commission to investigate the actions of his own government, with predictable results. For this reason, the process of coming to terms with the past had better chances to succeed in the Soviet Union than in Uganda. But one should be mindful of the fact that Gorbachev had no desire or willingness to pursue this path beyond his own limited, iconoclastic, short-term goals.²

With the exception of the Baltic states, the collapse of communism brought only limited regime change: the communist elite reproduced itself, asserting control over politics and economics, while the political police split into several intelligence services inheriting its personnel, methods, and goals. Thus, the Soviet Union's "most important moment of coming to terms with the past occurred during the process of

¹ N. Calhoun, *Dilemmas of Justice in Eastern Europe's Democratic Transitions* (New York: Palgrave Macmillan, 2004), 137.

² Calhoun, *Dilemmas*, 136-140.

destalinization, rather than in the later process of decommunization" that followed 1991, because "this was a within-regime change rather than a regime transition."¹ Even after the disintegration of the Soviet empire successor republics remained dependent on Russia in more ways than they initially envisioned. Much of their post-Soviet politics has been conducted with Moscow in mind, either in vocal opposition and defiance to their former master (as in the Baltic states) and in silent submission to it (as in Central Asia) or in search of a precarious and illusory middle ground (as in Moldova or Ukraine). The evacuation of most of the secret archive to Moscow meant that successor republics could not open secret files publicly. The lack of direct access to the totality of the secret files has hampered the identification of former KGB collaborators, a process that is key to marginalizing them politically. Also, the fact that many former NKVD and KGB agents have Russian citizenship has impeded republican courts to bring these individuals to justice.

Russia's Forgotten Past

In Russia, the high point of truth telling occurred under Gorbachev, when small but meaningful efforts were made to investigate Stalin-era atrocities. As both his grandparents had been deported by Stalin to Siberian labor camps, Gorbachev had a personal stake in discrediting the era in which the Gulag system was created. His denunciation of communist repression echoed the famous 1956 secret speech in which Nikita Khrushchev spoke out against Stalinism. But Gorbachev's attempt to denounce Stalin, as Khrushchev's, did not commit state resources for the quest for truth, justice and retribution.

The country found it impossible to go beyond the politics of memory and embrace lustration, launch court trials against communist leaders and KGB agents, and open secret archives. Opinion polls have suggested the Russian public takes a favorable view of intelligence and security services, and the dark communist past. Polls conducted in 2002 showed that Russians viewed KGB officers as highly intelligent, professional, and trustworthy. Whereas few respondents trusted the Duma and the Federation Council, respectively, more than half of them trusted the intelligence services. In 2003, one in two respondents viewed Stalin's role in Soviet history as 'probably' or 'definitely' positive. Since 1993 opinion surveys have consistently showed that the majority of Russians rate the pre-perestroika political and economic systems more highly than the current ones.²

After former KGB officer Vladimir Putin became President in 2000, the massive influx of former spies in the presidential administration, the government, and regional administrations has increased governmental hostility toward coming to terms with the communist past. Sociologist Olga Kryshtanovskaya estimated that the *siloviki* make up 26 percent of Russia's senior political and economic elite. That figure jumps to 78 percent, if one includes the secret part-time informers. Many Russian luminaries, including former premier Mikhail Fradkov and Russian Orthodox Patriarch Aleksy II, apparently owe their careers to decade-long collaboration with the KGB. The group's core, led by Putin, includes some 6,000 agents promoted during his two presidential terms. The enhanced role of former KGB agents has given impetus to the glorification of KGB operations. Scores of books present the heroism of

1 J. Elster, *Closing the Books. Transitional Justice in Historical Perspective* (New York: Cambridge University Press, 2004), 67.

2 R. Rose, *A Decade of New Russia Barometer Surveys* (Glasgow: University of Strathclyde, 2002).

dedicated spies, who selflessly defended their country and their people against domestic and foreign enemies. The Russian national television stations regularly rerun Soviet-era movies devoted to the KGB's glorious struggle against Western 'imperialist' intelligence agencies.¹

Lustration was never seriously discussed, although a bill was proposed in 1992 by human rights advocate Galina Starovoytova. The proposal imposed temporary restrictions on the political activity of members of the Communist Party federal and republican committees, secretaries of rayon, oblast and city party organizations, full time activists of the territorial party organizations and regular KGB officers whose responsibilities included political surveillance and taking repressive measures, and KGB secret collaborators involved in domestic repression. These persons were excluded from positions of responsibility in the government, from the rayon and city to national level, in education and law firms, in radio, television and the press. After Starovoytova was assassinated in 1998, her proposal was set aside. Another proposed banning former party officials from a range of public positions, including management positions in universities, secondary schools, and the media, was also defeated in parliament. After 1991, Yeltsin issued several decrees banning the Communist Party and confiscating its assets. The Constitutional Court ruled that local branches of the Communist Party, but not the national organization, could be reestablished. Instead of embracing lustration, parliament made it a criminal offense to publicly identify KGB collaborators, and even classified as a "state secret" the identity of SVR "confidential collaborators."²

Russian citizens have been denied access to the secret files compiled on them by the former KGB. In 1991, President Yeltsin ordered the transfer of KGB and party archives to the new Russian Committee on Archives (*Roskomarkhiv*), but made no effort to have his decree implemented. The committee began declassifying sections of the party archive to make them available to the public, but the KGB archives remained in the hands of the territorial branches of security services, that had vested interests in holding onto the files. In 1992, *Roskomarkhiv* allowed security services to delay transfer of most secret archives in exchange for receiving promptly the files on rehabilitated victims. That deal was a blow to those who hoped secret archives would be opened to the public as soon as possible. The following year, American historian Amy Knight was convinced that "it is unlikely that the KGB archives will be transferred over to the Russian repositories in the near future."³ She was right.

Also in 1991, the Russian parliament set up the Commission on the Transfer of the CPSU and KGB Archives to State Use, and appointed leading democrats as commission members. The following year, the commission proposed that victims of police persecution have the right to prevent the publication of material of a personal nature, but not to restrict access to their files by researchers. The proposal was never implemented. Soon the commission and the KGB successor services were at odds. While the commission pressed for the transfer of secret documents to the *Roskomarkhiv*, security service representatives used every possible excuse to prevent the transfer. With the backing of the Yeltsin government, they refused to give up the opera-

1 V. Yasmann, „'Siloviki' Take the Reigns in Post-Oligarchy Russia", *RFE/RL Newswire*, Sep. 18, 2007, and V. Yasmann, „'Spymania' Returns to Russia", *RFE/RL Reports*, April 15, 2004.

2 N. Kritz, coord, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (Washington, DC: United States Institute for Peace, 1995), vol. 2, 754-761, and M. Ellis, „Purging the Past: The Current State of Lustration Laws in the Former Communist Block", *Law and Contemporary Problems*, 59 (1997), 195.

3 A. Knight, „The Fate of the KGB Archives", *Slavic Review*, 52 (1993), 586.

tional archive describing police methods and containing the informer files. The conflict stemmed from strikingly different views. On the one hand, commission member Iurii Afanasev believed that the archive belonged to the Russian people and any decision regarding its fate should serve the needs of the society, because Russians deserve to know the truth about their past. On the other hand, security services considered the archive as property of a state entitled to keep it close in order to preserve its secrets and to defend national security.

Since 1991 selected individuals have accessed selected archival documents, but no transparent policy has been adopted to facilitate secret file access for ordinary Russians. True, "The Fundamentals of Legislation of the Russian Federation on the Archival Corpus of the Russian Federation and on the Archives" was passed by the Supreme Soviet and signed by President Yeltsin on 7 July 1993. This law guaranteed equal right of access to archives to everyone without exception, whether the person was a foreigner or a Russian citizen. The law established a 30-year limit on restrictions on access to documents classified as "secret" or "top secret."¹ But the logistics of granting access to citizens have never been worked out. In addition, large parts of the archives of the Communist Party (preserved in state archives such as Archive of the President of the Russian Federation, Russian State Archive of Contemporary History, Russian State Archive of Socio-Political History and State Archive of the Russian Federation) and including almost all documents of its Central Committee, remains classified.

To date, Russian courts have heard no cases of former Communist Party officials or secret NKVD or KGB agents involved in human rights abuses during the Soviet era, although Russia had probably the bitterest record of political persecution, given its prolonged communist rule, whose start predated the advent of communism in other countries. Given the old age of the possible defendants, such court trials are becoming less feasible as time goes by. In a perverse turn of events, in 1995 the FSB brought charges against former KGB captain Viktor Orekov, who had spent seven years in a labor camp for warning dissidents of arrest.² Disillusioned with its country's loss of international standing, eroding living standards, and prolonged political instability, the resigned Russian public has seemingly forgotten or buried its recent past. It remains to be seen if future generations will be as willing to forgive communist torturers for their human rights trespasses.

Transitional Justice in the Baltic States

Among former Soviet republics, Latvia, Lithuania and Estonia stand apart because of their willingness to pursue transitional justice expeditiously and vigorously. In spite of the numerous hurdles they had to overcome in their quest for truth and justice, these three tiny republics succeeded in employing lustration, file access and court trials as transitional justice methods. Overall, however, the Baltic experience of coming to terms with communist human rights transgressions stands in sharp contrast to that of Eastern Europe. These latter countries could make their secret files available to the public because those files were produced by their own indigenous secret services. By contrast, the Baltic states fell within the jurisdiction of the Soviet KGB, which took with it a large part of the Estonian, Latvian and, to a lesser extent, Lithuanian

¹ V. Chernetsky, „On the Russian Archives: An Interview with Sergei V. Mironenko“, *Slavic Review*, 52 (1993), 839-846.

² Todd and Bloch, *Global Intelligence*, p. 139.

secret files, as the Soviet Union began to disintegrate and the KGB withdrew. Since the Baltic countries had no access to the bulk of the secret records, they had to identify collaborators by other means in order to understand the extent of the KGB's penetration of their societies. Soon after gaining independence, Estonia and Latvia asked collaborators to come forward and register themselves. Lithuania took longer to address the role of collaborators because there the Communist Party transformed into a major political force.¹

All Baltic republics introduced bans on former KGB agents and collaborators holding high public office, mostly because the secret operatives had been directly responsible for the annexation of their territories by the USSR, and both during and immediately after the restoration of independence they posed direct threats to the sovereignty of these states.² Lithuania, where the Russians never constituted more than one-tenth of the total population, limited the role of former Soviet decision-makers only through lustration laws. It granted citizenship to every person irrespective of ethnic background wishing to accept it and residing permanently on the territory of Lithuania at the time of independence. By contrast, Latvia and Estonia adopted stringent citizenship laws that excluded from public life large segments of the population, mainly ethnic minorities considered untrustworthy because of their involvement with the former occupying power. While citizenship laws defined who qualified as citizens, the constitutions granted the right to vote and to be voted to citizens only. Lustration was not necessary for political advancement in either Estonia or Latvia because there "the reformed communist parties did not represent a serious challenge to anticommunist political forces."³

The problem of how to handle former KGB collaborators caused immediate concern following Lithuania's declaration of independence of March 1990. On 12 October 1991, the government banned former KGB officers and collaborators from holding positions in the local and national government for five years, while on 17 December parliament asked candidates to disclose their past connections to the KGB and the Communist Party. Those holding such positions were required to resign by the end of the year. A special parliamentary commission chaired by deputy Balys Gajauskas was called to review the information contained in the available secret KGB files in order to ascertain past collaboration of elected representatives. The verdicts handed down by the commission could be appealed in the Supreme Court in the case of a deputy or in a regional court in the case of a local or regional councilor. If the verdict was upheld, the elected body had to suspend the mandate of the accused and organize a recall election within 30 days. During its investigations, the commission unmasked former premier Kazimira Pruskiene, deputies Vergilijus Cepaitis and Jakubas Minkevicius, and party leaders Vladimir Berezov and Eduardas Vilkas as former secret collaborators. Despite a requirement that all candidates publicly disclose their past, presumably in order to prevent electors to vote in favor of untainted individuals, the October 1992 parliamentary elections were won by the successor to the Lithuanian Communist Party, the Lithuanian Democratic Labor Party.⁴ Lustration was thus blocked.

1 A. Lobjakas, "Lithuania: Parliament Asks KGB Collaborators To Confess", *RFE/RL Feature*, Feb. 8, 2000.

2 W. Sadurski, "Decommunization', 'Lustration' and Constitutional Continuity: Dilemmas of Transitional Justice in Central Europe", *EUI Working Paper*, 15 (2003), 23-24.

3 E. Jaskovska and J.P. Moran, "Justice or Politics? Criminal, Civil and Political Adjudication in the Newly Independent Baltic States", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22 (2006), 498.

4 Kritz, *Transitional Justice*, vol. 3, 427-431, and vol. 2, p. 764.

The 1998 presidential poll brought the issue of past collaboration to the forefront. After deputy Audrius Butkevicius alleged in parliament that presidential candidate Vytautas Landsbergis was a KGB informer, the parliamentary commission investigating parliament members' ties to foreign secret services interviewed four former KGB officers whom all claimed that Landsbergis was a KGB informer in the late 1950s and early 1960s. This testimony was not supported by any documentation. After the minutes of the interviews were published in the press, Landsbergis denied the charge and his Homeland Unity (Conservative) allies pointed out that the father of independent presidential candidate Arturas Paulauskas was a KGB general. Following the scandal, parliament amended the Law on Presidential Elections to oblige candidates to inform the Electoral Commission about their cooperation "with the NKVD, NKGB, MGB, and KGB services of the USSR and former Soviet republics, as well as with similar services of other foreign states, about training received at the schools of these services or collaboration with those services." Collaboration did not disqualify a candidate from the electoral race, but that person had to inform voters about its nature, scope, and duration. If a candidate concealed pertinent information, the Electoral Commission could take legal action.¹

In 1998 parliament adopted the Law on the Registration, Recognition, Reporting and Protection of Identified Persons Who Secretly Collaborated with the Former Special Services of the USSR. The law asked former KGB agents to register with and disclose their past activity to a special commission within 18 months of the law's adoption if they wished to have their identity protected. The names of former agents who concealed their past were made public, if their past collaboration was demonstrated. The law further barred former secret agents from practicing law, from working in the security services, the banking system, education, mass media, and private detective agencies, or from assuming management positions in state-owned firms for a ten-year period.² The Center for Research into People's Genocide and Resistance of Lithuania and the State Security Department could jointly recommend the suspension of lustration against former spies who revealed everything about their former links to the KGB. After considering the recommendation, a three-person commission appointed by the President of the Republic could make a favorable decision. Lustration procedures were suspended if that decision was confirmed by the President.

Instead of promulgating the law, President Valdas Adamkus asked, and deputies agreed, to postpone its implementation and instead allow the Constitutional Court to examine its constitutionality. The court was unable to rule before the law went into effect on 1 January 1999. When asked to appoint the members of the lustration commission the law provided for, President Adamkus chose to wait for the court's verdict. The commission was to decide which former KGB agents were exempt from the law. Faced with the President's unwillingness to allow the launching of lustration proceedings, the government released a list of jobs from which former KGB employees were barred under the lustration law, and amended the Criminal Code to provide for fines for employers who refused to fire former KGB agents from those positions. The list included the Lithuanian Railways, the strategically important, state-run Ignalina Nuclear Power Plant and Klaipeda port, some electricity and energy suppliers, air traffic control, and communications, oil and gas utilities.³

1 „Lithuania”, *East European Constitutional Review*, 6 (1997), <http://www.law.nyu.edu/eecr/vol6num4/constitutionwatch/lithuania.html>, accessed on Nov. 1, 2009.

2 „New Lustration Law Passes in Lithuania”, *RFE/RL Newsline*, Nov. 24, 1999.

3 „Lithuanian Lustration Law Goes into Effect”, *RFE/RL Newsline*, Jan. 4, 1999, and „Lithuanian Government Publishes Lists of Jobs Off-Limits for Former KGB Employees”, *RFE/RL Newsline*, Jan. 15, 1999.

In March 1999, the Constitutional Court found the lustration law constitutional, but struck down the exemption provisions that empowered the President not to recommend the suspension of the lustration procedure and thus to restrict individual constitutional rights, a privilege enjoyed only by parliament, under the constitution. The court rejected claims that lustration allowed for criminal sanctions to be meted out by non-judicial bodies, that it denied the presumption of innocence, and that it violated the constitutional right to a free choice of occupation because it excluded certain persons from certain positions. The court found the requirement for loyalty and credibility in connection to service in a state office "common and understandable", and extended this argument to positions in private enterprises and occupations such as private lawyer or notary. The court "expressed an extremely high level of deference to the legislature thus largely giving it *carte blanche* to determine any position in society – public or private – as being of sufficiently high importance to warrant the exclusion of ex-secret service persons."¹ The court decision allowed the lustration commission, which included representatives of the Lithuanian Genocide and Resistance Center and the Committee for National Security, to resume its work. By November that year, the commission had investigated 303 cases, and ordered 87 people to resign their jobs. Five of the 20 persons who appealed in court won their cases. Within its first 18 months of activity, the commission was approached by 1,500 former secret agents. The Prosecutor-General suspended six prosecutors tied to the KGB.²

That month, dissatisfaction with the lustration legislation prompted parliament to adopt a new law providing for the registration of persons who confessed to their ties to Soviet secret services during the 1940-1990 period. Self-declared former KGB agents were guaranteed protection and confidentiality of their past, unless they were elected or nominated for the posts of President, deputy, member of national or local government, prosecutor and judge. Former secret agents had until 1 July 2000 to report their past to the special commission and complete a form at the Committee of National Security. Observers hoped the law will set the historical record straight, but warned that from a practical viewpoint it came too late to limit the political and economic influence of former spies. The law's implementation depended on the identification of former KGB spies. While some observers argued that this identification was impossible, given the fact that large portions of the former secret archive remained closed to Lithuanian authorities, others argued that the identities could be known either from the extant KGB files or from testimonials provided by victims and other collaborators.³

In 2005, a Lithuanian mass-media campaign alleged that 5,000 former KGB agents were still active politically, while the Committee on National Security estimated that the total of former KGB agents living in Lithuania reached some 15,000. In response, parliament revisited the lustration issue when Liberal and Center Union deputies Algis Caplikas and Vytautas Cepas proposed the setting up of another parliamentary commission to finalize the prompt exploration of the country's KGB problems. Two years later, parliament accepted a new law allowing former KGB employees, reservists and informers to voluntarily register and acknowledge collaboration with Soviet secret services in order to have their identity protected. In 2007, a new scandal irrupted when a former officer alleged that the Committee of National Security

¹ Sadurski, „Decommunization“, 23-24.

² In 1988 parliament created the State Center for the Enquiry of Genocide in Lithuania.

³ A. Lobjakas, „Lithuania: Parliament Asks KGB Collaborators To Confess“, *RFE/RL Feature*, Feb. 8, 2000.

issued work permits for the Lithuanian Ministry of Foreign Affairs without consulting the Lustration Commission. The ministry defended itself by saying that it knew of no former KGB spies infiltrated within its ranks. Parliament launched investigations into the case, but instead of scrutinizing the activity of the Committee of National Security, it dismissed the chair of the lustration commission for unclear reasons. No lustration cases have been examined since then.¹

The Vilnius International Public Tribunal on the Evaluation of Communist Crimes held public hearings in 2000 in the presence of experts from Latvia, Estonia, the United States, Slovakia, Albania, Bulgaria, Hungary, and Ukraine. The tribunal established that the communist regime of 1941-1953 engaged in genocide, as a result of which 444,200 fled to the West, 132,000 people were exiled, 20,000 were killed in the resistance movement, and 1,000 others were executed. The total loss of population amounted to some 780,000 individuals, more than one-third of Lithuania's total population of three million in 1939. Only a fraction of the Soviet-era victims survive. In 2002, for example, the Union of Exiles and Prisoners, representing victims of communist repression, had 15,400 members.²

Similar to Estonia and Lithuania, Latvia bans former KGB agents from local and national government, but lacks the political consensus to legislate the registration and self-identification of former collaborators. Latvia effected lustration primarily through its elections laws. The 1994 law barred former Soviet secret agents and Communist Party members from running in elections, while a 1995 law barred candidates who had remained active Communist Party members after 13 January 1991, Latvia's day of independence, presumably because party membership demonstrated loyalty to the Soviet communist regime more than to the newly independent Latvian democracy. That year, several Socialist Party candidates who opposed Latvia's declaration of independence were accused of covering up their past, while the Constitutional Court deemed the 1995 law inconsistent with Article 69 of the Latvian Constitution, which compelled the President "to proclaim laws passed by parliament not earlier than the seventh day and not later than the twenty-first day after the law has been adopted."³ In 1996 parliament adopted a new law restricting anyone associated with the communist regime from running in the 1997 local elections. In spite of this plethora of legislative initiatives, lustration has remained limited by lack of sufficient evidence to unmask former secret agents.⁴

On 3 March 2000 the Riga City Zemgale District Court ruled that Social Democratic Workers' Party deputy Janis Adamsons had collaborated with the KGB while he served as a Soviet border guard political and intelligence officer from 1981 to 1992. The case was the first in which parliament considered to revoke a deputy's mandate on the basis of the lustration rule denying former KGB agents the right to serve as deputies. Parliament refused to revoke the mandate unless the court provided all relevant information proving Adamsons' involvement with the KGB. The past came to haunt Adamsons again before the 2002 general elections, when his name was excluded from the electoral party lists for the same reason. On 20 August 2002, the

1 „Lithuanian Parliament Adopts Lustration Law's New Edition", *Eurasian Secret Services Daily Review*, Oct. 14, 2007, <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=1406>, accessed on Nov. 1, 2009.

2 A. Prazauskas, „Transitional Justice in a Post-Soviet Nation: The Case of Lithuania", <http://igpa.nat.gov.tw/public/Attachment/782810245671.pdf>, accessed Nov. 10, 2009.

3 "Constitution of the Republic of Latvia", 2003, http://www.servat.unibe.ch/icl/lgooooo_.html, accessed on Nov. 6, 2009.

4 „Latvian Lustration Law Survives Court Challenge", *RFE/RL Newsline*, Aug. 31, 2000.

deputy lost his appeal to seek reelection when the Riga Central District Court found that the Election Commission acted properly when it struck his name from the ballot in virtue of the lustration rule preventing former KGB agents from running in elections. After the Latvian Supreme Court upheld the decision, Adamsons petitioned the European Court of Human Rights. The court heard his case alongside that of Tatjana Zhdanoka, the leader of the leftist For Human Rights in a United Latvia party and a former elected member of the Riga City Council, who had been barred from participating in the 2002 poll because she remained an active Communist Party member after 13 January 1991. Known as the "iron lady of the opposition", Zhdanoka has been a staunch defender of the rights of Latvia's Russian minority. In June 2004, the European Court ordered Latvia to pay 20,000 Euros to Zhdanoka. The European Parliament Election Law of January 2003 removed some restrictions, allowing Latvians who remained secret agents or Communist Party members after 13 January 1991 to run for the European Parliament. Adamsons case, still pending before the European Court, will likely lead to a similar decision.¹

Estonia reduced the political influence of former KGB secret agents and Soviet Communist Party leaders with the help of citizenship and lustration laws passed in 1995. The citizenship law denied Estonian citizenship to Russian ethnics, many of whom had occupied high-ranking positions in the Soviet communist system, and to anyone who had worked in the intelligence or security service of a foreign state. As of 8 June 1996, 41 persons were refused residence and work permits because they had a criminal record, were former KGB employees, or gave false information about themselves. Further restrictions were introduced by the lustration law, which required people who collaborated with the Nazi and Soviet security services or the Communist Party to register with the Estonian security service within a year. The information they supplied was confidential. Those who did not comply were banned from holding high public office until 2002. Local observers considered the lustration law a success, not because it stirred a catharsis of the society, but because it allowed collaborators to put the past behind them. As almost no KGB files were left in Estonia, the identification process was purely voluntary, but as many as 1153 former spies came forward. By 2004, the names of 250 former spies who concealed their past were published in the official journal.²

Access to KGB files by citizens has been hampered by the 1991 transfer to Moscow of large segments of the KGB secret archives of Lithuania, Latvia and Estonia. Since then, Russian authorities have ignored pleas for the return of secret documents to the Baltic states. There is uncertainty regarding the collections left behind in the three independent republics. As Estonia has almost no secret archives at its disposal, the information concerning the actions of former Communist Party leaders and KGB agents is not available and incriminating material is believed to have been destroyed.

The Latvian Center for the Documentation of the Consequences of Totalitarianism keeps the 5,000 file cards the KGB left behind. As the cards specify just the names of secret agents, additional data is needed to uncover the role of the informers and the reasons behind their collaboration. Cards do not include the names of the party apparatchiks, whose files were normally destroyed. Because the archive is incomplete,

¹ „Court Says Latvian Lawmaker Was KGB Agent”, *RFE/RL Newsline*, March 13, 2000, „Latvian Parliamentary Loses Ballot Appeal”, *RFE/RL Newsline*, Aug. 21, 2002, and D. Akule, „Latvia Bars Candidates with a Communist Past from Elections”, *Transitions Online*, Aug. 6-12, 2002.

² Ellies, „Purging the Past”, pp. 191-192.

in 1995 parliament rejected a proposal to permit public access to the KGB agent files.¹ In 2004 President Vaira Vike-Freiberga asked for the KGB files to remain closed until 2014.

In Lithuania, most of the files transferred to Moscow were agent files detailing the activities of secret collaborators. The files of the KGB victims, together with copies of the reports prepared for the KGB director, and highly detailed 'work notebooks' remained largely intact and safeguarded. The first shipment alone reportedly included 2,400 different boxes containing 31,241 screening files and 11,558 interrogation files. In 1992, the Lithuanian parliament declared the KGB files part of the 'national heritage', barring their destruction or removal from the country.² Study of all these documents, some published in local newspapers, has disclosed the network of informers and agents active in Lithuania.

The Baltic republics brought to court several communist-era torturers. Most of those convicted were former NKVD agents involved in the deportation of thousands of Lithuanians, Latvians and Estonians to Siberia in the 1940s. The first wave of deportations, targeting mostly political, business and military leaders, occurred in 1941. Almost 80 per cent of those deportees died in exile. The second wave started in March 1949 and targeted mostly relatives of those deported in the early 1940s. One in five deportees belonging to this wave perished in Siberia before living conditions improved after Stalin's death in 1953. Around 14,484 people were deported from Latvia in 1941 and 40,000 others in 1949. Some 20,498 were deported from Estonia in 1949.³ Because defendants were in their seventies and in poor health condition, and because the purpose of the trials was not to bring perpetrators to justice but to help surviving victims to overcome the past, sentences were shortened or pardoned. No charges were laid against the Soviet Communist Party officials who masterminded the deportations.

Several individuals were convicted of Soviet-era deportations in Latvia and Estonia. The most significant trial was that of the 87-year-old Alfons Noviks, the head of the NKVD Latvian branch from 1940 to 1953, accused of helping organize the deportation of 60,000 persons. Though he claimed to have followed orders, Noviks was sentenced to life imprisonment, but he died after spending just one year in prison. Another high-profile case was that of the 84-year-old Mikhail Farbtukh, a former NKVD agent who received a seven-year prison term for collecting information on potential 'enemies of the state' slated for deportation. A medical panel recommended his release from prison on medical grounds and his lawyers asked for a presidential pardon, but Farbtukh remained in prison. The judges ruled he did not suffer from new ailments, a legal condition for early release, while the presidency pointed out that Latvian law requires that inmates serve at least half of their term before becoming eligible for presidential clemency. In 2001, the 80-year-old Nikolai Tess was convicted for signing in 1949 the deportation orders for 138 persons whose ages ranged from five months to 80 years. As Tess held a Russian passport, Russia criticized Latvia for launching court proceedings against "helpless ... disabled war veterans" who could not be held accountable for actions that were not illegal at the

1 Ellies, „Purging the Past”, pp. 190-191.

2 Kritz, *Transitional Justice*, vol. 2, 765-769.

3 *Occupation of Latvia. Three Occupations 1940-1991. Soviet and Nazi Take-Overs and their Consequences* (Riga: Occupation Museum Foundation, 2005), A. Kung, „Communism and Crimes against Humanity in the Baltic States”, 1999, http://www.rel.ee/eng/communism_crimes.htm, accessed on Dec. 26, 2007, and P. Polian, *Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in the USSR* (Budapest: Central European University Press, 2004).

time under Soviet law.¹ In Estonia the first successful convictions related to Soviet-era deportations occurred in 1999 when two NKVD officers, the 78-year-old Johannes Klaassepp and the 80-year-old Vassili Beskov, were sentenced each to jail time on probation for the 1949 deportations.² Other NKVD agents given prison terms were 79-year-old Mikhail Neverovsky, who was sentenced to four years in jail in 1999, and 81-year-old Yuri Karpov, who received an eight-year prison term.

Charges have been laid against those responsible for the death of anticommunist resistance fighters after these countries' annexation by the Soviet Union. From 1944 to 1953, some 50,000 army officers fought Soviet invaders in Lithuania. Around 20,000 of them were killed in battles with the Soviet regular army and NKVD units. Small groups continued this fight up until 1956. In 1999, after much procrastination due to the defendants' refusal to show up in court, Lithuanian courts convicted Stalin-era NKVD agents Kiril Kurakin, Petras Bartasevicius and Juozas Sakalys to sentences ranging from three to six years for murder and violence committed during the late 1940s. Court proceedings against 70 other individuals suspected of involvement in Soviet-era mass killings of Lithuanians were launched the following year, after Criminal Code amendments allowed individuals accused of genocide to be tried in absentia.³ The courts sentenced former NKVD colonel Petras Raslanas in absentia to life imprisonment for participating in the June 1941 massacre of 76 Telsiai jail prisoners tortured and decapitated at the order of the NKVD in the face of advancing Nazi troops.⁴ Raslanas denied the accusations, but instead of pleading his innocence he fled to Russia. Because Raslanas carried a Russian passport, Russia declined requests for his extradition. In 2005 Estonian courts convicted the 76-year-old Karl-Leonhard Paulov, who received an eight-year suspended prison term for shooting three anti-Soviet guerillas. Russian officials have strongly criticized Estonia for exacting revenge on an ailing, elderly man. In Latvia, Vassily Kononov was convicted to a suspended prison term of 20 months for ordering the killing of nine civilians during World War II.

Limited Transitional Justice

In Moldova, Ukraine and Georgia lustration proposals were introduced a decade after these republics gained independence, only to be rejected by reluctant parliaments. Secret archives have remained close to ordinary citizens, and no Communist Party official or KGB agent has been brought to trial for involvement in Soviet-era human rights abuses. As in other parts of the Soviet Union, the record of such abuses is long and troublesome, but of no immediate concern for the society or the political elite. Apart from occasional calls to ban the Communist Party, to remove communist symbols from the public space, or to recognize historical events as acts of genocide or crimes against humanity, the past has seemingly been forgotten and no longer divides these societies.

1 „A Riga District Court Has Rejected Pleas that a Jailed Ex-police Officer Be Freed”, *The Weekly Crier*, March-April 2001, http://www.balticsww.com/wkcrier/0219_0409_01.htm (accessed Nov. 21, 2009).

2 H. Jara, „Dealing with the Past: The Case of Estonia”, *Ulkopoliittinen Instituutti Working Paper* 15 (1999), http://www.up-fiia.fi/document.php?DOC_ID=69#wp15.ph (accessed March 10, 2007).

3 „Lithuania”, *East European Constitutional Review*, 7 (1998), <http://www.law.nyu.edu/eecr/vol7num4/index.html>, „Lithuania”, *East European Constitutional Review*, 8 (1999), <http://www.law.nyu.edu/eecr/vol8num1-2/constitutionwatch/lithuania.html>, and „Lithuania”, *East European Constitutional Review*, 10 (2001), http://www.law.nyu.edu/eecr/vol10num2_3/constitution-watch/lithuania.html. All accessed on Nov. 12, 2009.

4 „Soviet War Criminal in Office”, *The Baltic Bulletin*, March 1988, http://www.lituanus.org/1988/88_3_o8.htm (accessed Nov. 21, 2009).

Ethnic conflict, regional cleavages, and the continued influence of Soviet elites have delayed the reckoning with the past in these republics. In the 1990s, Moldova faced violent conflict between its Romanian-speaking majority, desiring reunification with neighboring Romania, and its Russian-speaking groups, seeking rapprochement with Moscow. In the process, the predominantly Russian-speaking region of Transnistria gained de facto independence from Chisinau. Georgia was marred by political instability resulted from the separatist claims of South Ossetia and Abkhazia, loyal to Kremlin, and the war in the Russian republic of Chechnya, Georgia's northern neighbor. Ukraine has been divided between its prosperous Western regions and its economically disadvantaged eastern regions. Lustration would predominantly affect the eastern regions, where collaboration was widespread, and increase tensions with that region's political elites. In addition, communist elites have remained highly influential in all three republics. In Moldova former Soviet Communist Party officials Petru Lucinschi and Vladimir Voronin have served as Presidents since 1996, and the Communist Party has retained a majority in parliament. In 1992, Gorbachev's Foreign Minister Eduard Shevardnadze became chairman of the Georgian state council, after Georgia's first democratically-elected President Zviad Gamsakhurdia was deposed in a military coup. Shevardnadze was elected in 1995 and 2000, but had to resign after the 2003 parliamentary election. In Ukraine, transitional justice was not in the cards as long as Leonid Kuchma, a former Soviet Communist Party leader, was President of the republic.

Moldova was the first of these republics to debate a lustration proposal, introduced in parliament in 2000 by deputies representing the Popular Party Christian Democrat, heir to the Popular Front, the artisan of Moldova's independence. The bill allowed Moldovans to access their NKVD and KGB secret files, and banned former secret agents from the presidency, parliament, cabinet, the judiciary, and mass-media. In presenting the bill, Christian Democrat deputy Stefan Secareanu lamented the fact that former spies were "in control of [important] economic sectors" and were 'blackmailing' politicians with a tainted past. On 31 May 2001 the Communist Party parliamentary majority rejected the bill that would have ended the political careers of many of its members.¹

After the Orange Revolution of 2005, the new All Ukrainian Union 'Fatherland' government drafted two lustration bills banning from public office Soviet-era Communist Party and Communist Youth Union leaders, collaborators of intelligence services of foreign countries, and individuals who participated in the rigging of the 2004 presidential poll. Neither legislative proposal was adopted. They were right. While insisting that Ukraine must know its Soviet past in depth, President Viktor Yushchenko declared that the time for lustration had passed because neither the Ukrainian people nor the political elite supported it. Yushchenko's position was echoed by Justice Minister Roman Zvarych, who opposed lustration for violating human rights and threatened to ask the President to veto lustration, if parliament adopted it. This opposition to lustration stemmed from the government's belief that the Orange Revolution gave it the mandate to remove Kuchma's supporters without resorting to a controversial method like lustration. In 2005 "a wide-ranging and unprecedented in its scale wave of dismissals of provincial and rayon-level governors, security chiefs, and administrators" was under way, a purge that also affected law enforcement agencies and other levels of government.²

1 „Moldovan Parliament Rejects Lustration Bill”, *RFE/RL Newsline*, June 1, 2001.

2 „Justice Minister Zvarych Voices Protest against Lustration”, Feb. 13, 2005, <http://blog.kievukraine.info/2005/02/justice-minister-zvarych-voices.html>, „Press Release of the Embassy

In Georgia, Shevardnadze's successor, Mikheil Saakashvili, became the center of a scandal when a Russian documentary alleged that he had served in the Russian border troops, a post typically requiring lifelong collaboration with the KGB. A number of political formations supported a lustration law designed to make public the agreements that Saakashvili reportedly signed with the KGB. In July 2005 the opposition Democratic Front introduced a lustration bill believed to be "tantamount to the condemnation of the Soviet regime" and to "a break with our Soviet legacy."¹ The bill barred former Communist Party leaders and KGB operatives from holding senior government posts in the presidential office, the cabinet, and the Defense and Interior Ministries. Electoral candidates had to make public their ties to Soviet authorities. On 16 February 2007, parliament rejected the proposal.²

Local observers do not waste time deploring the failure of lustration in these republics, since they believe that the removal of former secret agents is impossible without access to the secret KGB archives providing concrete proof of individual collaboration. Moldovan Christian Democrat leader Iurie Rosca argued that self-identification of former KGB agents is better than no identification at all, and revealed that in 2005 a Moldovan deputy told parliament he never belonged to the Soviet or Russian secret services. Even when politicians disclose their past, the accuracy of their statements and the nature of their collaboration must be ascertained with the help of the archival record. In 1991, all three republics saw the better part of their KGB archives being moved to Moscow, but it is unclear how many and which secret files remain in Chisinau, Kyiv and Tbilisi. Some reports claim that the KGB left behind only material of little political and historical importance, but the stubbornness with which the secrecy of such meager archives has been defended suggests the contrary. In 1997 Shevardnadze opposed the opening of the local KGB archives on grounds that during the 70-year-long communist rule "tens of thousands" of ordinary Georgians were coerced to collaborate, and thus access to files would "reopen old wounds" and lead to "a new wave of resistance, mistrust and hatred."³ In 2005 Olga Ginzburg, the head of the Ukrainian Archives Committee, defended the closing of Soviet-era archives on grounds that making public the names of those who participated in repressions could hurt their children and relatives. In Moldova, the Information and Security Service houses valuable KGB materials documenting the repression against Moldova's once sizeable Jewish community.⁴

No Transitional Justice

Transitional justice has not been on the docket in the other former Soviet republics, where no lustration proposals made it in parliament. To date, Belarus, Armenia,

of Ukraine to the Republic of Estonia", April 12, 2005, <http://home.uninet.ee/~embkura/Press-68.htm>, S. Woehrel, "Ukraine's Orange Revolution and U.S. Policy", CRS Report for Congress, April 1, 2005, <http://fpc.state.gov/documents/organization/45452.pdf>, and "Press Release of the Embassy of Ukraine in Estonia", Feb. 10, 2005, <http://home.uninet.ee/~embkura/Press-24.htm>, and "Ukraine – Governance Assessment", March 2006, <http://www.sigmaweb.org/dataoecd/46/63/37127312.pdf>, all accessed on Nov. 15, 2009.

1 "Ruling Majority Rejects Draft Law on Lustration", *Georgia Online*, Feb. 16, 2007, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=14644>, accessed on Nov. 2, 2008.

2 "Draft Law on Lustration, Extension of Tax Break for Media", *RFE/RL Newline*, Feb. 20, 2007.

3 "Georgian President Opposes Lustration", *RFE/RL Newline*, Nov. 9, 2009.

4 N. Hyshnyak and O. Konashevych, "Yushchenko: Why Should We Forget the History of Repressions?", BBC, June 13, 2007, <http://orangeukraine.squarespace.com/long-articles/2007/7/6/yushchenko-why-should-we-forget-the-history-of-repressions.html>, and "Moldova Intel Enhances Ties to International Jewish Organizations", *Axis*, Feb. 10, 2007, <http://www.axisglobe.com/article.asp?article=122>, both accessed on Oct. 20, 2009.

Azerbaijan and Central Asia have had no serious discussion on lustration, access to secret files or court trials. Not because these countries' human rights abuses of the Soviet era were less severe than in other corners of the communist world. Collectivization, deportations, Russification, and forced industrialization affected all these republics. During World War II the Caucasus lost and Central Asia received many national groups forcibly deported by Stalin to prevent 'subversive' activity. Though depicted by Soviet historians as a minor event, the anti-Soviet Basmachi Rebellion that rocked Central Asia in the 1920s and the 1930s led to the death of many Turkmen, Kazakhs, Kyrgyz and Uzbeks. As any other Soviet citizens, nationals in Belarus, Armenia, Azerbaijan, and Central Asian republics were placed under strict surveillance by the KGB, which harassed, intimidated and compiled secret files on those who criticized the communist regime, its leaders, and its policies.

An honest reevaluation of the past was hampered by limited political change. The executive remains an important policy maker, the separation of powers principle is not observed, and Soviet-era politicians and secret KGB agents retain considerable political influence and the force to block attempts to reconsider a political system with which they were once associated. In Belarus, all power rests with President Aleksandr Lukashenko, reelected thrice since 1994. The first elections organized by the independent Turkmenistan, Tajikistan, Uzbekistan and Kazakhstan allowed Soviet Communist Party leaders to become Presidents. Even in Kyrgyzstan, where the Communist Party leader was defeated, President Askar Akayev eventually acquired the unsavory character traits of his Central Asian counterparts. None of these leaders agreed to give up power peacefully, instead rigging elections and amending the constitution to allow them to run in as many polls as they want. Islam Karimov and Nursultan Nazarbayev continue to preside over Uzbekistan and Kazakhstan, Imomali Rakhmonov controls Tajikistan, while Saparmurat Niyazov ruled Turkmenistan with an iron fist until his untimely death in 2006. Akayev was overthrown in the Tulip Revolution of 2005, forced into exile to Russia.

In addition, transitional justice efforts have been blocked by the fact that both Azerbaijan and Armenia have been rocked by violence related to the disputed region of Nagorno-Karabakh, part of Azerbaijan but claimed by Armenia. In response to a wave of violence in 1990 Moscow deployed police, secret police and army forces to suppress the riots. By 1993 the conflict lessened and Russian forces withdrew. The following year Heydar Aliyev, former chief of the Azerbaijani KGB branch and First Deputy Prime Minister of the Soviet Union, became President. Aliyev strengthened his control over military and security affairs by reforming the Ministry of Internal Affairs and creating a Defense Council reporting directly to the President.¹ In 2003 Ilham Aliyev succeeded his father as President. Given his father background, it is unlikely that the son will pry open the secrets of the Soviet past.

Conclusion

Thus, the successor republics of the former Soviet Union have adopted transitional justice to strikingly different degrees. On the one hand, there are the Baltic states, which enacted several rounds of lustration, convicted a number of former secret agents responsible for Soviet-era human rights abuses, and publicly opened the meager secret file collections left at their disposal. On the other hand, there are all

¹ „A Country Study: Azerbaijan“, US Library of Congress, 1994, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/aztoc.html>, accessed on Nov. 15, 2009.

the other former Soviet republics in Europe and Asia, which made no progress in reckoning with their communist past. Rather surprisingly, there are no successor republics situated between these two extremes of the spectrum running from sustained to no transitional justice, as though to prove that the past must be revisited as fully as possible or it must be completely buried.

Of all communist countries, the one that experienced communist repression the longest has also been the most reluctant to reassess it critically. This should not be surprising, since Russia made it its mission to export communism worldwide and to extol its many virtues, and it was the country that benefited the most from the perpetuation of both the communist system and the Soviet Union. Of all former Soviet republics, the ones that had a distinct pre-communist history and a Western political culture to fall back on were also the ones to pursue transitional justice most vigorously. This should also not be surprising, since the Baltic states felt the Soviet yoke the most in the form of forced mass deportations, summary executions and the almost complete destruction of pre-communist elites.

From optimism to despair: Gorbachev and the Soviet 'national problem'

An ideological approach

■ EMANUEL COPILAȘ

This essay proposes an ideological analysis of the national tensions the Soviet Union had confronted with during its last years of existence, namely the period of Michael Gorbachev's leadership. The answers of his predecessors to this delicate and problematically topic are also taken into account, starting with Vladimir Ulianov Lenin and ending with the ephemeral Constantin Ustinovici Cernenko. The stake of the paper resides in the attempt to prove that Gorbachev's drama was represented by the impossible reformation of the Soviet system, in which he believed until the very end. To this unexpected and disapointing outcome, the national sentiments of the Soviet peoples, potentiated by Gorbachev's innovative measures, contributed to a great extent.

Keywords:

national tensions, ideology, unexpected consequences, centrifugal tendencies, Soviet collapse

Gorbachev's predecessors. Change and continuity in the evolution of the Soviet 'national problem'

Regardless its Tsarist or Soviet form, the Russian empire always was, like any other empire, a multinational one. However, if before the Bolshevik Revolution the difficulties of maintaining a political unity with around one hundred different ethnic groups was addressed mainly in administrative terms, during the Soviet regime communist ideology played, beside politics and administration, a key role in this process. Although its role declined with the passing of time due to a series of factors which are not necessarily important for the objective of the present paper, ideology was for many decades a very strong and relentlessly pursued belief in the possibility and the necessity to alter the course of history, to create a new and perfect reality in order to overcome social injustices of all kinds. A combination between a distorted religious belief (because of its permanent need of empirical proofs) and an endless trust in science (distorted as well, because it included only several scientific elements and subordinated them to a messianic purpose, therefore totally different to that of science itself)¹, ideology also rep-

¹ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, translated by Lucreția Văcar, (București, Humanitas: 1993), 11-13. The research for this paper was partially facili-

resented an excessive moral approach to politics. But one should always remember Raymond Aron's warning: politics is not a struggle 'between good and evil, but between preferable and detestable.'¹

The symbol of the Bolshevik Revolution, Lenin, developed a very pragmatic approach to the topic of nationalities living within the borders of the new state. During the sensible period of political transition between the Tsarist structures and the emergence of the Soviet Union (1917-1922), when some of the former Tsarist provinces declared their independence, Lenin temporarily accepted the fact by inserting it in an ideological texture, although using elements of a nationalist discourse. He stated that even if the fears of the peripheral populations are justified, socialism will gradually attenuate the distrust of the non-Russians towards Russians themselves and the memories of past imperial exploitation. In time, when all of the 'nations which are closely associated with the Great Russians'² would have reached socialism, they would be prepared to voluntarily become a part of the Soviet Union. Of course, the Russians were supposed to renounce their privileged position as the dominant ethnic group. With the advancing of socialism it was believed that nationalism would prove its irrelevance and it would finally be abandoned as a residue of the bourgeois era.

On short, the basic acceptance of Lenin and his followers of this intriguing and painful dilemma can be considered an instrumental one, entailing ambivalent political usages which are conditioned only by the short or medium term interest of the Party.³ Even if the opinions regarding the nationalities problem were initially divided along the autonomists/assimilationists line (the first arguing upon the need to loosen the center's control over the peripheries, while the last ones tried to consolidate it), Lenin managed to find a compromise solution, 'summed up in the phrase „national in form and socialist in content“'. Until their remote, but ideologically necessary 'fusion'⁴ this result 'allowed the recognition of the national principle by providing the nations of the defunct empire with a formal federal state structure.'⁵

tated by an AMOSDRU scholarship which I received from the Babeş-Bolyai University for the duration of my doctoral studies. It is based on the second half of a larger study entitled „The 'Moscow centre' and its peripheries: an ideological overview of the Soviet Union's difficulties as a multinational state“, presented in a modified form at the international conference *Ideologies, values and political behaviors in Central and Eastern Europe* held by the Political Science Department from the Faculty of Political Sciences, Philosophy and Communicational Sciences, West University of Timișoara, in December 2008. The study will be published in a collective volume reuniting papers of the conference until the end of 2009.

1 Raymond Aron, *Spectatorul angajat*, translated by Miruna Tătaru Cazaban, (București, Nemira: 2006), 325.

2 Xenia Jukoff-Eudin, 'Soviet National Minority Policies 1918-1921' *Slavonic and East European Review* 21: 1943, 33.

3 Theresa Rakowska-Harmstone, 'Chickens Coming Home to Roost: A Perspective on Soviet Ethnic Relations' *Journal of International Affairs* 45: 1992, 522; Richard Pipes, R. „Solving“ the Nationality Problem' *Problems of Communism* 16:1967, 126; C.E. Ziegler, 'Nationalism, Religion and Equality among Ethnic Minorities: some Observations on the Soviet case' *Journal of Ethnic Studies* 13:1985, 20.

4 Nahaylo, B. (1987), 'Nationalities', in M. McCauley, *The Soviet Union under Gorbachev*, (London: MacMillan, 1987), 82.

5 Rakowska-Harmstone, 'Chickens', 522. However, one should not neglect the fact that some former Tsarist provinces like Ukraine or Byelorussia were, at least in the first years of the Soviet Union, not at all hostile to the idea of being a part of it. See S. Bloembergen 'The Union Republics: How Much Autonomy?' *Problems of Communism* 16:1967, 27-29 and Joshua Muravchik, *Raiul pe Pământ. Mărirea și decăderea socialismului*, translated by Cristina Chevereșan and Dorian Branea, (Timișoara, Brumar: 2004), 156.

Obsessed by real or fictive conspiracies that threatened its position as General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union and the structure of USSR in general, Josef Stalin reinforced the latent political centralism inherited from his predecessor towards the minorities of the Soviet state. For him, a nation was 'a stable community, historically formed, of language, of territory, of economic life and psychological formation, manifested through a common culture', in which the language represented the central element. Moreover, taking into account the people's degree of economical development prevailing at one time, the Stalinist typology classified them as 'nations', 'autonomous republics' or 'national territories'.² Needless to say, these categories were highly flexible and responding especially to political, rather than theoretical demands, as it was the case for the whole theoretical and historiographic work produced within the borders of the Soviet Union.³ Furthermore, Stalin advances, in a work entitled *The National Question and Leninism*, the distinction between 'bourgeois' and 'socialist' nations. Defined, as we ascertained, by four characteristics (territory, economy, culture and a certain psychological profile), a nation ceases to exist if not all the mentioned characteristics are gathered.⁴ Moreover, Stalin recognized the significant contribution that bourgeoisie had to the process of forming a nation, but he firmly stated that on the road of building socialism, the obsolete and superficial 'bourgeois' nations were to be surpassed by the more advanced 'socialist' nations.

Contradicting the Leninist approach, 'Stalin did not draw the conclusion that [the] presumed solidarity of socialist nations within the USSR would lead to their merging'. Nationalism and the forces which draw it will not 'wither away' until the completion of the Socialist Revolution all around the globe.⁵ Lenin's apprentice agreed upon the right of the minorities to govern themselves, but he disapproved their desideratum towards exhaustive cultural autonomy. The latter was perceived as a conservative force which would surely 'inhibit' the 'economic and social development'. To resolve the problem, Stalin emphasized the need according to which the stronger cultures should gradually incorporate the less developed ones. The argument was a simple one: recovering – whenever it matched its political ambitions – the Marxist dogma, the General Secretary sustained that 'the level of cultural development was determined by the level of economic modernization', so basically, the solution to the national dilemma consisted in 'raising the level of economic development in the less advanced areas'.⁶

If the ideological attempts to keep the minorities under control were rather 'mild', the political practice was in turn totally different. Even if the 'Stalinist' constitutions from 1924 and 1936 emphasized the sovereignty of the Soviet republics, along with their legal right of secession,⁷ some 'emancipated' local leaders paid with their lives the thoughtless act of attempting to transform it into reality. Nonetheless, Leninist principles like the prevention of a certain nation to dominate the others were progressively taken aside, as the Russian element begun to be the most favored one.⁸ This consequence, Hajda argued, had a strong economic cause, the forced industri-

1 Stalin, apud. Olivier Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunilor*, translated by Cristiana Macarovici, (Cluj-Napoca, Dacia: 2001), 105.

2 Roy, *Noua Asie Centrală*, 108.

3 L. R. Tillet 'Nationalism and History' *Problems of Communism* 16:1967, 36-45.

4 G. Hodnett 'What's in a nation?' *Problems of Communism*, 16:1967, 5.

5 Hodnett, 'What's in a nation?', 5.

6 Ziegler, 'Nationalism, Religion and Equality', 21.

7 Bloembergen, 'The Union Republics', 27-35.

8 Nahaylo, 'Nationalities', 74.

alization. This tendency 'was accompanied by renewed stress on centralism and uniformity. Increasingly, the Russian language and Russian culture were seen as the cement that would bind the conglomerate of ethnic populations'.¹ In the same time, 'Russian was made a compulsory subject in all schools. Recently formed non-Russian alphabets were switched to Cyrillic' and 'histories were rewritten to stress the „benefits” of Russian annexations',² or to identify 'a common historic march which reached its destination in the present Soviet state'.³

Posing as a reformer and being one to some extent, Nikita Khrushchev showed, at least in its first years in office, a more concessive attitude towards nationalities, trying somehow to compensate his predecessor's mistakes in this domain. This attitude revitalized the cultural identities among the non-Russian citizens of the Soviet Union.⁴ However, 'the changes were one of emphasis rather than substance', even if 'as a part of the process of measured de-Stalinisation, Khrushchev relaxed control in the areas of nationalities policy and announced a return to the Leninist principles'. In the attempt to avoid Stalin's error, 'Russian chauvinism was kept in check, the party refrained from blatant Russification and non-Russians were assured that their languages and cultures would be respected'.⁵

The social and cultural liberties introduced by Khrushchev had, as his successor Mikhail Gorbachev will have the chance to convince himself after a few decades, quite an opposite effect when trying to impose his own reformist approach. Instead of reinforcing the fidelity and attachment toward the party and the official ideology, they distanced it even further. As a consequence, the revolts from Poland and Ukraine that had shaken the socialist camp in 1956⁶ announced an ideological readjustment and a 'tightening of the screw'. For the minorities, this shift was translated through cultural and political oppressions, as 'the Party's goal was no longer the flourishing of the nationalities, but the elimination of national distinctions and the creation of a Russian-speaking, socially homogenous, socialist state'.⁷ From the end of the 1950's, the linguistic policy also took a more 'Stalinist' turn, when CPSU decided, 'in the education reform of 1958-9' to include 'provisions designed (...) to promote the study of Russian at the expense of the native languages'. Combating any real, but mostly potential peripheral tensions, the Party accused more and more 'regional officials' of '„localism” (*mestnichestvo*)', 'and there was renewed concern about nationalist tendencies'.

The concept which underlined the new policy towards the nationalities was that of 'drawing [them] together' until their much expected 'fusion'.⁸ It was, as we have seen, of Leninist extraction. In this stage of the socialist development, Khrushchev and the party ideologues argued, the nationalities problem is articulated by two distinct, yet simultaneous 'tendencies': 'on the one hand, individual nations undergo all-round development and flourish; on the other hand, nations grow even closer

1 L. Hajda, 'The Nationalities Problem in the Soviet Union', *Current History*, 531, 1988: 326.

2 Hajda, 'The Nationalities', 326.

3 Tillet, 'Nationalism and History', 36.

4 Hajda, 'The Nationalities', 326.

5 Nahaylo, 'Nationalities', 74.

6 Zbigniew Brezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, (Massachusetts, Harvard University Press: 1971), 239-260; William Taubmann, *Khrushchev. The man. His era*, (London, Free Press: 2005), 270-299.

7 Nahaylo, 'Nationalities', 75; R. Szporluk 'Nationalities and the Russian problem in the USSR: an historical outline', *Journal of International Affairs* 27:1973, 36.

8 Nahaylo, 'Nationalities', 74-75.

together'.¹ At the XXII Party Congress, which took place in October 1961, these contradictory and rather ambiguous 'tendencies' – but dialectical for the Soviets, therefore perfectly comprehensive and historically unavoidable – were clearly stated in the second section of 'The New Program of the Communist Party of the Soviet Union', entitled 'The Tasks of the Communist Party of the Soviet Union in Building a Communist Society'. In the fourth part of the second section – 'The Tasks of the Party in the Field of National Relations' – one could read the following:

Under socialism the nations flourish and their sovereignty grows stronger. The development of nations does not proceed along lines of strengthening national barriers, national narrowmindedness and egoism, as it does under capitalism, but along lines of their associations, fraternal mutual assistance and friendship. The appearance of new industrial centers, the prospecting and developments of mineral deposits, the virgin land development project and the growth of all modes of transport increase the mobility of the population and promote greater intercourse between the peoples of the Soviet Union.²

It appears that, taking into account the new economic developments, the party recognizes the rights of the minorities to fully benefit from them, to 'flourish' and prosper in accordance to their distinctive cultural and national marks, but firmly opposes 'national narrowmindedness and egoism'. As these terms remain indefinite, it is not wrong to presume that they are at the discretion of the ruling elite. Furthermore, when assessing the present condition of the national question, the party declares its equidistance, stating that it 'neither ignores, nor over-accentuates national characteristics'.³

As paradoxical as it turned out to be, Khrushchev's well intentions in respect to the national policy deepened the confusions and discontents of both the integrationists and the autonomists, the first ones asking for a more centralist approach of the nationalities topic, while the last ones opting for an increase of federalization. The 'flourishing' of nations, but also their simultaneous, even if gradual, 'fusion' remained unclear even for the most ideologues of the party, but nonetheless for the General Secretary's supporters and especially for his increasingly powerful opponents. Besides the ideological and political implications, 'the concept of fusion has remained anathema to the non-Russian nationalities and to Russian patriots concerned about their implication for their own nation'.

To what extent did Leonid Ilyich Brezhnev attempt and manage to revitalize the practices of his predecessor, Josef Stalin? The question is a difficult one and it can be offered many answers. First of all, the one who overthrow Khrushchev begun its political career as a rigid apparatchik serving under Stalin and he was certainly impressed by the effective, yet brutal means with which the Georgian maintained the political architecture of the Soviet conglomerate. He tried to restore the glory and the practices of his predecessor. Centralism, censorship, national and social intolerance, the cult of personality, all of these were reinforced in comparison to Khrushchev's era. However, Brezhnev pursued, most of his time in office, a détente approach over the international arena and the United States in particular; one cannot affirm the same thing about Stalin. Furthermore, in regard to Soviet Union's na-

1 Nahaylo, 'Nationalities', 75.

2 Arthur Mendel, (ed.), *Essential works of Marxism*, (New York, Bantam Books: 1961), 460.

3 Mendel, *Essential*, 461.

tional difficulties, Leonid Ilyich expressed a much more intolerant ideological position than Stalin: his attention was channeled towards the 'forging of the Soviet People', or its 'crystallization'.¹ Ironically, Stalin's repressive attitude towards regional leaders had no or less ideological coverage: the nations developed in the same extent as their economy, but an eventual cultural dissolution inside a superior identity, a Soviet melting pot, was, at least for the time being, out of the question. Conversely, the ideology of the Brezhnev era was strikingly 'orthodox', but the political practice was more relaxed than during Stalin's reign, even if the emphasis on Russian language was increased in comparison to the Khrushchev era, and 'the circulation of the non-Russian periodicals was gradually restricted'. Moscow's intolerant attitude caused, in the last years of Brezhnev's leadership, serious 'protests' among 'dissidents in the Baltic republics' and also 'demonstrations in Georgia and Estonia'.²

Ideologically, politically and economically, the Soviet Union's advanced decay between the 60's and the beginning of the 80's is indisputable. Without being underlied by the same amount of political and military force as during Stalin's regime, and already having experienced the limited liberties allowed by Khrushchev, the official ideology became farcical and social tensions in the periphery areas started to gather up. The Helsinki accords from 1975 impulsioned those tensions even further, but Brezhnev and his 'gerontocracy' managed, for the moment, to overcome them.³ To consider this period as the most lusterless from the Soviet Union's history means to apply it a very truthful judgment.

During the short Andropov-Chernenko interregnum (autumn 1982- spring 1985), the nationalities topic took a more Leninist turn. The former head of KGB, Iuri Andropov, believed that 'Russian nationalism had been allowed to get out of hand', and the party's task was to remedy this state of affairs.⁴ His successor, Konstantin Chernenko, who became General Secretary in February 1984, simply did not possess the necessary amount of time to treat the problem of minorities in an adequate manner. The Soviet Union was confronted with difficulties which proved to be insurmountable in just a few years. Chernenko's only mentionable statement regarding this issue appeared tow months later in Pravda, where he affirmed that 'we do not see the relations between nationalities which have taken shape in our state as something congealed and inalterable, and no subject to the influence of new circumstances'.⁵ With other words, a cautious and pragmatic position.

Unexpected consequences. Gorbachev's tragedy

The more and harder to elude failures of the communist regime entailed a resurgence of the national feelings all along the Soviet Union, calked mainly upon the spiritual coordinates of the each Soviet republic, region or territory. They fortified the social convulsions and will eventually lead, in combination with other factors, to the dismembering of the USSR.⁶ When analyzing the topic in a more profound way,

1 Nahaylo, 'Nationalities', 76, 77.

2 Nahaylo, 'Nationalities', 78.

3 Hajda, 'The Nationalities', 327.

4 Nahaylo, 'Nationalities', 84.

5 Nahaylo, 'Nationalities', 85.

6 Vasile Buga, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov*, (București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului: 2007), 54-58; Leslie Holmes, *Postcomunismul*, translated by Ramona Lupașcu, (Iași: Institutul European, 2004), 180-182; Jean François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste*, translated by Marius Roman, (Iași, Polirom: 1998), 324-325.

one can discover that the regime itself tolerated, to a certain level, this kind of manifestation, as a safety valve to maintain social and peripheral tensions at the lowest possible limit.¹

Two main imbricated directions can be distinguished inside the Gorbachevist reformist program. The external one resided in the decongestion of the international relations arena from the last years of the Cold War. It encapsulated two main dimensions: a geopolitical one (further negotiations to reduce the nuclear arsenals of the two superpowers;² the Soviet retreat from Afghanistan, and Moscow's attempts to build a common security architecture for the entire European continent – the new Soviet security concept regarding Europe was that of „reasonable sufficiency”³), and an economic one, orientated towards winning the West's sympathies for the country's critical situation and, implicitly, its financial support, or even make it a 'partner' in the process of reconstructing Soviet communism.⁴ Moscow's claims for the military and nuclear relaxation of the global stage ('the new thinking'⁵) had deep economical roots, similar to those of Khrushchev's reformism, when he launched the 'peaceful coexistence' concept.

The internal direction was constituted by three interconnected levels, the political, the economical and the social one. In the first place, Gorbachev strove to redesign the Supreme Soviet (Parliament). It was pretty much dysfunctional and its cripples-ness was accentuated by the fact that it could no longer cope with the society's demands, orientated towards transparency, decentralization and a general democratization of the political life. The same cause led the General Secretary to conclude that a reassessment of the party itself was necessary, and this decision reverberated especially in the remote regions of the Federation, where its corruption and stagnation was were higher than towards the centre. In the first years of Gorbachev's leadership, the measures taken to revitalize the Union's economical efficiency consisted in 'a series of coercive measures orchestrated through a campaign of enthusiasm', combined with a 'semi-prohibition of alcohol', and 'vague attempts to inject a minimum of market economy'. When 'perestroika', the overall economic strategy to cope with the system's disfunctionalities, was launched, popular support was generally low, in reverse proportion with the circumspection with which the new program was received. 'The tired, suspicious and uncertain of its rights population preferre(d) to wait than to do something'.⁶ It is not hard to conclude that the society was basically the object of the first two levels from the internal orientations of the Gorbachevist reformism and also the 'grave-digger' of the communist regime. Inside it, centrifugal nationalist forces played a key role in dismembering the central pole of the Leninist political legacy, the USSR.

1 Thierry Wolton, *Roșu-Brun. Răul secolului*, translated by Micaela Slăvescu, (Iași, Fundația Academia Civică: 2001), 320.

2 Paul Claval, *Geopolitică și geostrategie. Gândirea politică, spațiul și teritoriul în secolul al XX-lea*, translated by Elisabeta Maria Popescu, (București, Corint: 2001), 120.

3 Edward Kolodziej, *Securitatea și relațiile internaționale*, translated by Elena Ramona Lupu, (Iași, Polirom: 2007), 142.

4 Jean François Revel, *Revirimentul democrației*, translated by Dan C. Mihăilescu, (București, Humanitas: 1995), 118; Alain Besançon, *Anatomia unui spectru*, translated by Mona și Sorin Antohi, (București: Humanitas, 1992), 8.

5 Joseph Nye, *Descifrarea conflictelor internaționale. Teorie și istorie*, translated by Ion Vlădoiu, (București, Antet: 2005), 123.

6 Besançon, *Anatomia*, 8.

In the case of communist regimes, as in the case of fascist ones, ideology can be considered their most distinctive feature.¹ Both directions identified in Gorbachev's plan to reform the USSR are underlied by ideological considerations. The external one lies in the direct continuity of Khrushchevism. If Stalin's successor 'rejected the Leninist thesis regarding the inevitable military confrontation between capitalism and socialism' arguing that the struggle between them 'must continue with other means, as a competition between two models to create order and global welfare', Gorbachev came with a striking ideological innovation. He 'abandoned both positions in favor of cooperation with the West and of adapting the best Western practices'.² It was a total blow for 'orthodox' communists, a pleasant surprise to the United States, but a powerless struggle in preventing the external factors which contributed to the disintegration of Soviet communism. Most intriguingly, it came from someone who pretended to have rediscovered the long forgotten essence of Leninism, and who wanted to readapt it to the present conditions.³ Of course, he argued, abundantly quoting Lenin, that Marx and Engels 'ridiculized', with good reason, „the mechanical learning and the simple repetition of the «formulas» which, in the best case, can only trace the **general** tasks, which are necessarily changing in respect to the **concrete** economical and political situation of each distinctive **phase** of the historical process'.⁴ However, Gorbachev conveniently forgets that the struggle against imperialism was one of the 'general tasks' Marx and Lenin passed on to their followers. Perhaps, as the history of the last century shows us – therefore using an empirical methodology, one can conclude that Leninism in itself, meaning its ideological core, but also its political appliance, cannot be reformed. It can only be implemented or abandoned.⁵ Gorbachev's philosophical drama consisted in the impossibility to reform Leninism, and thus to 'connect' its country to 'the concrete economical and political situation' of its time.

By stressing the central, even reinforced role of the party in the process of renewing the Soviet Union, Gorbachev proved once again his indispensable attachment to the Leninist cause.

We must understand in what lies the role of the party as political vanguard in the actual stage. *We do not renounce the Leninist conception of the party as being the political vanguard of the society. We consider that in the stage of restructuring, the role of the party will grow even more in perfecting the socialist society,* in the accomplishment of profound transformations. This claims from the party the elaboration of just politics, scientifically founded, based on correct appreciations and prognoses. This calls for an ample ideological and organizatorical work.

A task like this is fitted only for a party which possesses Marxist, scientifically methods of analysis. This is why not only *we do not question the ruling and leading role*

¹ For the communist ideology, see Kenneth Jowitt, *New World Disorder. The Leninist Extinction*, Berkley, University of California Press, 1992).

² Kolodziej, *Securitatea*, 141-142.

³ Mihail Gorbaciov, *Restructurării revoluționare – o ideologie a înnoirilor*, (Moscova, Editura Agenției de presă Novosti: 1988), 62.

⁴ Mihail Gorbaciov, *Raport politic al Comitetului Central al P.C.U.S. la Congresul XXVII al partidului*, (Moscova, Editura agenției de presă Novosti: 1986), 7-8.

⁵ China does not necessarily contradict the above analysis. Even if it operated major economical concessions, its target was to legitimize, as much as possible, the Beijing regime, which is, like any other communist regime, of Leninist extraction. This compromise, along with the prompt and brutal reprimand of social dissatisfactions, ensured its political survival.

*of the party, but, on the contrary, we consider that it must be treated even more profound. Without doubt, this role must be more ponder-able, namely in the sense which I refer to – in the sense of accomplishing the functions of political vanguard (my emphasis).*¹

The ideological circumscribing of the internal direction of Gorbachevist reformism is recognizable through the 'glasnost' concept. Meaning 'transparency' and sincerity, in order to make the reform functional, it had the unexpected effect of dismantling the psychological fear which bonded the system's components altogether. Another effect was that it 'intensified' 'the open nationalism against Moscow', by allowing the appearance of many unregistered, 'informal' groups. Although most of them were not political, they were 'the basis of the 500 and more parties which will appear until 1990'.² Gorbachev's social and political concessions were immense and he truly believed that a more franc approach of the political and economical matters would have the effect of winning the society's trust and cooperation towards continuing the work of 'constructing socialism'. He acknowledged that the difficulties encountered along the reformist path were much more and deep than anyone expected. At the January 1987 plenary session of the Central Committee of the party, he boldly declared: '(...) we can see that the goods are being slowly produced, that the restructuring proved to be more difficult, the causes of the problems which accumulated in the society – more deep than they seemed before. The further we advance in the restructuring work, the clearer the amplitude and its signification, the more other unsolved problems, inherited from the past, reveal themselves'.³ It was almost a shocking declaration for a General Secretary, because it seemed to be orientated against the 'wooden language' of the party – being, however, just a flexibilization and a readaptation of it, with reference to the society's claims⁴ – and the institutionalized lie which suffocated public life. But, as Paul Kennedy wrote when operating an analysis of the 'contradictions' the Soviet Union experienced in the second half of the '80's, 'the mere recognition of (...) problems is not a guarantee that they will be solved'.⁵ On the other hand, no one can deny Gorbachev sincere and passionate struggle to revitalize communism, but its unwillingness and perhaps the impossibility to excel the ideological identity matrix of Leninism were translated into an undermining of its efforts.

Gorbachev managed to attract, in the first instance, the reformist wing of the party, but with the passing of years and the revealing of his program growing difficulties, he inclined towards the conservatives, among which the powerful group of bureaucrats occupied a central place. Finally, he ended up rejected by the both faction, the first accusing him of returning to dogmatic, Stalinist principles, while the second, understandably circumspect towards their new ally, blamed him for betraying Leninism and bringing the Soviet Union into the brink of collapse. At a first glimpse of the subject, it would appear that the conservative's were right – and they were, to

1 Mihail Gorbaciov, *Prin democratizare – spre un nou profil al socialimului. Întâlnire la Comitetul Central al P.C.U.S. cu conducătorii mijloacelor de informare în masă, ai instituțiilor ideologice și uniunilor de creație, 7 mai 1988*, (Moscova, Editura agenției de presă Novosti: 1988), 21.

2 Holmes, *Postcomunismul*, 181-182; Aldo Ferrari, *A Treia Romă. Renașterea naționalismului rus*, translated by Elena Pîrvu, (București, Anastasia: 1999), 59-115.

3 Mihail Gorbaciov, *Cu privire la restructurare și politică de cadre a partidului*, (Moscova: Editura agenției de presă Novosti: 1987), 6.

4 Francoise Thom, *Limba de lemn*, translated by Mona Antohi, (București, Humanitas: 2005), 229-237.

5 Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, (New York, Vintage Books: 1987), 490.

a great extent - , but one must not forget that Gorbachev sincerely tried to reconfigure communism, functionally and ideologically, not to overcome it. 'The work [of restructuring, of creating „a new profile of socialism"] must be realized through methods imbued with humanity, with respect, with esteem. (...) In general we must reborn the authentic, wonderful sense of the word „comrade". To reborn the spirit of comrades-ness in the party, in the society'.¹ Only when he was aware of the unstoppable dismantling of the regime, his position with reference to the maintaining of the Union seemed to be a bit more concessive and therefore ambiguous.²

The new General Secretary, who was elected by party to solve in the first place the system's economical, not necessarily administrative and 'national' dysfunctions³, understood very well that his reformist approach, remembered especially for 'glasnost' and 'perestroika', would have a reinforcing effect upon the minorities with reference to their claims for increased cultural and political autonomy. But - to quote the title of a chapter from David Price-Jones's book *The War that Never Was. The Fall of the Soviet Empire, 1985-1991*, 'no one was happy', neither the society nor the elite of the regime itself⁴ - so he had to assume this risk in order to proceed to the reconfiguration of the functional mechanisms of the Union. However, before a further analysis of Gorbachev's impact upon the Moscow imposed communist regime, we should emphasize again, like Joseph Nye did, that the last General Secretary '*wanted to reform communism, not replace it*' (my emphasis). The collapse of the Leninist political legacy was - for him and for many others - a tragic accident and the Kremlin ruler made almost superhuman efforts in order to prevent the occurrence of the cracks which finally demolished the Soviet Union's scaffolding. Nye offers a pertinent and concise diagnose of the reform process and of the social, administrative and political causes that eventually entailed its failure. He argues about how

the reform rapidly transformed into a revolution from below, rather than controlled from above. In his internal and external politics, Gorbachev started a series of actions which have accelerated the existent decline of the Soviets and fasten the end of the Cold War. When he came to power in 1985, he first tried to discipline the soviet people (peoples would be more correct, my note), as a way to overcome the existent economical stagnation. When discipline was not enough to resolve the problem, he launched the idea of *perestroika*, meaning 'restructuring', but he could not restructure from above, because the bureaucrats (...) sabotaged its dispositions. To scare the bureaucrats, he used a strategy of *glasnost* (transparency, t. n.), namely open discussion and democratization. The fact that he let loose peoples discontents regarding the way the system works bended the bureaucrats, and perestroika followed its course. But, once transparency and democratization allow the people to say what they think, and to vote accordingly, many said: 'We want out. (...) This is an imperial dynasty, and our place is not within this empire'.⁵

1 Gorbaciov, *Prin democratizare*, 10.

2 N.V. Riassanovski, *O istorie a Rusiei*, translated by Aneta Voroniuc, (Iași, Institutul European: 2001), 601-620; Peter Calvocoressi, *Politica mondială după 1945*, translated by Simona Ceaușu, (București, ALLFA: 2000), 70-73; Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne*, translated by Luana Shidu, (București, Humanitas: 2005), 739-741.

3 Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismarck la Gorbaciov*, translated by Lucian Leuștean, (Iași, Polirom: 2003), 122.

4 David Pryce Jones, *The War That Never Was. The Fall of the Soviet Empire, 1985-1991*, (London, Phoenix Press: 1995), 29.

5 Nye, *Descifrarea*, 123.

In respect to the nationalities problem, it is interesting to observe that the last general secretary of the Soviet Union manifested, in comparison with its economical and political openness – a strikingly 'orthodox' approach. It was because he was fully aware, as he was also about to experience - of the tremendous and disruptive force nationalism possessed and its orientation against the basis of the Soviet communist regime. Speaking about the party's successes in this matter, he 'dialectically' argued that

our accomplishments must not create an image of some national processes without problems. *The contradictions are characteristic to any development, they are inevitable in this sphere also.* The main thing is to see the aspects and their permanent features, to search and properly answer to the problems life generates. Especially because here were not liquidated yet, and are still painfully remarked the tendency towards national seclusion, tendencies to live from another's work.

Elaborating, in perspective, the main directions of the national policy, it is very important to concern ourselves that the contribution of all republics to the countrywide economic complex to correspond to their growing economical and spiritual potential. The development of the cooperation in production, of the collaboration and mutual assistance of the republics corresponds to the supreme interests of our multinational state and of each republic. The task of the party organizations, of the Soviets relies in a more complete (sic!) usage, in the general interest, the existent possibilities, to perseveringly overcome any manifestations of local patriotism.¹

The great emphasis Gorbachev stressed upon the national question clearly ensues from the following passage: 'The whole atmosphere of our life and common work, our family and school, the army, the culture, the literature and art are called to form and educate the soviet peoples of all nationalities, and in the first place the young people, in the spirit of the most noble sentiments – the sentiment of internationalism and that of soviet patriotism'.² Marxism-Leninism's central concept, that of the 'new man', one being a true Soviet, not a national patriot, was not at all abandoned; instead, it was perceived as one of the central pillars of the new reformist movement.

The Soviet patriotism constitutes our greatest value. Any manifestations of nationalism and chauvinism are incompatible with it. Nationalism is blind, regardless the shape it embraces it. The attempts of self-isolation lead only to spiritual deadlock. The knowing and understanding of dimensions, the greatness and the humane concreteness of the socialist revolution, of the whole truth and of the heroism of the fight carried on by the party and the people for socialism, for defending the socialist Fatherland, fuel the roots of soviet patriotism. Here we are getting close to a very important matter, *the blending, trough the instrumentality of the revolution and of the Soviet power, of national pride and national patriotism of each people with the internationalism of the socialist society* (my emphasis).³

Ironically, although the emphasis on Russianess was officially controlled, Gorbachev stressed out in his first year in office 'the „leading“ role of the Great Russian people during the Second World War', and mistakenly referred to, in a televised appear-

¹ Gorbaciov, *Raport politic*, 67.

² Gorbaciov, *Cu privire*, 42.

³ Gorbaciov, *Restructurării revoluționare*, 27-28.

ance, 'to the Soviet Union as Russia'. These oversights fueled the already growing 'Russian chauvinism'.¹ It is more probable that Gorbachev confounded Russian nationalism with 'Soviet patriotism', instead of accidentally revealing he's hypocrisy through the double role (a desideratum, but also a coercive mean) that, along with his predecessors, ascribed to the official ideology. We will probably never receive a certain answer. And maybe the question is not so important itself in reference to Gorbachev general policies regarding the nationalities. Even if he adopted, in the last years of the Union, a more radical approach toward the federative republics, he proceeded so in order to safeguard the regime itself and not because he would have been a 'Russian chauvinist'.

Bohdan Nahaylo identified three main dimensions of 'Gorbachev's national dilemma'² The first can be referred to as the *federal* one and it encompassed 'the „all-round consolidation and development of the multinational Soviet State, involving opposition to all manifestations of localism and national-narrowmindedness.' It was followed by the *economical* dimension, translated into the 'emphasis on the rational use of resources and the contribution of the republics and autonomous units to the good of the „integral countrywide economic complex"³, avoiding that some republics will 'live from the work of another ones'.⁴ Finally, the *ideological* dimension revealed without any doubt Gorbachev's Leninist *Weltanschauung*. It pointed out the „development of the Soviet People's single culture – socialist in content, diverse in national forms and internationalist in spirit."⁵ All these components of Gorbachev's plan to cope with the serious challenges of nationalism are, as one can see at the first site, fully intertwined. But, both separately and also together, they could not put a stop to the national cataclysm which epicenter was, sadly-ironically, the party itself, and Gorbachev as its emblematic image.

In the end, Jowitt's question about the last secretary of the USSR, 'Bolshevik or Menshevik?'⁶ remains a very difficult - even impossible to answer – one. The analyst inclines towards the second category, composed of the former more liberal party colleagues of Lenin and its supporters, or 'minimalists', as Michael Shafir calls them when referring to the same dichotomization which has splitted the subordinate Social-Democratic Party of Romania. The difference between 'minimalists' and, respectively, 'maximalists', is an essential one: while the first indicated that only a 'legalist evolutionism' could lead to the victory of the revolution, the last were convinced that all the possible means, including terrorism and violence, must be used in order to achieve the revolutionary goal.⁷

The main arguments for considering Gorbachev a Bolshevik have already been outlined: the central, vanguard role of the party in the reform process and the Leninist, integrationist attitude towards the minorities. Generally, they are of rather ideological than political or 'practical' nature and find their place within the general frame of what Gorbachev would call the creative, refreshable, Leninist legacy. Some of the arguments which draw him near Menshevism have also been mentioned, as there were the sincere efforts he made to reconstruct the system by injecting it

1 Nahaylo, 'Nationalities', 86-87.

2 M. B. Olcott, 'Gorbachev's national dilemma' *Journal of International Affairs* 2:1989, 339.

3 Nahaylo, 'Nationalities', 88.

4 Gorbaciov, *Raport politic*, 67.

5 Nahaylo, 'Nationalities', 89.

6 Jowitt, *New World Disorder*, 220.

7 Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, (London, Frances Pinter: 1985), 22.

strong doses of legality, morality and functionality. It is true that Gorbachev regretted to some extent the split between the Russian socialists, but does that automatically transform him into a Menshevik? Enumerating further reasons to consider him so, Jowitt writes, when comparing the last General Secretary to Stalin, that 'Stalin wanted to strengthen the party as an exclusive „Bolshevik” political „fortress”, but the Menshevik acception of the party resembled a 'banquet'. This was also, according to Jowitt, Gorbachev's will, that 'the party [should] be more a banquet than [a] fortress.'¹ Furthermore, in the autumn of 1987 'Gorbachev could say that the party no longer had a monopoly of truth, on the „correct line”, because he romantically presumed an identity between a Soviet national myth and Party ideology.'² This statement is very non-Leninist at first site, but, at a closer analysis, could not one identify a strategic disguise of the visibility and preeminence of the party, in order to win the society's trust and engage it on the never-ending, protean path of the socialist construction?

There is no answer to this question, because the question itself is addressing theoretical and conceptual issues, being 'more a reflection of the needs of scholarly (...) categorization than of the real, fluid situation'³ the Soviet Union experienced in those final years. What matters is that over more than 'seventy years of rule, the CPSU had failed to create a supra-ethnic Soviet political community. There were Russians, Ukrainians, Georgians, and Lithuanians, but not very many „Soviets” in the Soviet Union. It is not the dramatic presentation of ethnic demands per se that has shocked Gorbachev. The absence of a more powerful countervailing force of civic soviet identification has done that.'⁴

To conclude, Henry Kissinger's judgment of Gorbachev and its reformist intentions is a very powerful and pertinent one. He sustained that 'Gorbachev did not deserve neither the exaltation, but neither the disregard which he alternatively experienced. Because – Kissinger further writes - he inherited a set of truly difficult, if not insurmountable, problems.'⁵

Concluding remarks

From Lenin to Gorbachev, one can observe that the ideological approach to the 'national dilemma' the Soviet Union had to confront during its entire existence was a rather flexible than a rigid one. Dependent mostly on the Party's social and political goals, but also on the international context, the national problem was permanently instrumented in order to reflect the ideological needs of the moment. However, despite the fragile concessions that Nikita Khrushchev or its later successor, Michael Gorbachev, made to the nationalities living inside the borders of the Soviet Union (raising the level of their cultural autonomy, or ensuring a better representation of the minorities within the central ruling bodies), the Party's desideratum to create a Soviet patriotism and eventually a Soviet people never materialized. Even if, theoretically, the minorities were considered as having equal rights as the Russian population, the Soviet Union was always perceived as a domination attempt of the 'Moscow centre' towards the peripheries. Constitutionally, every Soviet republic

¹ Jowitt, *New World Disorder*, 233.

² Jowitt, *New World Disorder*, 248.

³ Shafir, *Romania*, 35.

⁴ Jowitt, *New World Disorder*, 248.

⁵ Henry Kissinger, *Diplomația*, translated by Mircea Ștefancu and Radu Paraschivescu, (București, Bic All: 2003), 685.

could proclaim its independence at any time, but politically that was nothing more than an illusion, and a very dangerous one, nevertheless.¹

Like his predecessor, Nikita Khrushchev, Michael Gorbachev also believed that a certain amount of cultural and political liberties would help renew the minorities' fidelity toward the aim of constructing socialism within a post-national society led by the Communist Party of the Soviet Union. But that fidelity never existed. From the era of the Czarist Empire, when they were conquered and forcibly included in it, and to the last days of the Soviet Union, the non-Russians never stopped opposing Moscow's imperialism. Due to this fact, the liberties that the communist regime provided them with from time to time were perceived as opportunities, usable in their quest for independence and not at all as concessions that Moscow generously offered them in order to gain their loyalty. Despite its perseverance to create the perfect society, economically prosperous and free from ethnic tensions, which were perceived as a characteristic of bourgeois, not socialist regimes, the Soviet communist project never managed to overcome the national cleavages which finally led, in combination to other very powerful factors like the dysfunctional economy or the cultural and social influence of the West, to its demise.

1 Historian Tony Judt advances a very interesting hypothesis regarding nationalism's contribution to the implosion of the Soviet Union. According to him, local party leaders were circumspect towards Gorbachev's reforms, not knowing if they will eventually succeed or, like it happened during the Khrushchev era, centralism would be once again reinforced. When they finally convinced themselves that, due to reasons objective to the reformists will, the first variant will prevail, local party leaders rushed to declare the independence of their own republics in order to preserve the advantages which resulted from their position. As a consequence, Judt argues, the Soviet Union did not 'disappear' as a state. 'It was dismembered, moreover, in a legion of small successor states ruled by experimented communist autocrats who have reproduced and imposed by instinct the systems and the authority which they held as Soviet bosses.' *Europa postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, translated by Georgiana Perlea, (Iași, Polirom: 2008), 601. From a technical, administrative point of view, the analysis is correct. As mentioned above, nationalism was not the single factor which collapsed the Soviet regime, but it certainly was among the most powerful ones (except the republics from Central Asia or Byelorussia, where Judt's argument is highly applicable). The former local communist leaders, transformed impressively fast into presidents of independent ex-Soviet republics, speculated the arousing nationalistic tensions and profited by them, but they did not create them. They had in this process, like the German philosopher Immanuel Kant would say, a regulative, not a constitutive role.

1989¹

■ CATHERINE DURANDIN

Why didn't Romania acknowledge a negotiated transition between the conservative forces and the reformers as Gorbachev and oppositions? The events that took place in December 1989 should be compulsory inserted both in an international and a regional context: the complexity of Gorbachev's strategy and the manner in which President Bush had the benefit of it, the pre-eminence of the social change professed by Hungary. The way Mr. and Ms. Ceausescu had been sentenced marks Romania's impotence of negotiating its own transition. The process against Ceausescu must be regarded as a part of European revolutionary culture, masterly used by the actors of this coup d'état. Romanian public opinion was largely ready to accept the bloody horrors at the end of December 1989 being prepared preliminary by the mass-media that were very strongly opposed to the regime of Ceausescu since 1988.

Keywords:

transition, democratization, military coup d'état, trial, execution, Ceausescu, public opinion

În octombrie și noiembrie 1989, în Franța, vedem un număr important de colocvii care se succed, o multitudine de texte publicate, emisiuni de radio și de televiziune. Actori ai acelor zile surprinzătoare și emoționante au putut fi văzuți și auziți. Povestesc, Gratcev, Gorbaciov, Șevardnadze, se exprimă, de la Havel la Jaruzelski. Își amintesc și mărturisesc mai mult decât să-și pună întrebări.

Acești actori de care ne amintim după douăzeci de ani: au acționat? cum au acționat? care a fost responsabilitatea lor?

Prăbușirea unui sistem-lume, comunismul, unui sistem european, rezultat al revoluției din 1917, al „cordonului sanitar” din anii '20 împotriva bolșevismului, apoi al instalării URSS-ului în aceste spații eliberate și/sau ocupate în 1944-1945. Raportul de forțe în termeni de putere teritorială, militară și ideologică

¹ După publicarea celei mai recente cărți ale sale, *La Mort des Ceaușescu: la vérité sur un coup d'État communiste* [Paris, Éditions Bourin, 2009], Catherine Durandin a organizat colocviul internațional „Roumanie, décembre 1989, vingt ans après [România, decembrie 1989, douăzeci de ani după” care a avut loc Paris (Hôtel National des Invalides) la începutul lunii decembrie 2009. Textul pe care îl publicăm aici a fost prezentat în cadrul acestui colocviu. Rezumate ale comunicărilor participanților la acest colocviu pot fi consultate în curând la www.diploweb.com, site geopolitic al cărui responsabil este Pierre Verluise.

a fost răsturnat, pentru că se impune să subliniem înfrângerea Uniunii Sovietice și eșecul personal al lui Gorbaciov. Acea „Casă Comună” visată și dorită de acesta din urmă nu s-a produs în decembrie 1989.

Acești actori au participat, fie că au dorit să o facă de partea opozanților și disidenților, fie că s-au lăsat antrenati în tabăra sovietică, la o victorie a Occidentului, a Statelor Unite, de la Reagan la Bush, care au mizat pe arma ideologică și militară sau militaro-economică împotriva Uniunii Sovietice într-o continuă pierdere de teren. Gorbaciov și echipele sale s-au văzut în imposibilitatea de a recompune, de a remobiliza încrederea. Despre această descompunere a credinței, analiștii CIA vorbesc la Langley încă de la începutul anilor 1970 – ceea ce conduce Departamentul de Stat și președintele Bush să insiste, să-și atace cu virulență, interlocutorul, Gorbaciov, expunând în mod ostentativ, sistematic și repetat tema non-respectului Drepturilor Omului.

Pe parcursul câtorva luni – din primăvara până în iarna lui 1989 –, o succesiune de imagini se impune. Aceste imagini sunt cele ale mulțimilor care se grăbesc să părăsească Republica Democrată Germană în direcția Ungariei pentru a ajunge în Austria, ale acestor mulțimi care fac să răsunе un imn de bucurie pentru libertate, combinând amintiri ale anului 1968 și repere ale lui 1789 în jurul Bicentenarului Revoluției franceze. Pentru manifestanții din Praga care fac apel la Havel, înseamnă să reînnoade cu militantismul anilor Helsinki, anii de disidență.

1968 este interzis să interzici tinerilor... 1977, libertăți fundamentale și respectul drepturilor omului, 1989, suntem UN singur popor, suntem Poporul, proclamație care, în mod indirect, unificând Statul și Națiunea în Germania, deschide problema frontierelor și a intangibilității lor. Până în decembrie 1989, în ciuda acestor destabilizări, nu curge sânge în Europa. Revoluție stranie, îndoielnică eliberare, această mișcare a Vestului către Centru și către Est, pe care URSS nu are cum să o împiedice.

În România, răsturnarea este foarte diferită. Este un scenariu sângeros, răsunător, anunțarea a peste 60 000 de morți în mai puțin de o săptămână și, la Timișoara, gropi comune monstruoase ticsite cu peste patru mii de corpuri, peste patru mii de cadavre dezgolate și în putrefacție care ar prezenta urme de tortură. La București, spectacolul unui oraș aflat în război. Trezire brutală. Atunci când scria, la cererea discipolilor săi români de la Collège de France, paginile consacrate României în sprijinul revoluției din 1848, în volumul *Legendele democratice ale Nordului*, Michelet nota în 1852: „când ne gândim la România, nu știm de ce, însă plângem”. Din nou în 1989, în fața unei Româнії dezlănțuite împotriva regimului la putere, nu știm de ce, însă plângem... Din nou.

Nu ne-am fi așteptat la această declanșare a insurecției, a manifestațiilor și a represiunii care au loc în primele zile, între 19 și 22 decembrie la Timișoara. Nu ne-am fi așteptat la spectacolul unui fel de război civil marcat de confuzie pe arterele principale sau la aeroport sau în fața sediului televiziunii de la București: armata trage și ucide manifestanți. Armata s-ar fi solidarizat apoi cu poporul, însă de pe acoperișurile din bulevardul Magheru sau din altă parte, cei care trag sunt fericiți de priviri, înarmați, ei sunt instalați în posturi fără risc, teroriști, securiști, dar și mercenari, ni se spune, trag asupra manifestanților.

Nu ne-am fi așteptat la această violență cum nici la această cruzime și totuși, ar fi trebuit să ne așteptăm având în vedere informațiile care, mai ales începând cu 1988, prezentau starea de fapt din România: titlurile provocatoare din presă îl învinuiau pe Dracula Carpaților, nebunul megaloman etc... care distruge Bucureștiul cu ale sale cartiere vechi, hotărât să demoleze satele tradiționale, care sleiește de putere populația prin politica (alegerea) economică vizând rambursarea datoriei externe și de penurie în interior, impunând un cult al personalității, ridicol și obligatoriu, pentru a-și glorifica și omagia soția, Elena. Paris Match a publicat reportaje virulente

împotriva tiranului și a acestei femei (Elena) malefice, publicațiile cotidiene, *Libération*, *La Croix* și altele au difuzat informații care ar fi trebuit să ne pregătească pentru ce putea fi mai rău. Pentru analiști, Radio „Free Europe”, în materialele sale, urmărirea de mulți ani, derivatele regimului Ceaușescu. Schimbarea de imagine, între sfârșitul anilor 1960 – în special în mai 1968 – în care șeful Partidului Român era prezentat ca un bun conducător comunist patriot preocupat să găsească o cale socialism națională, și anii 1987 ca și următorii, este radicală. (Cartea unui fost înalt responsabil al Securității, Ion Pacepa, care a trecut de partea Statelor Unite, interogată de Serviciile americane, *Orizonturi roșii*, publicată în Statele Unite și în Franța în 1987, ilustrează această răsturnare: Pacepa descrie ororile interne ale sistemului politic, cinismul lui Ceaușescu, brutalitatea și alcoolismul fiului său, Nicu, și imensa prostie arogantă a incultei sale soții, Elena, devenită atotputernică.)

Ar fi trebuit să fim pregătiți pentru ce-i mai rău. Nu eram. Am asistat deci la o revoluție pe ecranele televizoarelor ca și românii, care, în marea lor majoritate, au urmărit desfășurarea evenimentelor prin intermediul postului lor de televiziune, o televiziune ocupată de revoluționari, care se împart între Comitetul central pe care au pus stăpânire în 22 decembrie, către sfârșitul dimineții, Ministerul Apărării, în ceea ce privește nucleul dur al actorilor, și sediul Televiziunii române unde sosesc rapid – dovedind o inteligență tactică remarcabilă -, persoane precum Ion Iliescu, Petre Roman, generalul Militaru, Gelu Voican, secondati de alții, pregătiți să se alăture noii puteri autoproclamate în după-amiaza zilei de 22 decembrie.

Pentru publicul francez, această istorie trăită trepidantă, romantică capătă o semnificație specială în perioada imediat următoare bicentenarului anului revoluționar 1789, aniversare atent organizată la Paris. De-o parte, țipete de bucurie și înverșunare pentru „Libertate”, portretele smulse ale tiranului, de cealaltă parte, periclitarea acestei noi Libertăți de către oamenii înarmați în posturi ferite de orice risc în după-amiaza zilei de 22 decembrie. Moartea celor tineri și neînarmați în fața tancurilor oarbe și a celor înarmați, mercenari necunoscuți, îngrijorează. Pentru acest spectacol eram pregătiți de cultura noastră formată de revoluție și de eliberare, unde se combină Revoluția din 1789 și eliberarea Parisului din 1944.

Luând în considerare informațiile de care dispuneam atunci, maghiarii amenințau cu reînvierea memoriei revoltei de la Budapesta din 1956, în iunie 1989 îl reabilitau pe Imre Nagy și îi ofereau funeralii naționale... Un alt scenariu ar fi fost posibil în România. Să ne imaginăm că minoritatea maghiară din România se rialiază transformărilor din Ungaria îndreptate în direcția democrației... Iar cei 7% din maghiarii din România, cu ocazia omagierii la Budapesta a funeraliilor, ca gest reparatoriu, ale lui Imre Nagy, reabilitat, se mobilizează și manifestă împotriva acestei puteri disprețuite, cea a cuplului Ceaușescu. Românii din Cluj sau din Satu Mare sau din Târgoviște s-ar fi solidarizat cu frații lor maghiari? Acest scenariu nu a avut loc: prin părăsirea țării și luând calea exilului au contribuit maghiarii din România la slăbirea regimului Ceaușescu. Un fenomen pe care mass-media ungară și franceză, grupurile de lobby ungare de la Washington l-au dezvăluit cu prisosință. Refugiați, cetățeni români de limbă și cultură maghiară părăsind România pentru a trece într-o altă țară din blocul comunist. Pe jos, cu automobilul, au plecat clandestin pentru a scăpa de ce-i mai rău, de dictatura lui Ceaușescu.

A părăsi această Românie a lui Nicolae Ceaușescu, aflat în fruntea partidului începând cu 1965, a Elenei Ceaușescu, a cărei promovare datează din a doua parte a anilor 1970. Un regim popular în anii 1960, a cărui direcție se schimbă din anii 1980 către cultul personal, mai precis, cultul cuplului Ceaușescu, și condamnat începând cu 1988 prin vocile occidentale. Însă un regim pe care pare că îl susțin încă sau, cel puțin, nu se gândesc să îl conteste cele patru milioane de membri ai Partidului Comunist Român, din cele 22 de milioane de locuitori. În iunie 1989, minoritatea maghiară a tăcut, românii au fost copleșiți de refrene – un ritual, combinație, în propor-

ții convenabile, de satisfacție și autocritică – în vederea pregătirii grandioase bine controlate a celui de-al XIV-lea congres al Partidului. Sfârșit de noiembrie 1989, ordinea domnește la București, în pofida căderii Zidului Berlinului. Ceaușescu se pregătește să asiste la Moscova la reuniunea Pactului de la Varșovia și să pledeze pentru întărirea acestui pact deopotrivă militar și ideologic... La puțină vreme după această întâlnire, puțin peste două săptămâni, surpriza se produce.

Tranziția negociată nu a fost posibilă în România. Trei rațiuni majore

1) Apatia unei populații epuizate (din punct de vedere moral și fizic) care nu are nicio reprezentare a viitorului și pe care promisiunea de restructurare a lui Gorbaciov nu o încurajează să se mobilizeze la bază... (nu mai puțin decât reușește la nivelul maselor sovietice). Perestroika nu este cunoscută, scrierile lui Gorbaciov nu circulă, dacă nu se întâmplă doar în rândul elitelor partidului, a generației cadrelor superioare aflați la vârsta de patruzeci de ani, vlăguit de eșecurile economice ale sistemului și de absurditățile cuplului. Dezbateră despre ceea ce ar putea, ar trebui să se schimbe, nu este publică. Antirusismul cultural și istoric pe care a mizat cu iscusință conducerea comunistă română, încă de la sfârșitul anilor 1950, persistă. Românii au fost favorabili declarației Partidului Comunist din aprilie 1964 care afirma dreptul fiecărei țări de a accede la realizarea socialismului, după propriile modalități. Au rămas fideli unei reprezentări naționale/naționaliste ale regimului lor comunist.

În mod paradoxal, o populație care se simte foarte diferită de Rusia/URSS, care a respins folosirea limbii ruse învățate la școală, se va găsi în doar câteva zile din decembrie 1989 în situația de a întreține relații strânse cu URSS, pe direcția dorită de Ion Iliescu și de cei ce-l înconjoară. Rolul ofițerilor superiori, militari ai Pactului de la Varșovia formați în academiile sovietice, trebuie amintit. Unii dintre ei complotau de la începutul anilor 1980... Reflecțiile asupra reformei necesare rămăneau în cadrul restrâns al cercurilor de tovarăși necunoscuți marelui public, de la școala de partid, Institutul „Ștefan Gheorghiu”, câțiva profesori de la Academia de Studii Economice, câțiva profesori de la Institutul Politehnic. Cei care susțineau o dezbatere deschisă și transparentă despre necesitatea de a stabili noi baze ale relației guvernanti/guvernați, despre gestiunea economică, despre problemele de productivitate, despre criza demografică, iau drumul exilului în 1988: este cazul dizidentului Mihai Botez care integrează Centrul Kennan de la Washington după un scurt sejur la Paris în toamna anului 1987.

2) Respingerea modelului ungar pe care „curtea” lui Ceaușescu, istoricii Institutului de Teorie Militară – în special începând cu 1986 -, Academia și istoricii săi, revistele de istorie oficială (revista *Pagini de istorie* condusă de agentul de propagandă pentru străinătate, Cristian Popișteanu) îl compromit. Pe fondul reînnoțirii la conflictul româno-ungar, relecturii istoriei, rescrierii istoriei originilor, care trimit toate la atribuirea unui leagăn al națiunii, Transilvania, atât pentru unii cât și pentru alții, războiul psihologic este intens între Academia Ungară de Istorie și istoricii oficiali români între 1986 și 1989. Ungaria, jucând din nou rolul inamicului ereditar nu poate fi nicidecum percepută ca model de urmat. Capacitatea sa de „distrugere” inspiră teamă.

3) Propria obstinație neîndoielnic stalinistă a lui Ceaușescu cu care urmărește o linie ideologică inflexibilă încă din momentul ascensiunii sale în sânul partidului, începând cu 1945. Nicolae Ceaușescu s-a opus lui Gorbaciov între 1987 și 1989, în numele moștenirii lui Stalin care trebuia conservată. Poate singura evoluție a celui ce aparține primei generații de comuniști români a fost aceea de a pune accent, dincolo de conflictul Est/Vest, pe fractura Nord/Sud pentru a salva Revoluția.

Cu Nicolae Ceaușescu în fruntea Partidului și a Statului tranziția negociată nu era posibilă

Din momentul căderii Zidului, pentru Gorbaciov prioritățile sunt în legătură cu statutul viitoarei Germanii unificate. La București, lasă să opereze mica elită comunistă reformatoare care îi este devotată, reprezentanța sovietică la București fiind în contact permanent cu echipa Iliescu/Stănculescu. Acești tovarăși români prezintă încredere pentru Moscova. Ei știu – am văzut deja la Brașov în momentul greveii și al protestelor din 1987 – să controleze și să conducă atât cadrele cât și muncitorii... (Dacă la 19 decembrie, la Timișoara, și dacă la București în 21 și 22, muncitorii nu și-ar fi abandonat Conducătorul, nu ar fi avut loc căderea lui Ceaușescu.) Numeroase cadre superioare și cadre ocupând funcții intermediare sunt pregătite să se confrunte cu guvernarea cuplului Ceaușescu, Moscova o știe.

Institutul „Ștefan Gheorghiu” și viitorii animatori ai „grupului” de reflecție „Un viitor pentru România” care vor fi în apropierea lui Ion Iliescu la începutul anilor 1990 erau suficient de inteligenți pentru a miza pe registrul dublu al spectacolului improvizat difuzat de Televiziune (așa-zisă liberă) și a preluării puterii prin forță la Comitetul Central și la Ministerul Apărării... Cucerirea puterii este un frumos studiu de caz pentru acești oameni formați de istoria revoluțiilor. O istorie a lui 1789, anii 1792/1793 care au marcat istoriografia sovietică, 1917 fiind expresia reușită a Revoluției înscrise cu majusculă.

Momentul magistral al acestei revoluții/lovituri de stat, cucerirea puterii care recuperează în sprijinul său o furie populară sinceră, este cel al arestării, al procesului și al execuției cuplului Ceaușescu: un moment istoric tradițional, răsturnarea tiranului se înscrie într-o lungă tradiție, și profund inovator, cu proiecția televizată a evenimentelor, spectacol-realitate mediatică, dar transmis ulterior. Procesul ca și execuția cuplului Ceaușescu nu au fost difuzate în timp real. Mai mult de-atât, filmul a fost tăiat, cenzurat. Telespectatorii nu vor vedea nici plutonul de execuție, nici momentul tragerii. Imaginile păstrate și oferite publicului vor fi cele ale celor două corpuri, la pământ, însângerate.

La întrebarea care pune în discuție această eliminare a cuplului Ceaușescu, se răspunde cu o liniște incomodă. Nicio analiză critică, nicio reconsiderare aprofundată, cu distanța necesară unei autoanalize. Teza avansată de Ion Iliescu începând cu 1989 s-a impus: trebuia să se încheie cu tiranul și soția sa pentru ca sângele să începe să mai curgă, pentru ca ultimii presupuși securiști/teroriști care doresc să salveze cuplul, să se predea. Nu s-au predat, s-au evaporat. Sau dacă nu, pentru a se disculpa sau a elimina orice incomoditate, asistăm la evocarea sfârșiturilor de război, eliminarea brutală a lui Mussolini..., de exemplu. Dar despre ce război e vorba în România în decembrie 1989?

Cei care preiau puterea în 22 decembrie 1989 nu au optat pentru un scenariu de sfârșit de război și de înfrângere a cuplului Ceaușescu: ar fi fost prea tragic și prea onorabil. Nicio sinucidere inventată, nicio sinucidere sub constrângere.

Niciun scenariu după modelul Codreanu și legionarii pe care regele Carol II îi execută în 1938. Plimbați în camion de la o închisoare la alta, șeful legionar și ai săi ar fi încercat să evadeze. Trebuiau opriți: cei doi Ceaușescu erau poate prea vârstnici pentru ca o evadare să poată fi plauzibilă. Noua putere a ales un spectacol revoluționar, difuzat după înregistrare.

Toate elementele sunt reunite, fuga despotului și a soției sale care părăsesc acoperișul Comitetului Central în elicopter, acuzațiile tradiționale (înfometarea poporului) și moderne (genocidul poporului român). Montajul tribunalului a fost constituit cu mână de maestru: un grup de câțiva oameni – generalul Stănculescu printre ei, V. Măgureanu care se va ocupa de serviciile de Informații din ianuarie 1990 până în 1997. Cele mai multe dintre aceste figuri sunt cu totul necunoscute publicu-

lui românesc. Lipsește, pentru a urma cadrul procesului lui Ludovic al XVI-lea, un avocat al cuplului. Ludovic al XVI-lea a avut avocatul său. În cazul procesului Ceaușescu, avocatul acuză. Apoi vine sentința, și execuția care îi urmează îndeaproape.

Nicio spânzurare în finalul sobru al unui proces de tip stalinist pentru că ar presupune unul sau mai mulți călăi. Alegerea a constituit-o plutonul de execuție; fii ai poporului (Elena îi numește „copii mei”) trag asupra lor și tinerii sunt recrutați în rolul de justițieri. Astfel, se arată solidaritatea dintre Armată și Națiune.

Montajul este eficient și de un real succes: cuplul, constituit drept țintă, ca singur responsabil al tiraniei, actorii din decembrie trasează o linie fină de demarcație – protejează tovarășii și evită astfel procesul comunismului

Oferă un moment revoluționar punând capăt Revoluției. S-ar fi făcut dreptate, câtă vreme cauza și originea răului sunt eliminate, cuplul Ceaușescu. Tribunalul revoluționar a tranșat. (Ceaușescu nu poate să fi judecat de un tribunal deja existent pentru că vechile instituții nu mai au autoritate – procurorul îi reamintește Conducătorului că Marea Adunare Națională este dizolvată.)

Capetele de acuzare sunt sumare, nicio referire la natura regimului așa cum nu o face nici în privința fundamentelor ideologice. Cuvântul „comunism” este exclus. Cifrele avansate, 60 000 de victime, nu corespund niciunei realități ale zilelor din decembrie. Caracterul imprecis al acuzațiilor cu privire la „acțiunile armate împotriva poporului”, scutesc militarii de vreo vină, printre ei, generalul Stănculescu, ministru al Apărării lui Ceaușescu, care a dat ordinul să se tragă împotriva manifestanților la Timișoara. Acuzația de „subminare a economiei naționale”, foarte vagă, se constituie ca ecoul frustrărilor unei populații victimă a penuriei. Enunțul cel mai abil și cântărind cel mai mult este acela de „încercare de părăsire a țării cu deturnarea unor fonduri de peste un miliar de dolari, depuse în băncile străine”. Această formulă încadrează cuplul Ceaușescu în registrul imaginii unui tiran laș și avid. Iar tiranul este eliminat pentru a cruța poporul, tot poporul, care, dintr-o dată devenit martir (cf. acuzației de genocid) este dezincriminat. Ceaușescu a fost conștient de incorectitudinea acestui proces refuzând să creadă că un asemenea episod poate fi real: Stănculescu nu organizase el însuși plecarea cuplului Ceaușescu în elicopter? Moartea tiranului permite amnistiarea societății comuniste în ansamblu. Nu un tovarăș este condamnat și executat, ci un tiran nebun și cea care-i este complice, soția sa, Elena.

Am avut deci o schema revoluționară, al cărei sens e pervertit.

Momentul răsturnării regimului Ceaușescu rămâne fascinant. Un „gorbacevism”, o prăbușire negociată către o amenajare a ordinii comuniste nu a fost posibilă în România. Ceaușescu nu era pregătit să demisioneze (arestarea lui la 22 decembrie a eliminat această opțiune), un mod de evoluție cu trimitere la calea sovietică sau ungară nu era acceptabil pentru majoritatea populației. Însă datorită utilizării și organizării violenței reale, ecoului său prin televiziune, datorită scenariului reconstituit de sfârșit de domnie cu fuga, arestarea, procesul și execuția, populația a putut să creadă în eliberarea sa după modalități naționale, specifice. Duelul dintre o minoritate democratică cu autentice convingeri și foștii membri ai aparatului de Partid și de Stat aflați la putere, se va rejuca în stradă: manifestațiile din ianuarie 1990, Piața Universității și represiunea ce a avut loc prin venirea minerilor la București în iunie 1990.

Traducere din limba franceză de Camelia Runceanu

Eveniment

■ SABIN DRĂGULIN

Facultatea de Științe Politice a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” împreună cu fundația „Societatea Civilă” și revista *Sfera Politicii* au organizat în data de 6 decembrie 2009, la sediul facultății o conferință urmată de o masă rotundă cu tema „1989-2009; 20 de ani de la căderea comunismului”. Invitații speciali al acestui eveniment au fost profesorii Stelian Tănase (directorul revistei *Sfera Politicii*) și Dan Pavel (redactor șef) de la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității București. Din partea gazdelor a participat profesorul Alexandru Radu, membru în redacția revistei. Invitați de Facultatea de Științe Politice, profesorii Stelian Tănase și Dan Pavel au prezentat în prima parte a întâlnirii istoria celei mai vechi reviste de științe politice din România. Din expunerea acestora s-a observat că în cei 17 ani de existență ai revistei au fost surprinse cele mai importante momente din istoria postdecembristă românească. Totodată a fost reafirmat demersul revistei de a prilejui publicarea unor studii, analize, articole și recenzii tinerilor studenți, cercetători, profesori în paginile revistei. Prestigiul acesteia câștigat de-a lungul anilor reprezintă o carte de vizită pentru orice colaborator.

În partea a doua a întâlnirii a fost abordat subiectul mesei rotunde: „1989-2009; 20 de ani de la căderea comunismului”. Tema abordată este de actualitate deoarece în acest an se împlinesc 20 de ani de la căderea comunismului. Expunerile au început de la relatarea propriilor experiențe trăite în zilele revoluției române care au condus la căderea regimului comunist și a lui Nicolae Ceaușescu. Ulterior analiza evenimentelor care au avut loc în anul 1989 au fost realizate în funcție de specificul specializării fiecărui invitat. Domnul profesor Stelian Tănase a abordat acest subiect prin prisma istoriei mentalităților, a teoriei elitelor și a raporturilor la nivelul bipolarismului. Domnul profesor Dan Pavel a abordat tema din punct de vedere analitic caracteristic specialistului în științe politice. Amfitrionul acestei întâlniri, profesorul Alexandru Radu a intermediat discuțiile dintre invitați și public. Una dintre concluziile care au reieșit din acest dialog a fost că în decembrie 1989 în România a avut loc o revoluție, și nu o lovitură de stat, în sensul schimbării unui tip de regim (totalitar) cu un alt tip de regim (democratic). O altă concluzie ce a rezultat în urma dezbaterii a fost că revoluția română nu reprezintă un fenomen excepțional, atipic, deoarece se înscrie în mișcările revoluționare care în anul 1989 au lichidat bipolarismul est-vest bazat legitimat ideologic. Totodată s-a pus problema dacă în România mai există posibilitatea izbucnirii unei noi revoluții. Răspunsul domnului Stelian Tănase a fost că din analiza istoriei moderne și contemporane se poate observa o anume ciclicitate a acestor fenomene și din acest motiv este improbabilă izbucnirea unei alte revoluții în România în acest secol.

Participarea celor doi invitați în calitate de profesori și membri fondatori ai revistei *Sfera Politicii* la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” a permis auditoriului compus din studenți și profesori să dezbată o temă de actualitate pentru istoria contemporană: căderea regimurilor comuniste.

Arhivele Sfera Politicii

■ LAVINIA BETEA

Ultima vizită a lui Nicolae Ceaușescu la Moscova (I)¹

„O cotitură istorică” – i-a plăcut lui Gorbaciov să-și intituleze convorbirile avute cu Bush la Malta în 2-3 decembrie 1989. Doar hop-ul Ceaușescu rămânea de trecut.

Agenda unui reformator fericit

În 1993, la Paris, Gorbaciov a publicat o parte din interviurile și stenogramele întâlnirilor sale sub incitantul titlu „Avant-memoires” (botezate și mai comercial, în traducerea editurii Nemira, „Memorii”). „Nu există reformatori fericiți...” ofta în prefața lor țarul ce pierduse coroana imperiului destrămat.

Dar în decembrie 1989, de ce să nu fi fost mulțumit?! Gorbaciov schimbă istoria – titrau atunci agențiile de presă. În 25-26 noiembrie convorbise cu Mitterand. În prima zi a lui decembrie – altă întâlnire istorică: la Vatican, cu papa Ioan Paul II. De aici, direcția Malta. Două zile (2-3 decembrie), urmare a invitației președintelui american, se întâlnise cu el la bordul vasului sovietic „Maxim Gorki”. În viteză a zburat înapoi la Moscova căci în 4 decembrie programase întâlnirea reprezentanților Organizației Tratatul de la Varșovia. În aceeași zi, l-a primit și pe Ceaușescu. Iar în 5 decembrie, pe noul lider bulgar Petar Mladenov. Încântat de revederea cu Mladenov (fost coleg de studenție la Moscova), Gorbaciov a publicat convorbirea lor în „avant-memorii”.

Discuția cu Ceaușescu a trecut-o însă sub tăcere.

Referindu-se la ultima întâlnire dintre Ceaușescu și Gorbaciov, condiție pusă de liderul român pentru a veni la Moscova, fostul secretar al CC al PCR a povestit următoarele: „Gorbaciov a spus următorul lucru: «Având în vedere că trebuie să sosească ministrul afacerilor externe al Republicii Federale Germania, cum era atunci, taman în seara aceea la Moscova, șeful delegației trebuie să îl întâmpine, așa că eu propun să participați numai dumneavoastră tovarășe Ceaușescu și cu tovarășul Dăscălescu. Tovarășul Olteanu să mai discute cu omologul lui, Alexandr Iakovlev”. Și Stoian să rămână pe-acolo, că nu mai avea corespondent. Ceaușescu nu s-a opus și a mers pe formula aceasta. La întâlnirea cu Gorbaciov și Rîjkov, primul ministru al URSS, Ceaușescu a mers împreună cu Dăscălescu. Au intrat într-o sală mai mică, adică cea unde avuseser loc ședința aceea. M-am uitat la ceas - a durat 80 de minute întâlnirea aceea.”

Rezultatul întrevederii nu l-a mulțumit pe Nicolae Ceaușescu. „Am fost conduși la aeroport, și-a reamintit fostul secretar CC cu relații internaționale Constantin Olteanu. Iar în avion când eram noi patru la masă - Ceaușescu, Dăscălescu, eu și Sto-

¹ Ultima parte a textului va fi publicată în numărul următor al revistei.

ian - Ceaușescu mi se adresează mie: «Am spus eu că era mai bine să vină Stoian și să nu venim toți». Tovarășul Stoian singur?! Dar cine-ar mai fi ridicat atunci problemele pe care le-ați ridicat dv.? – am zis eu. Nu s-a mai dat nici un răspuns. Și au comentat între ei, dar de față cu noi, Ceaușescu și cu Dăscălescu, negativ bineînțeles despre Gorbaciov. «E om rău ăsta!» – au spus. Ceaușescu zicea că e periculos.”

Se subînțelege că în decembrie 1989 nici măcar membrilor CPEx nu le-a fost prezentat textul stenogramei ultimei discuții ce-o avusese Ceaușescu cu Gorbaciov.

Nicolae Ceausescu's last trip to Moscow (I)¹

„A historical turning point” – that’s how Gorbachev entitled his book, comprising the conversations he had with George Bush at the Malta Summit (December 2-3, 1989). At that time there remained only Nicolae Ceausescu to be over passed.

The Diary of a Happy Reformer

Paris, 1993. Gorbachev was launching his *Avant-memoires*, a volume made up of bridged interviews and transcripts. „There is not such thing as happy reformers...” sighed back then, in the preface of the volume the Tsar who lost the crown of his fallen empire.

Still, why was Gorbachev unhappy in December 1989? He was the one changing history – as all the news agencies were claiming. On the 25th and 26th of November he had met Mitterrand. On the 1st of December another historical encounter took place, when he had met Pope John Paul II at the Vatican. The Malta summit was the next to come, as an answer to an older invitation addressed by the President of the U.S., on a trip on the „Maxim Gorki” vessel. Rushing, Gorbachev then flew to Moscow, in order to attend, on the 4th of December, the meeting of all the representatives of the Warsaw Treaty. On the same day Ceausescu met him too, while on the 5th he encountered the new Bulgarian leader, Petar Mladenov. Happy to see Mladenov, an old friend since the times they were both studying in Moscow, Gorbachev decided to publish the script of their dialogues in his *Avant-memoires*. Yet to say, what he talked to Ceausescu remained a mystery.

Referring to this last meeting between Gorbachev and Ceausescu, the former Secretary General of the Romanian Communist Party Central Committee recalls: „„Since the Foreign Affairs Minister of the Federal Republic of Germany is due to arrive I suggest that you (i.e. Ceausescu) attend the meeting joined only by comrade Dascalescu. It would be better if comrade Olteanu (i.e. Constantin Olteanu) kept on discussing with his homologue, Alexandr Iakovlev. And Stoian should remain there too.” Ceausescu did not reject the idea. Hence, he attended the meeting held by Gorbachev and Nikolai Ryzhkov, at the time Prime Minister of the USSR, joined only by Dascalescu. They entered a small room, right near the one where the meeting had been previously held. I checked the hour – it lasted somewhere around 80 minutes.”

What came out from that meeting left Ceausescu feeling deeply dispirited. „We were driven to the airport, recalls Constantin Olteanu, the former secretary of the Central Committee in charge with the foreign affairs. And on the plane, while Ceausescu, Dascalescu, Stoian and I were sitting around the table, Ceausescu suddenly said: „I was right when suggesting that it would have been better to send Stoian alone.” Do you mean, comrade Stoian all alone? And who would have raised in this presumed case all the problems you did? I added. But nobody replied. They

¹ To be continued in the following edition.

went on with the dialogue, but regarding Gorbachev, Ceausescu and Dascalescu commented only in a totally unenthusiastic way. „He is an evil person” – they claimed. And Ceausescu added that he was also dangerous!

On the whole, it is clear enough that back then, in December 1989, not even the high important members of the Executive Political Committee knew what precisely Ceausescu and Gorbachev discussed.

Stenograma discuției dintre Nicolae Ceaușescu și M.S. Gorbaciov din 4 decembrie 1989

La întâlnire au participat tovarășii Constantin Dăscălescu, prim-ministru al Guvernului Republicii Socialiste România, și N.I. Rîjkov, președintele Consiliului de Miniștri al URSS.

M.S. Gorbaciov: Tovarășe Ceaușescu, în primul rând aș dori să vă felicit în numele conducerii noastre pentru încheierea cu succes a Congresului dumneavoastră. Eu cred că dumneavoastră sunteți satisfăcut de rezultatele Congresului. În societatea dumneavoastră, în rândul comuniștilor români, după câte mi-au povestit tovarășii noștri, reacția este bună la hotărârile Congresului.

În numele meu și al conducerii sovietice, vă adresez dumneavoastră și întregii conduceri de partid un salut cordial și cele mai bune urări de succes în înfăptuirea hotărârilor Congresului.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Eu aș dori să vă mulțumesc pentru salutul adresat și, la rândul meu, aș dori să vă adresez și eu, în numele conducerii noastre de partid, al meu personal, dumneavoastră și conducerii sovietice, un salut călduros.

Desigur, sunt bucuros că am convenit să avem o întâlnire, deși este nevoie de o întâlnire mai lungă.

M.S. Gorbaciov: Vom căuta timp și pentru aceasta.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Sunt foarte multe probleme de discutat.

Vă mulțumesc pentru felicitările adresate în legătură cu încheierea Congresului. Într-adevăr, a fost un Congres bun și s-a încheiat cu rezultate bune. Acum trebuie să lucrăm pentru a realiza în practică cele hotărâte de Congres.

M.S. Gorbaciov: Întotdeauna, după un mare eveniment de acest fel, mai ales după un congres, avem în față sarcini foarte mari. Totdeauna este așa.

La noi situația necesită o atenție foarte mare. Noi așa o și abordăm. Preocuparea noastră principală este să ne descotorosim de elementele care au îngreunat dezvoltarea noastră. Desigur, noi suntem atașați opțiunii noastre și nu putem fi de acord cu încercările care se fac de a aprecia drumul pe care noi l-am parcurs până acum ca un drum de greșeli și speranțe neîmplinite. Este un proces complex și o astfel de cotitură în lume, cum este revoluția noastră, nu se poate aprecia numai prin „alb și negru”, chiar dacă judecăm după criterii mari, istorice, și fără să exagerăm.

Eu cred că nu putem să admitem din punctul de vedere al adevărului și al moralei, să se subaprecieze ceea ce au făcut generațiile premergătoare. Ei au trăit, și-au sacrificat sănătatea, viața, însăși și s-au bucurat, cu toate că au fost și drame. De aceea noi dorim, prin perestroika noastră să acumulăm tot ceea ce este bun și să deschidem perspectivele societății. Bineînțeles că procesul

acesta este complex, dar noi sperăm totuși la un succes și știm că nu va fi un succes rapid.

Tov. Nicolae Ceaușescu: La Congresul nostru noi am avut - nu mult, dar am avut - un pasaj special despre Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și despre marile realizări ale popoarelor sovietice. Totuși, ceea ce au realizat popoarele sovietice în istorie nu poate fi șters și nu poate fi uitat.

M.S. Gorbaciov: Acesta ar fi un altfel de neadevăr, încă și mai prost decât cele care se spun.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Sigur că într-o asemenea activitate grandioasă au fost și lipsuri, și greșeli, și abuzuri, dar istoria nu reține niciodată decât ceea ce asigură mersul înainte.

Eu salut ceea ce ați spus dumneavoastră tovarășe Gorbaciov, cu privire la necesitatea de a pune într-adevăr, cu putere în evidență, ceea ce s-a realizat în construcția socialismului, pentru că în acest fel popoarele sovietice vor fi și mai mult mobilizate în realizarea noilor obiective. Sigur, trebuie să perfecționăm continuu organizarea societății, metodele economice, tot ceea ce trebuie să asigure construcția mai bună a socialismului.

M.S. Gorbaciov: Eu cred că aceasta este o remarcă foarte consistentă, pentru că noi deseori am întârziat în rezolvarea multor probleme care erau coapte.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Însă să știți că ceea ce se face acum, peste 10 ani tot va fi învechit, dacă nu vom avea permanent în vedere ceea ce este nou.

M.S. Gorbaciov: Categoric.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Esențialul este să realizăm socialismul ca să asigure o viață mai bună oamenilor și materială și spirituală.

M.S. Gorbaciov: Îl rog pe tovarășul Stoica să vă traducă ultimul articol pe care l-am scris în legătură cu ideile socialismului și perestroika. Acolo sunt expuse toate aceste lucruri.

Tov. Nicolae Ceaușescu: M-am uitat prin el și am o traducere scurtă.

M.S. Gorbaciov: Dar din extrase nu iese totul foarte clar.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Mă gândesc să vă și răspund.

M.S. Gorbaciov: Foarte bine.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Însă putem face așa: două delegații ale partidelor noastre - dacă vom găsi și pe alții ar fi bine, dar acum este greu să elaboreze un material mai general despre socialism și perspectivele lui.

M.S. Gorbaciov: Nu sunt împotrivă.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Să știți că multe partide cer și așteaptă acest lucru și sigur, ar saluta dacă Uniunea Sovietică ar lua parte activă la această activitate.

M.S. Gorbaciov: Foarte bine.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Sigur, nu formele vechi - noi le-am criticat, știți bine - dar totuși, toată lumea acordă importanță Uniunii Sovietice. Mă refer la mișcarea comunistă și la forțele progresiste.

M.S. Gorbaciov: Bine. Să dăm această sarcină secțiilor ideologice și internaționale și să înceapă să lucreze - probabil mai întâi la nivel științific și pe urmă la nivel politic.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Pe urmă, îl vedem împreună.

Pentru că suntem la problemele acestea, hai să începem cu problema unei întâlniri a partidelor comuniste și muncitorești.

Desigur, nu vreau acum să luăm o hotărâre, însă să știți că foarte multe partide au ridicat această problemă. De aceea noi am și înscris în hotărârea noastră că vom acționa în această direcție. Am putea face un grup de inițiativă.

M.S. Gorbaciov: Eu am gândit puțin altfel.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Să înceapă să lucreze.

M.S. Gorbaciov: Eu sunt mai mult pentru ideea pe care ați propus-o în scrisoare. Totuși, ar trebui ca noi în cadrul țărilor socialiste să avem o dezbatere pe această tematică. Cum putem să ieșim la o întâlnire mai largă fără să precizăm poziția în problemele noastre?

Tov. Nicolae Ceaușescu: Aceasta necesită un timp mai lung de pregătire. Însăși crearea acestui grup ar avea o influență mare și pentru țările socialiste, să știți, și nimeni nu este pentru o conferință unde să se spună așa sau așa. Deci ar fi foarte bine, totuși, ca un grup de inițiativă să fie format și să înceapă să lucreze. Acesta ar fi și un ajutor pentru țările socialiste.

M.S. Gorbaciov: Noi înțelegem astfel: Comitetul Central al Partidului Comunist Român să facă un sondaj de opinie, pentru că acum nu este prea prielnic momentul. A fost cândva o asemenea atitudine prielnică, un asemenea spirit favorabil unei consfătuiri, dar pe urmă a început un proces de regândire a locului și rolului partidelor și acum există o astfel de dorință - fiecare dorește să-și facă ordine în casa proprie.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Vreau să vă spun deschis: a fost un timp când noi am fost împotriva unor asemenea conferințe.

M.S. Gorbaciov: Acum alții sunt împotriva.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Dar nouă ni s-au adresat multe partide și tocmai pentru că este o situație foarte grea în mișcarea comunistă, avem răspunderea să facem ceva, chiar dacă vor veni un număr nu prea mare de partide.

Știți ce a spus Lenin în 1903?

M.S. Gorbaciov: Nu știu!

Tov. Nicolae Ceaușescu: Oricât de puțini am fi, tot trebuie să ridicăm steagul. Oamenii au nevoie să vadă că se acționează în direcția creșterii influenței socialismului și întăririi mișcării revoluționare.

M.S. Gorbaciov: Eu am gândit că ceea ce facem noi în direcția reînnoirii socialismului, crește gradul de interes pentru dezvoltarea socialismului.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Nu este acum timp să discutăm problema aceasta. Sunt lucruri bune, sunt și lucruri care nu sunt prea bune și dacă ar trebui să ne așezăm acum să discutăm această problemă ne-ar trebui un timp lung. Sunt însă și lucruri bune.

M.S. Gorbaciov: Avem într-adevăr timp puțin. Dar să ne gândim la această problemă.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Eu nu aș dori să realizăm un grup de inițiativă fără Partidul Comunist al Uniunii Sovietice.

M.S. Gorbaciov: Chiar invers ar fi mai bine.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Cred că nu ar fi bine.

M.S. Gorbaciov: Chiar egalitatea în drepturi pune în evidență acest lucru.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Este adevărat, dar totuși eu consider că Partidul Comunist al Uniunii Sovietice nu trebuie să rămână în afara unei asemenea acțiuni. Însă, așa cum am spus, nu cred că trebuie să hotărâm acum asupra acestei probleme. Eu vă rog însă să reflectați

asupra ei.

M.S. Gorbaciov: Ne gândim și vă dăm un răspuns.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Este o problemă care se pune și trebuie să-i dăm un răspuns. Se pun astăzi multe probleme și oamenii simt nevoia unor răspunsuri. În fond, lumea gândește așa: de ce se pot întâlni social-democrații, liberalii, democrat-creștinii...

M.S. Gorbaciov: Conservatorii...

Tov. Nicolae Ceaușescu: Da, și conservatorii. Și atunci partidele comuniste de ce nu se pot întâlni.

M.S. Gorbaciov: Pentru că tovarășul Ceaușescu și Berlinguer au fost împotriva cândva.

Tov. Nicolae Ceaușescu: În anumită formă da, și istoria a demonstrat că am avut dreptate.

M.S. Gorbaciov: Și eu am fost întotdeauna contra, dar de mine nu a depins mare lucru atunci.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Deci să începem să lucrăm un material comun și dacă vor fi alte partide de acord cu el, foarte bine. Am înțeles că aici ați fost de acord.

M.S. Gorbaciov: Să ne gândim și să vă dăm un răspuns.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Bine.

Și acum trecem la problemele bilaterale? Sau hai să terminăm cu cele mai generale.

Noi suntem foarte preocupați de ce se întâmplă în câteva țări socialiste din Europa. Înțelegem perfecționarea, înnoirea, însă nu de aceasta vreau să vorbesc acum, dar forma în care se acționează pune foarte serios în pericol nu numai socialismul ci și existența partidelor comuniste din țările respective. Dacă se lasă să se continue acest curs, se va ajunge la o situație foarte gravă.

Oricum, nu se poate spune că în aceste țări socialismul nu a realizat nimic. Cred că Uniunea Sovietică, mă refer la Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, poate să aibă în această privință un anumit rol - nu pe cale militară - pentru a ajuta la o mai bună orientare, așa cum ați început astăzi să vorbiți de o orientare mai bună a acestor țări și partide.

Sigur, o întâlnire care va avea loc între țările socialiste și partidele noastre va ajuta, dar cred că în orice caz trebuie reflectat foarte serios la felul în care se acționează în unele țări.

M.S. Gorbaciov: Aici este întrebarea: cum să se acționeze, și una mai importantă - cum să nu se acționeze.

Cine a împiedicat Cehoslovacia și Republica Democrată Germană - țări care aveau un nivel de dezvoltare economică și socială destul de ridicat, care aveau condiții de viață așa de bune - să înceapă la timp procesele lor de modernizare în cursul cărora să țină seama de momentele noi care au apărut în dezvoltarea societății? Dacă ar fi făcut acest lucru la timpul respectiv s-ar fi desfășurat cu totul altfel evenimentele de astăzi.

La fel și la noi, în Uniunea Sovietică - dacă noi ne-am fi ocupat de progresul tehnico-științific și de dezvoltarea economică la timpul respectiv, altfel ar fi fost evenimentele care le trăim astăzi. S-a vorbit mult la vremea aceea, în plenare și congrese, despre revoluția tehnico-științifică și despre dezvoltarea țării noastre și până la urmă totul a fost lăsat la o parte. Și acum stă un raport pentru Comitetul Central privind revoluția tehnico-științifică din 1973 și iată că acum, după 15 ani, începem să realizăm ceea ce trebuia să facem atunci. Cred că noi am pierdut mult din prestigiul nostru datorită

faptului că nu am acționat la timp.

Tov. Nicoale Ceaușescu: Și aceasta este adevărat.

M.S. Gorbaciov: Indiferent că ne plac sau nu ne plac metodele tovarășului Ceaușescu, noi știm că în România s-au făcut multe și în mod obiectiv fiecare își alege metodele sale pe calea progresului și a construcției socialiste. Deci, cam aceasta este.

Iată situația prietenului nostru comun tovarășul Honecker. Noi avem o simpatie reciprocă, dar în ultimul timp nici dânsul nu a vrut să mai vorbească cu mine, nici eu nu am mai vorbit cu dânsul. Și totuși eu i-am spus: tovarășe Honecker este treaba ta să iei hotărâri, noi nu hotărâm nimic în locul tău, nici nu propunem să iei măsurile noastre, nici altceva. De altfel, știu că m-ați criticat împreună...

Tov. Nicolae Ceaușescu: Nu, nu v-am criticat. Dimpotrivă, am discutat că ar fi bine să ne întâlnim mai iute să discutăm cum să lucrăm mai bine.

M.S. Gorbaciov: Sincer vorbind pentru tovarășul Honecker eu am mari emoții.

Tov. Nicolae Ceaușescu: Și îmi pare foarte rău și cred că ar trebui - de aceea am spus-o și public - să se facă ceva pentru că nu se poate admite așa ceva. Inclusiv față de tovarășul Jivkov.

M.S. Gorbaciov: În ce-l privește pe tovarășul Jivkov, probabil că totul va fi mai normal. Nu știu care este situația acolo. Desigur, pe parcursul anilor s-au mai acumulat unele lucruri. Dacă acolo nu sunt niște abuzuri grave, frapante, atunci se va rezolva mai bine. Nu se poate face totuși așa în politică. Noi încercăm la nivelul conducerii politice să ne ocupăm de probleme politice nu să intrăm și să vedem cine a făcut și ce a făcut. Dumneavoastră știți că există în societate forțe care ridică mereu această problemă și care răscolesc tot timpul societatea. Ce să facem? Dumneavoastră spuneți că vă preocupă aceste probleme, dar ce să facem?

„Șobolanii roșii”

Stelian Tănase, *Clienții lu' Tanti Varvara*
București, Editura Humanitas, 2005, 514 p.

Regimul totalitar comunist românesc timp de ceva mai mult de patru decenii a condus cu o mână forte statul și societatea românească. Între anii 1948-1989, România a cunoscut experiența „partidului unic” și a aplicării tezei marxiste a eliminării „exploatării omului de către om”. Ideologia oficială promovată de Partidul Comunist Român care a condus România după cel de-al doilea război mondial s-a legitimat în fața poporului „suveran” cu următoarele teme: lupta activiștilor ilegaliști comuniști împotriva „regimului burghezo-moșieresc”, lupta antifascistă și antiimperialistă care s-a concretizat prin „Actul de la 23 August 1944” și „lupta de eliberare națională și de unitate teritorială”, care era „dorința de veacuri a poporului român”. Propaganda comunistă a legitimat preluarea puterii politice după anul 1948 ca fiind un „act patriotic”. În consecință una din întrebările care s-a pus de-a lungul regimului comunist a fost: Cine sunt acești comuniști?

Propaganda oficială care a înregistrat istorici de profesie a acreditat ideea că aceștia au fost un fel super oameni, mânați de idealuri umaniste care și-au sacrificat ani din viață în pușcării și lagăre pentru a elibera „poporul asuprit” de tirania „regimului burghezo-moșieresc”. Aceasta a fost imaginea creată de propaganda comunistă „ilegaliștilor”.

În anul 2005 editura Humanitas a publicat o carte intitulată „Clienții lu' Tanti Varvara”. Titlul nu lasă la prima vedere să se întrevadă tema cărții. Autorul este Stelian Tănase, profesor la Faculta-

tea de Științe Politice, Universitatea din București. Absolvent al facultății de Filozofie-Istorie și deținătorul unui doctorat în sociologie domnul Stelian Tănase a fost unul dintre cei mai importanți participanți ai mișcărilor revoluționare din București din decembrie 1989. Ulterior în anul 1990 va fi membru fondator al „Grupului pentru Dialog Social”, redactor șef al revistei 22 și fondator al revistei de științe politice *Sfera Politicii*. „Clienții lu' Tanti Varvara” nu este prima carte publicată de autor care are ca temă comunismul românesc. Începând cu anul 1997 a publicat mai multe cărți cum ar fi „Anatomia mistificării. Procesul Noica-Pillat”, Humanitas urmată în 1998 de „Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej (1948-1965), Humanitas de „Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste”, Humanitas, 1999 și „Acasă se vorbește în șoaptă. Dosar & jurnal din anii târzii ai dictaturii”, Compania, 2002, care au analizat diferite perioade ale regimului comunist. Din aceste lucrări s-a observat apetența autorului pentru a analiza și „diseca” diverse momente din trecutul comunist. Cu toate acestea „Clienții lu' Tanti Varvara” are o particularitate datorată temei analizate. În această carte este abordată una din temele fundamentale ale regimului comunist: lupta activiștilor ilegaliști comuniști împotriva „regimului burghezo-moșieresc”. Semnificația titlului este explicată de autor. „Tanti Varvara” este numele dat, în jargonul militanților comuniști, Siguranței. În paginile cărții este analizată pas cu pas această lume a ilegaliștilor comu-

niști. Cartea se bazează pe material consistent de arhivă și lucrări de specialitate. Scormonind în arhive Stelian Tănase a reușit să recreeze o lume de mult apusă. Prin intermediul unei galerii de portrete este reconstruită imaginea comunistului din perioada interbelică. Atmosfera care transpare din paginile cărții este aceea a unei lumi tenebroase, a subteranelor, a activității de tip terorist, a delațiunilor. Autorul reușește să deoaleze mecanismul unui mod de a face politică, bazat pe celule ce erau organizate în mod conspirativ sau așa cum transpare din paginile cărții conform unui model mafiot. Este o lume pestriță din punct de vedere social, etnic și religios. Dar din cine este alcătuită această lume? Parcurgând filele cărții îi găsim pe Cristian Racovski, Pannait Istrati, Ilie Moscovici, Max Goldstein, Mihai Gheorghe Bujor, Belu Zilber, Gheorghe Gheorghiu Dej, Emil Bodnăraș și mulți alții. Personajele sunt importante, viața acestora ar putea inspira scrierea unor cărți sau apariția unor filme. Ceea ce frapază din parcurgerea filelor cărții este că între ideologia oficială provăduită de propaganda de partid și de stat și viața reală a comuniștilor din perioada interbelică este o diferență majoră. Nu avem nimic eroic, nu avem acele sacrificii pline de simbolism, nu regăsim imaginea plină de ethos al ilegalistului. Avem grupuri eterogene de oameni de origine socială și etnică diferite, avem plăpumari, intelectuali, muncitori și moșieri. Unde este acea luptă de clasă dusă până la sacrificiu de muncitori pentru a se elibera de jugul capitalist? Avem doar o politică constantă de a mina instituțiile democratice ale statului român. Metodele alese sunt grevele, demonstrațiile, atentatele politice, terorismul, spionajul politic, etc. Acest demers este sprijinit cu fonduri masive din afară țării. Multe din aceste proveneau chiar din tezaurul statului român confiscat de bolșevici. Unde este acea mișcare națională promovată de comuniștii români? Este greu de a fi găsită în directivele Kominternului după care se călăuzeau viitorii „corifei ai neamului”. Atmosfera care o emană cartea este greu respirabilă. Ironia este că 80%

dintre acești „eroi” ai „timpurilor noi” erau informatori ai lui Tanti Varvara. Când casa regală a luat decizia să-l aresteze pe mareșalul Antonescu era căutat cu febrilitate un comunist pentru a fi numit în guvern. Aceasta era condiția impusă de sovietici unei țări aflate deja în agonie. Toți acești „șobolani” ai societății românești au fost „înălțați” la gradul de „eroi ai neamului” după 1948 de propaganda comunistă. Este o ironie a istoriei. În același timp este o dramă.

Profesorul Stelian Tănase a reușit să invalideze prin lucrarea sa întregul eșafodaj ideologic al unui regim care s-a născut mort deoarece s-a bazat pe impostură și ipocrizie. Expresia conform căreia comunismul în România a fost impus de tancurile „Armatei Roșii eliberatoare” a fost demonstrată dacă mai era nevoie încă odată prin această carte. „Clienții lui Tanti Varvara” este singura lucrare cu caracter academic care reușește să arunce o privire profundă în lumea tenebroasă a mișcării comuniste din România interbelică.

Sabin Drăgulin

Despre reinventarea conceptelor politice

Barry Buzan, Richard Little, *Sistemele internaționale în istoria lumii*

Traducere de Simona Soare, Editura Polirom, Iași, 2009

„Sistemele internaționale în istoria lumii” reprezintă în primul rând un efort interdisciplinar ce integrează istoria universală și teoria relațiilor internaționale în încercarea de a oferi o perspectivă teoretică mai „holistică, mai integrată și mai puternic contextualizată istoric asupra sistemelor internaționale”. (p. 19)

Premisa fundamentală pe care Little și Buzan o avansează este că în cadrul teoriei relațiilor internaționale lipsește un concept consolidat de sistem internațional, ce poate fi clarificat numai printr-o abordare care îmbină istoria și teoria relațiilor internaționale.

Cartea respinge teoria lui Kenneth Waltz conform căreia sursa majoră de schimbare în sistemele internaționale este structura și nu unitățile. Mai mult, Buzan și Little critică literatura neo-realistă demonstrând că aceasta este validă numai dacă este aplicată sistemului statal european, aceasta eșuând în încercarea de a construi o teorie universală.

Lucrarea este structurată în 5 secțiuni ce includ o critică a teoriilor relațiilor internaționale și a perspectivelor pe care le oferă asupra istoriei universale, introducerea unui nou model conceptual de analiză, o examinare a istoriei și preistoriei universale în termenii acestui model, reflecții asupra învățămintelor ce pot fi desprinse reciproc de către teoria relațiilor internaționale și istoria universală. Totodată, autorii ne oferă și o privire sumară asupra viitorului, anticipat și el prin prisma modelului conceptual stabilit.

Prima secțiune a lucrării rezumă literatura despre sistemele internaționale, istoria universală și teoria relațiilor internaționale, conchizând că teoriile relațiilor internaționale sunt limitate prin faptul că operează cu o realitate istorică ce își are începuturile de-abia în momentul încheierii păcii de la Westphalia, respectiv anul 1648. Trebuie subliniat că în concepția autorilor, noțiunea de sistem internațional este condamnată la insuficiență în acest context.

Motivele care stau la baza unei dezvoltări precare a conceptului de sistem internațional sunt în număr de cinci, detaliate după cum urmează. **Prezentismul** (o abordare ce încearcă să explice trecutul prin utilizarea prezentului) produce **tentație** de a analiza evenimentele istorice în scopul găsirii unor analogii cu realitatea modernă europeană. **Anistoricismul** (prin care Buzan și Little înțeleg o aplicare a unor legi generale atât prezentului, cât și a trecutului) poate produce imagini false, ca de exemplu cea a unei similitudini între relația dintre SUA și URSS și relația dintre Sparta și Atena antică. **Eurocentrismul** exprimă ideea conform căreia europenii au creat singurul sistem internațional iar originile sistemului internațional global contemporan rezidă în istoria europeană. **Anarhofilia** (în aceeași măsură o consecință a anistoricismului, cât și a eurocentrismului) induc percepția că sistemele internaționale sunt prin excelență anarhice și respinge posibilitatea de a dezvolta o concepție intermediară, situată între ierarhie și anarhie. Iar cum într-o stare de anarhie,

statul și puterea militară devin instrumente esențiale de lucru, sistemul internațional este conceptualizat în termenii **stato-centrismului**.

De o relevanță fundamentală pentru această secțiune și pentru întreaga lucrare este „arsenalul” conceptual oferit de autori. Aceștia menționează cinci nivele de analiză, respectiv sistemele, subsistemele, unitățile, subunitățile și indivizii, exprimându-și preferința pentru nivelul sistemic de analiză. Totodată, Little și Buzan își exprimă preferința și pentru o analiză sectorială a realității internaționale, luându-se în considerare relațiile economice, militare, politice, sociale și culturale, și relația dintre activitatea umană și mediul natural.

Probabil piesa de rezistență a demersului științific realizat de Little și Buzan este constituit de recurgerea la următoarele surse de explicație (înțelese ca variabile ce explică comportamentul la nivel internațional): procesul, structura și capacitatea de interacțiune. Procesul este un model de interacțiune între unitățile sistemului, iar modelele recurente de interacțiune sunt denumite formațiuni ale proceselor, care pot îmbrăca forma ordinii liberale, războiului, păcii, balanței de putere etc. Capacitatea de interacțiune, conform autorilor, este cea mai puțin cunoscută sursă de explicație. Ea se referă la tehnologiile sociale și fizice de transport, comunicare și capacitate organizațională din cadrul sistemului. Capacitatea de interacțiune nu este relevantă doar pentru a stabili amplitudinea unui sistem, ci și pentru caracterul unităților și pentru stabilirea sectoarelor dominate de o anumită formă de interacțiune. Cea mai populară sursă de explicație, structura, este definită în termenii utilizați de Kenneth Waltz. Contraargumentul introdus de Buzan și Little în raport cu teoria lui Waltz susține că anarhia nu reprezintă unica structură internațională posibilă și că anarhia nu exclude în mod necesar diferențierea funcțională a unităților.

Următoarele trei secțiuni ale lucrării utilizează acest arsenal conceptual pentru a desluși funcționarea a trei for-

me de sisteme internaționale de-a lungul istoriei: preinternațional, internațional antic și clasic și internațional modern. În fiecare secțiune este utilizat același format de cercetare, luându-se în discuție natura unităților, capacitatea de interacțiune, procesele și structura. Sunt evidențiate diferențele dintre tipurile de sisteme internaționale, iar pe măsura parcurgerii textului, percepția waltziană despre structură devine tot mai „șubredă”. În cadrul sistemului internațional preistoric, unitățile fundamentale, respectiv cetele de vânători-culegători, șefiile și triburile nu sunt susceptibile de o analiză specifică neoliberalismului și neorealismului, Mai mult, acestea nu pot fi analizate prin intermediul celorlalte teorii deoarece trăsăturile unităților consacrate tradițional nu sunt regăsite în acest sistem internațional preistoric. Spre deosebire de acesta, sistemele internaționale antice și clasice, așa cum rezultă din lucrare, se pretează la o analiză realizată în termenii tradiționali ai teoriei relațiilor internaționale. În ceea ce privește sistemul internațional modern, se constată o intensificare evidentă a capacității de interacțiune, o amploare globală și un nou tip de structură dominantă.

Secțiunea finală ne oferă o perspectivă asupra viitorului sistemului internațional. Acesta este probabil să fie marcat de o transformare sectorială prin faptul că natura proceselor tinde să devină din politico-militară, economică. În privința capacității de interacțiune, Little și Buzan sunt sceptici în legătură cu un progres accelerat. Unitățile economice și civice sunt însă susceptibile de transformări radicale în termenii autonomizării lor față de puterea politică statală, dar autorii preferă să nu se lanseze în profeții curajoase privind acești actori non-statali. Luând în considerare și rezerva exprimată în paginile cărții în legătură cu modificarea spectaculoasă a structurii sistemului internațional, se conchide că încă nu se poate vorbi despre o a patra ordine internațională, post modernă.

Alte două teze fundamentale se pot desprinde din această secțiune. În primul rând, istoria universală informea-

ză teoria relațiilor internaționale că principalele schimbări în sistemele internaționale nu sunt structurale. Mari-le schimbări care definesc transformarea sunt schimbările legate de natura unităților dominante ale căror acțiuni definesc sistemul internațional. Empatizând cu constructivismul, se ajunge la concluzia că structura nu poate fi independentă de caracterul unităților din sistem. Tipuri diferite de unități in-

fluențează în mod diferit sistemul, reciproc fiind și ea valabilă.

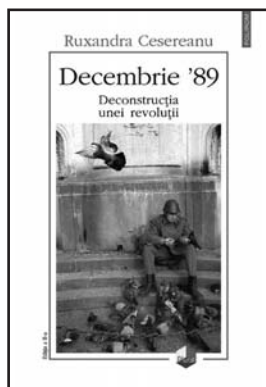
„Sistemele internaționale în istoria lumii” aduc în mod clar un aer proaspăt în teoria relațiilor internaționale, un plus de statuare a conceptelor și un imbold pentru cercetatorii dornici de a dezvolta niște modele conceptuale cu o largă aplicabilitate istorică.

Alexandru Climescu

Semnale

Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții

Autor: Ruxandra Cesereanu, editura Polirom

Anul apariției: 2009
Număr pagini: 256
ISBN: 978-973-46-1263-5

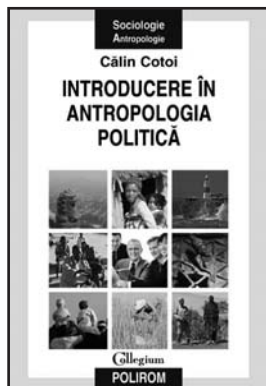
Ediția a II-a revăzută și adăugită

Un volum conceptual, care sintetizează teoriile vehiculate până acum pe tema revoluției din decembrie 1989 și a urmărilor acesteia, încadrându-le în trei categorii: teoria revoluției pure, teoria conspirației (externă, internă sau combinată) și teoria revoluției hibridate cu o lovitură de stat. După o prezentare a principalelor mișcări de protest ale poporului român din perioada comunistă (revolta minerilor din Valea Jiului din 1977, a muncitorilor brașoveni din noiembrie 1987 și revoluția din 1989), autoarea analizează în detaliu o serie de lucrări prin prisma unor aspecte mult discutate ale schimbării politice produse în 1989, accentuând mai cu seamă trei dintre ele: procesul și execuția cuplului Ceaușescu, cheștiunea „teroriștilor” și rolul pe care Armata I-a jucat în acele evenimente.

Noua ediție este îmbogățită cu viziunile a peste douăzeci de autori cu privire la revoluția din decembrie '89, la care se adaugă o cronologie concisă a anului 1989, pe plan intern, astfel încât cititorul să poată înțelege adecvat sensul și locul evenimentelor care au avut loc atunci în România.

Introducere în antropologia politică

Autor: Călin Cotoi, editura Polirom

Anul apariției: 2009
Număr pagini: 240
ISBN: 978-973-46-1560-5

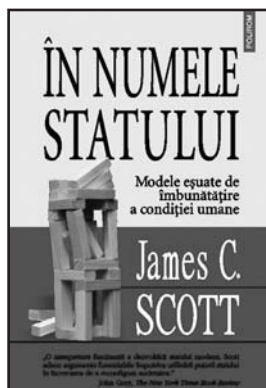
Antropologia politică analizează sistemele politice, structura, evoluția și funcțiile acestora, răspunsurile societății la schimbările socioeconomice și culturale, corelându-le cu fenomene ca neoliberalismul, feminismul, globalizarea sau subculturile. Introducere într-o disciplină care reprezintă una dintre cele mai dinamice zone ale antropologiei contemporane, volumul prezintă principalele instrumente, teorii și tendințe specifice acestora. Pe lângă dezvoltările teoretice, sunt prezentate o serie de cercetări de teren ce ne ajută să înțelegem modurile în care politicul, aparent „retras” în spatele economicului, al socialului și chiar al culturalului, continuă să ne influențeze în mod fundamental viața prin noi configurări ale puterii sau noi construcții identitare.

Cuprins:

Antropologia politică: perioada clasică • Sistemele politice africane • Antropologia dinamică • Max Gluckman și metoda studiului de caz extins • Teoria jocurilor • Economii morale, armele celor slabi și hegemonii culturale • Globalizare și neoliberalism • Efectul Foucault • Spațiu și globalizare. Neoliberalismul ca ideologie • Reîntoarcerea statului

În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane

Autor: James C. Scott, editura Polirom

Anul apariției: 2007
Număr pagini: 552
ISBN: 978-973-46-0346-6
Traducere de Alina Pelea

În numele statului reprezintă un periplu istoric și comparativ impresionant, desfășurat pe parcursul a trei secole și de-a lungul mai multor continente. O lucrare de o erudiție excepțională, în care detaliile edificatoare ni se relevă strălucit și, în același timp, o solidă critică asumată a aroganței planificatorilor statali, preocupați de ordine, simplitate, progres și încrezători în superioritatea viziunii lor. În locul acestor planuri abstracte, simplificatoare și totalizatoare, de îmbunătățire a condiției umane - planuri bine intenționate care au luat, adesea, o turnură complet greșită -, Scott oferă o pledoarie în sprijinul înțelegerii și respectării uriașei complexități a sistemelor naturale și sociale și al unor forme de intervenție flexibile, descentralizate și bazate pe experiență. Deși critic la adresa statului, volumul nu argumentează în favoarea mulțumirii de sine ori a resemnării, ci a metodelor care pot să mobilizeze

- și nu să ignore sau să refuze - cunoașterea practică a cetățenilor de rând.

Cuprins:

Statul și proiectele sale de lizibilitate și simplificare • Natura și spațiul • Orașele, oamenii și limba • Ultramodernismul autoritar • Orașul ultramodernist: un experiment și o critică • Partidul revoluționar: un proiect și o analiză • Ingineria socială a așezărilor și producției rurale • Colectivizarea sovietică și visurile capitaliste • Satele planificate și strămutarea forțată în Tanzania: estetică și miniaturizare • Îmbâlnzirea naturii: o agricultură a lizibilității și simplității • Simplificări superficiale și cunoaștere practică: metis

Index de Autori

Lavinia Betea – absolvent al Facultății de Istorie-Filozofie, secția filozofie-istorie și doctor în psihologie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Actualmente profesor de psihologie socială și politică la Universitatea „Aurel Vlaicu” din Arad; șeful Secției Istorie Recentă a ziarului *Jurnalul Național*. Ultimele apariții editoriale: *Am făcut Jilava în pantofi de vară. Convorbiri cu Ioana Berindei* (Editura Compania, București, 2006); *Bărbați și femei. Întâlniri cu Serge Moscovici* (Editura Fundației Culturale Române, București, 2007); *Partea lor de adevăr* (reed. convorbirilor cu Bărlădeanu, Maurer, Mănescu, Editura Compania, București, 2008), *Psihologia politică – o disciplină societală* (coord. Lavinia Betea, Alexandre Dorna, Curtea Veche, București, 2008).

Gary Bruce – Associate Professor, Department of History, University of Waterloo, Canada.

Adrian Cioroianu – Profesor la Facultatea de Istorie, Universitatea din București; fost senator și fost ministru de Externe, ultima carte publicată este *Geopolitica Matroșcăi, Rusia postsovietică în noua ordine mondială*, Editura Curtea Veche, București, 2009.

Emanuel Copilaș – Preparator la Universitatea de Vest din Timișoara, doctorand în Relații Internaționale și Studii Europene în cadrul Universității Babeș Bolyai, Cluj-Napoca.

Sabin Drăgulin – licență în științe politice în cadrul Facultății de Științe Politice, licență în istorie în cadrul Facultății de Istorie, ambele din Universitatea București, doctor în istorie, Lector universitar doctor la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității Creștine *Dimitrie Cantemir*, secretar general de redacție în cadrul revistei *Sfera Politicii*.

Catherine Durandin – este profesoară de istorie la Institutul Național de Limbi și Civilizații Orientale (INALCO). Specialistă în domeniul istoriei Europei de Est și, în special, spațiului românesc, a publicat mai multe lucrări dedicate României și a coordonat singură sau în colaborare volume consacrate istoriei recente. Printre ultimele sale publicații, cele care tratează despre România: (împreună cu Zoe Petre), *La Roumanie post 1989*, Paris, L'Harmattan, 2008; *La Mort des Ceaușescu: la vérité sur un coup d'État communiste* [Moartea cuplului Ceaușescu: adevărul despre o lovitură de stat comunistă], Paris, Éditions Bourin, „Document”, 2009.

Cynthia Horne – Assistant Professor, Department of Political Science, Western Washington University, Bellingham, Washington USA.

Dan Pavel – Predă științe politice la Facultatea de Științe Politice, Universitatea București. A înființat la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Științe-Politice, Administrație Publică și Jurnalism, împreună cu Emil Boc și Vasile Pușcaș. Fost redactor-șef adjunct și fondator al publicațiilor 22, *Sfera Politicii*, *Polis*. Membru al Uniunii Scriitorilor din România. În prezent, coordonează firma de consultanță politică, DDHM Strategic Consulting.

Lavinia Stan – Associate Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Nova Scotia, B2G 2W5, Canada.

Helga Welsh – Professor Department of Political Science Wake Forest University.

Titlul articolului

Prenumele Numele Autorului
Funcția și Instituția de apartenență
Adresa de e-mail.

ABSTRACT:

Toate articolele trebuie însoțite de un abstract care rezumă tematica articolului, evidențiind contribuția autorului. Abstractul nu trebuie să fie mai lung de 140 de semne. Abstractul trebuie redactat în limba engleză. Articolele trebuie trimise în format Microsoft Word (.doc) sau Rich Text Format (.rtf). Lungimea dezirabilă a unui articol este de 10.000-18.000 de semne. Pentru a vedea câte semne are articolul dumneavoastră, puteți folosi opțiunea word count din orice pagină pe care o deschideți în programul Microsoft Word. La sfârșitul abstractului trebuie să menționați titlul articolului în limba engleză.

KEYWORDS:

Drept *Keywords* trebuie să indicați, în limba engleză, cu italice, un număr de 5-7 termeni principali din articolul dumneavoastră. De exemplu în foma: *abstract, author name, title of the paper, references, submission*.

ARTICOLUL:

Articolul trebuie redactat folosindu-se alienate de felul acelor care se folosesc în acest document. Ele trebuie redactate cu fonturi *Times New Roman*, de preferință, de mărimea 12 pt., la doua rânduri, pentru textul articolului, *Times New Roman*, mărimea 10, la un rând, pentru *footnotes*. În cadrul articolului se respectă normele ortografice în vigoare stabilite de Academia Română. Atunci când este nevoie, diferitele note sau referințe se realizează prin utilizarea opțiunii *footnotes* din programul *Microsoft Word*. De fiecare dată când orice referință bibliografică este menționată prima dată, trebuie să dați informația bibliografică integral. Traducătorul trebuie întotdeauna menționat în prima citare. Vezi următoarele exemple de citare:

Pentru cărți

Se indică prenumele și numele autorului, titlul cărții integral (titlu și subtitlu) scris cu italice, urmat de paranteză, în interiorul căreia se dau localitatea apariției cărții, urmată de două puncte, editura la care a apărut cartea, anul, iar după închiderea parantezei se indică pagina sau paginile din care se citează. Dacă sînt mai mulți autori sau editori, se dau toate numele. Notele de subsol corespunzătoare arată astfel:

1 Giovanni Sartori, *The Theory of Democracy Revisited* (Chatam, New Jersey: Chatam House Publishers, 1987), 23.

2 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 272-27.

3 Juan Linz, Alfred Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1996), 74.

Pentru capitole din cărți

4 Edward G. Carmine, Robert Huckfeldt, „Comportamentul politic – o perspectivă de ansamblu”, în Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann (coordonatori), *Manual de știință politică*, traducere colectivă (Iași: Polirom, 2005), 206.

Pentru referințe la o notă de subsol

5 Robert A. Dahl, *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989), 164, n.1.

Pentru articole

Se respectă aceleași norme, menționîndu-se prenumele și numele autorului, titlul articolului în caractere drepte, între ghilimele, urmat de numele revistei/publicației în italice, numărul publicației, anul apariției (în paranteză), urmat de două puncte, pagina sau paginile citate.

6 Adrian Cioroianu, „Și totuși, Europa unită există – deși nu toți europenii votează”, *Sfera Politicii* 136 (2009): 9.

Pentru articole din ziare

7 Daniel Dăianu, „Schimbarea modelului”, *Jurnalul național*, 29 iulie 2009.

Pentru texte nepublicate

8 Ion Popescu, „Coalițiile din perioada postcomunistă. Cercetare comparată – România, Ungaria, Bulgaria” (lucrare de licență, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, 2009).

Pentru documente sau texte de pe Internet

9 Francis Fukuyama, „The Neoconservative Moment”, *The National Interest* 12 (2003), <http://www.thetharmaproject.com>, accesat 12.09.2009.

Pentru documente din arhive

Dacă se folosesc surse primare din arhive, trebuie să dați sursa în concordanță cu sistemul relevant de catalogare și locația arhive. Dacă referințele sînt la documente guvernamentale, ale partidelor politice, ale unor fundații, societăți, think-tanks sau alte organizații ale societății civile, atunci sursele vor fi identificate pe cît de complet este posibil.

10 ASRI, fond D, dosar 9897, f. 93.

11 Documentul poartă mențiunea „Strict secret de importanță deosebită. Exemplar unic”, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, dosar 264/1972, vol. VI, f. I-II.

12 Petre Roman, „Viziune politică asupra strategiei de dezvoltare a României în întîmpinarea secolului XXI. Pentru o bună guvernare a țării – calea social-democrată” („Caiet politic” distribuit participanților la Congresul extraordinar al Partidului Democrat, 16 martie 2001, fără alte mențiuni).

Atenție!

În citatele următoare din cărți sau articole deja citate, nu se mai dau prenumele și numele autorului, ci doar numele, nici titlul integral, cu referințe, ci doar titlul prescurtat, urmat de pagină, nu se vor folosi *op.cit.*, p. 23, sau *loc. cit.*, nici *ibid.* ori *ibidem*. De exemplu:

13 Sartori, *Teoria*, 29.

14 Cioroianu, „Și totuși”, 8.

15 Tismăneanu, „Dynastic”, 35-38, esp 36.

Atenție!

Trimiterile bibliografice se fac întotdeauna folosind limba originală a referinței, nu prin traducerea titlurilor de cărți sau articole. Titlurile unor cărți sau articole din limbi străine care nu folosesc alfabetul latin se dau prin transliterare fonetică a titlului din limba respectivă.

Cînd se citează cuvinte străine ori numele unor autori străini sau ale unor personaje politice străine, se păstrează ortografia din limba originală, cu respectarea normelor ortografice din limba respectivă.

SUMMARY

Editorial

Two decades of Revolution. An Anti-revisionist essay	3
<i>Dan Pavel</i>	

20 years since the breakdown of communism

Romanian Revolution, after 20 years. The vices and virtues of social normality.....	10
<i>Adrian Cioroianu</i>	
A Protestant revolution? The role of the church in East Germany in 1989 at the grassroots	17
<i>Gary Bruce</i>	
A Period of Extraordinary Politics. Regime Transitions in Central and Eastern Europe	24
<i>Helga Welsh</i>	
Lustration and trust in public institutions. A retrospective on the state of trust building in Central and Eastern Europe.....	30
<i>Cynthia Horne</i>	
The Failed Revolution. The Impact of 1989 on the Former Soviet Republics.....	45
<i>Lavinia Stan</i>	
From optimism to despair: Gorbachev and the Soviet 'national problem'. An ideological approach	61
<i>Emanuel Copilaș</i>	

Essay

1989	75
<i>Catherine Durandin</i>	

Event	81
<i>Sabin Drăgulin</i>	

Arhiva

Sfera Politicii's Archives - Nicolae Ceausescu's last trip to Moscow. The transcript of the conversation between Nicolae Ceausescu and M.S. Gorbachev, dated December 4, 1989 (I)	82
<i>Lavinia Betea</i>	

Reviews

„The Red Rats”	89
<i>Sabin Drăgulin</i>	
<i>Stelian Tănase, Clienții lui Tanti Varvara</i>	
On the reinvention of political concepts.....	91
<i>Alexandru Climescu</i>	
<i>Barry Buzan, Richard Little, Sistemele internaționale în istoria lumii</i>	

Signals	93
----------------------	----

Index of authors	95
-------------------------------	----

20 years since the breakdown of communism

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.

Răspunderea pentru textele scrise aparține autorilor.

Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.

*Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
legilor în vigoare.*

